

BEBESI GYÖRGY

A ROSKATAG KOLOSSZUS BUKÁSA

Oroszország története a 19. században
(1801-1914)

MOSZT KÖNYVEK 5.

Pécs, 2011

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Történettudományi Intézet
Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti
Kutatócsoport – MOSZT

Szerkesztette: Lengyel Gábor
Társzerkesztő: Kolontári Attila

Borítóterv: Erős Balázs

ISSN: 1788-4810

© Bebesi György, Lengyel Gábor

A név- és tárgymutatót, valamint a bibliográfiát és a
kronológiát összeállította: Bebesi György és Lengyel Gábor

A kötet az LDSZ Kft. támogatásával jelent meg.
Kereskedelmi igazgató: Szabó László

MOSZT, Pécs, 2011

Előszó

Az új, Bologna rendszerű egyetemi képzés bevezetésével és felfutásával erőteljesen jelentkezett egy olyan hallgatói igény, amely elsősorban az alapozó (BA) képzésben az egyes kurzusok, specializációk anyagának jegyzetben, vagy egy kötetben feldolgozott, tömör, áttekinthető és tanulható megjelenítésére vonatkozott. Az alapképzés ugyanis mindössze 3 év, és ez alatt a diákoknak az egyetemes és magyar történelem egészét felsőfokú szinten végig kell venniük, s tanulmányaik befejezésével tudásukról záró szigorlaton számot adniuk. Így érthető volt részükről a jól szerkesztett, hozzáférhető és átfogó oktatási segédeszközök iránti igény, hiszen ezek nagymértékben könnyíthetik meg felkészülésüket, hatékony és eredményes vizsgájukat.

A klasszikus jegyzetírás hagyományainak felelevenítése továbbá azért is célszerűnek tűnt, mert így az egyes szemináriumok mellé alapkönyvet, az előadásfolyamok mellé pedig segédkönyvet tud rendelni a kiegészítő szakirodalmon túl az oktató, és a több oldalról jövő, különféle módszerekkel és eszközökkel közvetített információ és feldolgozásmód tovább növelheti az oktatómunka hatékonyságát.

Másrésről léteznek olyan korszakok, amelyekről frappáns, friss szemléletű összefoglalásaink vannak, és vannak olyanok, amelyekről egyáltalán nem, vagy csak régi elavult, esetleg túl nagy terjedelmű, a jelenlegi képzésben nem, vagy csak speciálisan használható munkák állnak rendelkezésünkre. Mindezekért a PTE BTK Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoportja a MOSZT, úgy döntött, hogy a műhely könyvsorozatának következő kötetét a 19. századi orosz történelem áttekinthető, jegyzetszerű feldolgozásának szenteli. A korszakhatárok adták magukat, hiszen I. Pál meggyilkolása 1801-ben történt, a másik végpontot pedig az Újkortörténeti Tanszék akkreditációjának határa jelölte ki, amely ezúttal a történetilógikai és szakmai határokkal is egybeesik, ez az I. világháború kitörését és Oroszország hadba lépését jelenti. Ez a munka reményeink mellett a BA alapképzésben, a Kelet-Európa és

Balkán specializáció tantárgyainál, illetve értelemszerűen a ruszisztikai specializációkon is jól forgatható lesz, de reméljük, hogy a mesterképzésben is felhasználható szakkönyvet sikerült alkotnunk.

Fentiekén túl, a MOSZT könyvek változatos tematikája, olvasmányos feldolgozásmódja, áttekinthető szerkesztése kezdetektől úgy készül, hogy a munkánkat hasznossági elv alapján forgató egyetemista célközönség mellett a szélesebb szakmai, és az Oroszország története iránt érdeklődő nagyközönség igényeit is kielégítse. Annál is inkább, hiszen az orosz történelem a rendszerváltás óta kissé a szakma mostohagyermekének számít, kevés munka áll rendelkezésére róla, tanulmányozása nem tartozik a divatos feladatok közé, gyakran alapvető ismeretek hiányoznak a hatalmas állam történetével kapcsolatosan, így a kiadvány ezen fehér foltok eltüntetéséhez való hozzájárulást is felvállalt feladatának tekinti. A vázlatos, összefoglaló, jegyzetszerű feldolgozás követelményeinek megfelelően a korszakkal kapcsolatos nagy szakmai vitákat részleteiben nem érintettük, így pl. a szlavofilizmus új értelmezését, vagy II. Sándor reformjainak értékelését, vagy éppen a dekabrizmussal kapcsolatos polémákat, hanem igyekeztünk olyan konszenzusos, jól tanulható anyagot összeállítani, amely a történeti ruszisztika jelenlegi elfogadott főáramának megfelel.

A kötet szakmai alapjait a „Hosszú 19. század rövid története” című, 2005 óta évente megjelenő, nagy sikerű összefoglaló monográfia 2010-es utolsó kiadásában közölt orosz anyag képezi, jelen munka ennek szerkesztett, bővített, átdolgozott változata. A szöveg használatát név- és tárgymutató könnyíti meg, a korszak áttekintéséhez kronológia, a további elmélyültebb szakmai tájékozódáshoz pedig bibliográfia járul hozzá.

A szerző

Pécs, 2011.

I. Fejezet

I. Sándor uralkodása (1801-1825)

A nagy változások - a reformok kora

1801. március 11-én egy nemesi összeesküvő-csoport meggyilkolja *I. Pált*, s még halála napján fiát, *I. Sándort* (1801-1825) kiáltják ki uralkodónak. Sándort a kor szokása szerint nagyanyja, *Nagy Katalin* nevelte, s nevelőjétől, a svájci *La Harpe-tól* is felvilágosult, liberális eszméket tanulhatott, apja azonban a katonás porosz rend elkötelezett híve volt, s Sándor ebben a kettősségben nőtt fel. Az atyja ellen készülõ merényletrõl tudott, de kikötése volt, hogy nem gyilkolhatják meg, amikor azonban az események mégis így alakultak, döntenie kellett, hogy elfoglalja a trónt, vagy apja sorsára kerül.

Hatalomra kerülését igyekezett *közérzetjavító*, a cárgyilkosságról a közfigyelmet elterelõ intézkedések meghozatalára fordítani, s jelezni, hogy apja autoriter gyakorlata után nagyanyja felvilágosult, a törvényeket és a privilégiumokat tiszteletben tartó korszakához kíván visszatérni. Uralkodása első négy napja alatt 156 embernek adott kegyelmet, néhány hónap alatt 12 ezer, atyja által mellõzött nemes helyzetén javított, amnesztiában részesítette a külföldre menekülteket, lehetővé tette a határon túli utazásokat, engedélyezte a magánnyomdák működését és a külföldi könyvek behozatalát. Április másodikán *helyreállította Nagy Katalin adománylevelét a városoknak és a nemességnek*, ezzel meghatározott keretek között garantálta privilégiumaikat, újból bevezette a kormányzósági nemesi választásokat, *megszüntette a Nagy Péter kora óta működõ Titkos Expedíciót*, a hírhedt titkosrendõrséget. Szeptemberben *betiltotta a kínzásokat és a kényszervallatásokat*, még magának a kínzás szónak a használatát is.

Reformkoncepciók - A Titkos Bizottság

Intézkedései során többször is hangsúlyozta, hogy szükségesnek tartja Oroszország despotikus uralmi gyakorlatát az alkotmányosság irányába átalakítani. Mivel az orosz társadalom többsége erre még nem volt kész, és a nemesség részéről is várhatóan óriási ellenállásra lehetett számítani, a reformokat kidolgozó testületet a szabadkőműves páholyok mintájára, *1801 májusában* ún. *Tikos Bizottságként* hozta létre, barátaiból, felvilágosult szellemiségű, művelt előkelőségekből. Az alig néhány emberből álló, egyes kortársak által „jakobinus csoport”-nak nevezett társaság (Kocsubej, Novoszilcev, Sztroganov, Chartorsky) *1804 szeptemberéig* működött, s elsőként tett kísérletet az orosz történelemben *alkotmányos rendszer* kidolgozására. A konstitúció gondolatának két kulcskérdése volt: az **egyeduralom** és a **jobbágykérdés**. Itt két, látszólag antagonisztikus kérdés ütközött: hogy lehet úgy fenntartani az egyeduralmat, hogy az uralkodó hatáskörét alkotmányos intézmények korlátozzák, és hogy lehet úgy felszabadítani a jobbágyt, hogy az ne sértse a nemesség érdekeit? Az informálisan működő testület több *reformkonceptiót* dolgozott ki, és ezek egy része bevezetésre is került. Mivel azonban a társadalom legszélesebb rétegei nem tudtak erről, nem előzték meg széleskörű viták, vagy akár ismeretterjesztés az intézkedéseket, a gyakran szellemes ötleteken alapuló tervezetek többsége kudarcot vallott.

1801-ben elfogadták és törvényerőre emelték (!) Mordvinov tengernagy és Rumjancev gróf tervezetét, akik úgy gondolták, hogy a jobbágykérdés megoldása a nemesség szabad versenyre kényszerítése. Ennek érdekében lehetővé tették a kereskedők, a városi polgárok és az állami parasztok ingatlanvásárlását, arra gondolván, hogy a bérmunkát alkalmazó új birtokok rendszere rádöbent a nemességet a jobbágyi munka korszerűtlenségére, s majd saját jól felfogott gazdasági érdekéből fogja felszabadítani jobbágyait. A törvényerőre emelkedett rendeletet *1803-ban Rumjancev kiegészítő törvénye* követte, amely lehetővé tette a pénzzel rendelkező parasztnak, hogy megváltsák földesuraik felé a terheiket és a telkeiket. Az *önkéntes örökváltásra*

emlékeztető törvényt akadályozta, hogy a nemesség irreálisan magasan szabta meg a legtöbb helyen a megváltási összeget, annak érdekében, hogy ily módon tegye lehetetlenné jobbágysági függetlenségét. Mégis a két törvény eredményeként közel 50 000 család, az orosz parasztság mintegy fél százalékára tudta megváltani magát a század első felében, akik gyarapították a szabad tulajdonosok táborát, de a nemesi földmonopólium megtörése valójában nem sikerült. Ehhez olyan további törvények eltávolítására (deregulálására) is szükség lett volna, mint pl. hogy nem nemes csak jobbágy nélkül vásárolhat földet. Kétségtelen pozitív hozadéka azonban az első megváltási próbálkozásoknak, hogy *újából életbe léptették Nagy Péter 1721-es rendeletét*, amely tiltotta a jobbágyok föld nélkül történő adás-vételét. Egy szűk művelt elit felülről jövő, előkészítetlen, mégoly ötletes elgondolásainak befogadására és végrehajtására a társadalom ekkor még nem tűnt képesnek.

Kevesebbet ért el a Titkos Bizottság a *törvényes rend átalakítása, és az alkotmányosság kialakítása tekintetében*. Az eredeti elgondolás szerint Sándor *kiáltványt* bocsátott volna ki, amelyben garantálta volna a lakosság alapjogait, leszűkítette volna a felségsértés fogalmát, s bevezette volna a lelkiismereti szabadságot. Az ambiciózus ötletből az egyes vallásfelekezetek szabadságjogainak bővítése, a *raszkolnyikok* iránti nagyobb tolerancia, valamint néhány új szekta engedélyezése, illetve betelepülése valósult meg.

Az államszervezeti kérdésekben ugyanakkor jóval megragadhatóbb változásokat szült a Bizottság tevékenysége, hiszen erre sokkal közvetlenebb hatást tudott gyakorolni. 1802-ben szabályozták a *Szenátust*, innentől a Legfelsőbb Bíróság, és Legfőbb Ellenőrzési Szerv feladatait látja el. Szintén ettől az évtől bevezették a **minisztériumok** rendszerét, a Nagy Péter óta működő kollégiumok helyett. Eleinte 7 új országos szakmai főhatóságot hoztak létre, majd különböző összevonások és átszervezések után ez a szám 8-ban stabilizálódott. Az egyes közigazgatási ágazatok élére került a külügy, a belügy, a hadsereg és haditengerészet-ügy, az igazságügy, a pénzügy, és a kereskedelem. Új minisztériumként jelent meg az *oktatásügy*. Az új hatóságok élén már egyetlen ember állt országos hatáskörrel és

teljes egyszemélyi felelősséggel, ami lényegében megfelelt a nyugat-európai országok gyakorlatának. Az egyes minisztériumok 2-300 főt foglalkoztattak, a belügy irányítása alá tartozott a mezőgazdaság és az egészségügy is, a pénzügy felügyelte az adókat és az állami birtokokat, a kereskedelmi irányította a vámügyeket. *Minisztertanács, tehát tulajdonképpeni kormány egészen 1812-ig nem volt, így nem lehetett miniszterelnök, kormányfő sem.* Az egyes miniszterek közvetlenül az uralkodónak referáltak saját területükről. A miniszterek között kb. fele-fele arányban találunk reformpártiakat és ellenzőket, de a Tikos Bizottság tagjainak Sándor szándékosan nem adott tárcát. Korlátozta a kiépülő új intézményrendszer demokratizálódását, hogy az egyes területek, régiók kormányzóinak közvetlenül az uralkodónak kellett jelentést tenniük, nem pedig a szenátusnak, így a "kézi vezérlés" számos eleme fennmaradt.

Ezen a területen a legjelentősebb változások az oktatásban játszódtak le. Korábban az országnak csak 3 **egyeteme** volt, a Vilnói, a Tartui, és a Moszkvai. Ezek mellé megszervezték a Kazanyi, a Harkovi, a Szentpétervári és a Varsói universitasokat is. Az egyetemi autonómia meglepően nagy volt, a diákok maguk választhattak tanárt, dékánt, rektort, tanszabadságot élveztek stb. Az Orosz Tudományos Akadémiát átszervezték, s a *középfokú oktatást* is jelentősen bővítették: a 40 gimnázium mellett kadetiskolák és líceumok kezdtek meg működésüket, amelyek mintegy átmenetet jelentettek a középiskolák és a főiskolák között. Mint minden korábbi oktatási reform során, most is az alapok, a *népoktatás* ügye mozdult legnehezebben előre: az elemi iskolák létrehozása az alapfokú hatóságok feladata volt, akik ebben sem korábban, sem most nem jeleskedtek. *1803-ban 6 iskolai körzetet* hoztak létre, amelyek élén *kurátorok* álltak, ők felügyelték a népiskolákat, a tanítói és papi szemináriumokat, a középiskolákat, majd a létrejövő egyetemeket is. A kultúra területén egyetlen komoly visszalépés történt a progresszív intézkedések sorában, *1804-től bevezették a kéziratok előzetes cenzúráját.*

1805-ben az óvatos reformok kora átmenetileg abbamaradt, mert Oroszországot a napóleoni háborúk kötötték le. 1807 után, mivel békét kötöttek a nagy francia hódítóval s a Cári Monarchia

formálisan a szövetségese lett, a reformok újból folytatódtak, ez az időszak 1808 és 1812 közé tehető. Az Oroszhon elleni támadás értelemszerűen a honvédelemre és a külpolitikára helyezi ismét a hangsúlyt, majd az 1815-ös győzelem után Sándort a legyőzött Franciaország megszerzése, a győzelem gyümölcseinek kiaknázása, a Szent Szövetség megalakítása köti le, a reformok kérdése háttérbe szorul. 1819-től negatív fordulatot vesznek az események, megindul a regresszió kora, jó néhány reformot visszavonnak, szigorításokat léptetnek életbe, bizonyos területeken még a századelőnél is rosszabb helyzet alakul ki. Ugyanakkor az orosz belpolitikai élet nem feltétlenül ciklikus, folyamatosság tapasztalható benne számos ügyben, nem írható le mereven a reform-nekibuzdulásokkal, mint korszakhatárokkal.

Belpolitika a század első évtizedében

Számos olyan ügy van, amely már a múlt században keletkezett, de kihatott a 19. század elejének orosz belpolitikai történéseire is. Az egyik ilyen probléma a Birodalom számára korábban ismeretlen **zsidókérdés** volt. Lengyelország 1772-es első felosztása után kb. 1 millió zsidó lakos került az orosz állam területére, s a vallásilag és szokásaiban is zárt orosz társadalomnak fel kellett dolgoznia egy más kultúrájú és vallású, hasonlóan zárt népcsoport jelenlétét, amelyet ráadásul a korabeli vallási elgondolások szerint „krisztusgyilkosoknak” tartottak, de hozzá kel tennünk, hogy az ortodoxia szerint a nyugati latin kereszténység sem más, mint eretnek eltévelyedés. A zsidók számára létrehozták Dél-Ukrajnában és Fehér-Oroszországban az ún. „letelepedési övezetet,” ezen belül is csak városokban lakhattak, 1794-től a keresztények adójának háromszorosát fizették, a „zónát” nem hagyhatták el. 1798-ban Gyerzsavin szenátort küldték ki a kérdés megvizsgálásra, jelentésével azonban Pál nem foglalkozott.

Sándor volt az első, aki bizottságot állított fel a kérdés tanulmányozására – méghozzá többségében a radikálisan reformpárti Tikos Bizottság tagjaiból – s most első ízben meghallgatták a zsidóság képviselőit is. Az ennek

eredményeképpen megjelenő *1804-es rendelet* fenntartotta ugyan a zónát, de határait kibővítette a kaukázusi és az asztrahányi kormányzóságokkal, ezen belül szabadon mozoghattak, és mint a Birodalom minden alattvalója, törvényes védelmet élveztek. Falura most sem költözhetek ki, és nem foglalkozhattak italkereskedelemmel, de kitörési pontot kínáltak számukra a tanulni vágyó fiatalok kiengedésével, ugyanis egyetemi tanulmányok folytatása vagy katonai szolgálat céljából el lehetett hagyni az övezetet, ez után viszont a diplomás, vagy katonaviselt zsidók már a Birodalom más részein is letelepedhettek.

A belpolitika másik újdonságnak számító problémaköre a telepeskérdés volt. 1803-1805 között csehek és délszlávok telepedtek le, elsősorban a birodalom déli kormányzóságaiban, ahová összesen mintegy 5000 fő érkezett. Az újkori hospesek behozatalának a célja az volt, hogy életmódjukkal, magasabb szintű termelési kultúrájukkal húzóerőt gyakoroljanak az orosz parasztságra, segítsék a korszerű mezőgazdasági termelési technikák elterjedését. Ez az elképzelés nem vált be, mert a telepesek zárt tömbökbe tömörültek, és elzárkóztak az orosz lakosságtól.

A sándori liberális enyhítések, és a Szent Szinódust felügyelő főügyész, *Golicin* herceg toleranciája érdekes, alkalmanként meghökkentő új jelenségeket hoztak létre a **vallási és hitéletben**. Miután megszűnt a szekták üldözése, lehetővé vált számukra új templomok építése, beszentelése, két szekta rohamosan megerősödött és gomba módjára terjedt a Birodalomban; a *hliszteké* és a *szkopcoké*. A hlisztek a középkori európai flagellánság oroszországi változata, önkínzó aszkéta szekta, amely folyamatosan emlékeztette magát a földi lét nyomorúságára, erőteljes mazochista szertartások keretében. A belőlük kivált szkopcok még radikálisabb voltak, a földi élet minden átkát, az ördög megszemélyesülését a női szépségben, és az iránta érzett vonzalomban látták, ezért „el kívánták vágni a hozzá vezető utat”, vagyis *kasztráltatták* magukat. Ott, ahol a helyi lakosság ellenállása túlságosan erős volt az új szektákkal szemben, engedélyezték a „végekre” történő kitelepülésüket, pl. Asztrahány, Szamara térségében.

Ismét felmerült *Oroszország katolikus hitre térítésének koncepciója* is, amely I. Pál korában már komoly elképzelésként létezett (többek között ez volt az uralkodó meggyilkolásának egyik oka). Egy Pétervárra települt francia jezsuita szerzetes Joseph de *Maistre* a nyugaton már bevált technikával az udvarhölgyek megtérítésével kezdte, nekik kellett volna „hozniuk” befolyásos férjeiket, a vezető államférfiak pedig hozták volna magát az országot. Bár a térítés kudarccal végződött, számos előkelő Pétervári udvarhölgy vallotta magát a francia szerzetes „lelki leányának”. A hirtelen jött vallási szabadság éveiben olyan vad ötletek is felmerültek, mint pl. *Jelenskyé*, aki az utolsó lengyel király kamarása volt. Előbb Pétervárott szkopc lett, majd javasolta *állami jövendőmondó testület* felállítását ókori római mintára, elnöknek a szkopcok alapító atyját, *Szelivanovot* javasolta.

Fontos változások következtek be a századelőn a **kereskedelemben** is. Még Pál hagyta jóvá 1799-ben *Selehov tervezetét* (15 évvel a benyújtása után) a csendes-óceáni kereskedelem fejlesztésére, így jött létre az *Orosz-Amerikai Kereskedelmi Társaság*, a hasonló nyugati társaságok mintájára. (Brit Kelet-Indiai stb.) Miután fellendülésnek indult, székhelyét Sándor Irkutzkából Pétervárra helyeztette. *Odessza vámmentes kikötői rangot kapott*, amely megnyitotta a perspektívákat a város gyors ütemű fejlődése előtt, s mivel a kikötőváros a letelepedési zónához tartozott, ez nemcsak az orosz lakosság számára jelentett lehetőségeket.

Szperanszkij alkotmánytervezete

Mihail Szperanszkij, egy falusi pap fia, gyorsan emelkedett fel a hivatali ranglétrán, az egyházi szeminárium elvégzése után a főügyészi hivatal iktatója lett. A Titkos Bizottsággal való személyes kapcsolata megnyitotta számára az udvar felé vezető utat, a tilsiti béke megkötésekor már ott találjuk Sándor környezetében, amit kitűnő francia nyelvtudásának is köszönhetett. 1808-tól már ő a Törvényelőkészítő Bizottság titkára, 1809-ben ő fogalmazza meg a finn alkotmányt, és 1807-

től ő írja Sándor legtöbb trónbeszédét. Európai tapasztalatai döbbsentik rá az orosz helyzet tarthatatlanságára, mint írja: „ott az intézmények jobbak, nálunk az emberek”. 1809-re készül el nagyszabású reformtervezetével, „*A bevezetés az állami törvények gyűjteményébe*” cíművel, ebben Oroszország alkotmányos monarchiává történő átalakítását javasolja, olyan állammá, ahol a jognak intézményi garanciái vannak. „A rabság megszüntetése érdekében” a *jobbágyság felszabadítását* tartja szükségesnek, első lépésben személyileg szabaddá tenné a földesúrtól (csak a földhöz maradna kötelezettsége), a második lépésben megkapná a teljes személyi szabadságot, azaz elköltözhetne, de nem jutna földhöz. Második lépésnek az *alkotmányos jogállam megteremtését* gondolta, ahol a monarchát állami alaptörvény korlátozza, és a monarchikus nemesség ellenőrzi. Harmadik lépésben a „rabság megszüntetését” tűzte ki célul, mert a szabad népnek érdekazonossága kell, hogy legyen az arisztokráciával és az uralkodóval. Orosz viszonylatban Sziperanszkij tervezetében bukkan fel először a *hatalmi ágak szétválasztásának gondolata*: a törvényhozó feladatokat az Állami Duma látja el, a *végrehajtó* hatalmat a dumának *felelős minisztériumok* jelentik, a *bírói hatalmat* pedig a *Szenátus* gyakorolja. A teljes közigazgatási rendszert választott önkormányzati jellegűvé, azaz *zemsztvo alapúvá* kívánta átalakítani. *Négy szintű közigazgatási rendszerének* első lépcsőjében a parasztok és a helyi földesurak delegálták a képviselőket a járási dumákba, innen a körzeti majd a kormányzósági dumákba küldték tovább a képviselőket, a legfelsőbb szintet pedig az Állami Duma jelentette. A *végrehajtó hatalmat* a fentihez hasonló módon, négy szinten képzelte el, minisztériumi, kormányzósági, kerületi és járási *igazgatóságokban* gondolkodott, amelyek vezetését a helyi dumák választják, igazgatóját pedig a minisztérium nevezi ki. A *független igazságszolgáltatást* a létrehozandó rendszer harmadik elemeként álmodta meg, oly módon, hogy a Szenátust az Állami Duma, a helyi bíróságokat pedig a helyi Zemsztvo testületek választották volna meg, így a bíróságok élén választott bírák állnak, a bíróságok tagjai pedig ülnökök. *Választójog* szempontjából négy részre osztotta a lakosságot. A nemesség

általános politikai jogokkal és kiváltságokkal rendelkezett, a polgárság – ahová ő a kereskedőket, iparosokat, ingatlantulajdonosokat sorolta – politikai jogokkal igen, de kiváltságokkal nem rendelkezett. A harmadik rendbe a parasztokat, a negyedikbe a munkásokat tette, akik bizonyos személyi jogosultságokkal rendelkeztek ugyan, de politikai jogokkal nem. *Tervezetének sommázata, hogy Oroszország felemelése érdekében szükség van alkotmányra, mert az korlátozza az uralkodót, és szükség van a rabság megszüntetésére, mert az akadályozza egy törvényes rend kiépítését.*

A tervezetet az uralkodó 1810-ben jóváhagyja, mert Sándor saját ifjúkori álmainak megvalósulását, a Tikos Bizottság munkájának folytatását látja benne, igaz hogy az életbeléptetés a nemesség ellenállása miatt erősen szűkített formában történt. Beépített fékként létrehozták az *Államtanácsot* (egészen 1917-ig fennállt) amely kizárólag kinevezett és meghívott képviselőkől állt, és eleinte az uralkodó személyes tanácsadó testületként működött. A törvénycsomag még így is óriási felháborodást váltott ki az arisztokrácia köreiből, *Karamzin* konzervatív történész egész dolgozatot írt ellene.

A kibontakozó ellenszenvhullám közepette *Szperanszkij 1812-ben* a cári udvarban nem szokatlan intrika következtében *kegyvesztett lett*, és büntetésből kinevezték *Szibéria* kormányzójává, ami kétségkívül jót tett a távoli terület lakosságának, hiszen ottani reformjaival normalizálta a távolkeleti állapotokat, és sokat tett a hatalmas területek békés birodalomba integrálásáért. Reformjai távozása után az ország többi részén is folytatódottak, I. Sándor az ő elképzelései alapján szabadítja fel 1816-ban az észtföldi, 1817-ben a kurlandi, 1819-ben a livóniai parasztságot, mintegy tesztelve, hogy hogyan működik a személyileg szabad parasztság intézménye. A felszabadítási folyamatot az ukrán nemesség tiltakozása miatt leállították, de a balti területek lakóinak viszonylagos szabadsága megmaradt.

Regresszív fordulat - az „Arakcsejevcsina” és Magnyickij

Az orosz történelemben a „scsina” jelzöt olyan személyek neve mellé illesztik, akik rossz emléket hagytak maguk után, a kifejezést arakcsejevi érának, vagy *arakcsejevi korszaknak* lehetne lefordítani. **Pjotr Arakcsejev** először még I. Pál környezetében bukkant fel mint a gárda kiképzőtisztje, 1803-tól a tüzérség főfelügyelője, 1806-1810 között hadügyminiszter. 1812-ben nem sokkal Napóleon támadása előtt Sándor kinevezett egy szándékosan kis hatáskörrel rendelkező miniszterelnököt, Arakcsejev pedig a helyettese lett 1815-ig. A személye iránti gyűlölet több forrásból táplálkozott: egyrésztől féltékenyek voltak rá, mint több uralkodót kiszolgáló udvari karrieristára, „a hízélgés ördögi nagymesterének” tartották, másrészt azonban rettegetek tőle, mert az uralkodó bizalmasaként *biankó parancsok* birtokába jutott, és ezekkel tetszése szerint válthatott le, vagy nevezhetett ki embereket, még kormányzókat is, vagy akár elfogathatta, bebörtönöztethette őket. Kegyetlensége egyébként is közmondásos volt, tusinói birtokán sós vízben áztatták a mogyorópálcát, hogy a parasztokra kiszabott botbüntetés még hatásosabb legyen. A nevével fémjelzett időszak legrettenetesebb alkotása azonban a **katonai telepek** létrehozása volt. Már a rendszer 1809-es kipróbálása több 10 000 ember életébe került, ugyanis Mogiljov térségébe letelepítettek több ezer katonát azzal a céllal, hogy majd – ókori római mintára – egyszerre lesznek földművelők és határőrök. Ehhez a moguljovi parasztokat egyszerűen kitelepítették, többségük az úton elpusztult. A rendszert végül is 1816-21 között építették ki a Novgorod, Mogiljov, Harkov, Jekatyerinoszlavi határőrvidéken, 375 ezer embert telepítettek le, a telepek főparancsnoka Arakcsejev lett. A földműves katonák egyenruhában és vezényszóra dolgoztak, életük minden elemét aprólékos katonai szabályok írták elő. Engedéllyel házasodhattak, évente 1 gyereket kellett produkálniuk, ha nem, feleségük köteles volt 7 vég vásznat szőni. Gyermeküket 7 éves korukban kantonista zászlóaljukba írták be, majd az alaptanulmányok elvégzése után 12-18 éves koruk között szüleik gazdaságában dolgoztak, 18 évesen már felvették őket apjuk ezredébe. A katonai telepek erős Patyomkin jelleget

mutattak; a szemre mutató házakban tilos volt befűteni, mert az összekoszolta volna őket, a folyókon épített hidakat nem használták, mert az tönkretette volna őket stb. Miután még az orosz hadsereg mércéjével mérve is embertelen rendszer ellen 1820 körül több helyütt is lázadások törtek ki, szigorították a büntetéseket; bevezették szintén római mintára a *vesszőfutást*.

Ugyanakkor Arakcsejev sem volt ördög, bármennyire is annak tartották kortársai. Eredetileg miniszterelnök-helyettes volt, tisztségét azért kapta, hogy folytassa Szperanszkij reformjait, mégpedig a legégetőbb félbehagyott intézkedést, a *jobbágyfelszabadítás* koncepciójának kidolgozását bízták rá. Arakcsejev ebben is ambiciózus volt, bár tervezetét – amelynek lényege, hogy a megváltási összeg szabott legyen, azt 5%-os tőkésített obrok (adó) alapján számolják ki, és a parasztok számára a megváltás kifizetéséhez az állam nyújtson hitelt – figyelmen kívül hagyták, 1861-ben azonban, a II. Sándor féle jobbágyfelszabadításnál mégis ezt veszik majd elő, és ez lesz a tényleges reform elméleti alapja. *Saját zsebből támogatta a kultúrát is*. Novgorodban saját költségén kadetiskolát állított fel, több mint 150 alapfokú tanintézet és ipariskola létrehozását finanszírozta, nevéhez fűződik az első orosz tanítóképző szeminárium létrehozása is. Arakcsejev a kor gyermeke volt: kemény, elvtelen karrierista, aki „felfelé hízelgett, lefelé taposott”, de a rábízott feladatokat ambícióval és igényesen hajtotta végre.

A regresszió másik, talán még ennél is látványosabb jelensége **Magnyickij kulturális ellenforradalma** volt. A századelői egyetemalapítási hullámot az orosz kultúra aranykora követte; ebben az időszakban alkotott *Puskin*, *Gogol*, *Lermontov*, *Turgenyev* stb. Új újságok jelentek meg, kulturális egyesületek, bibliatársulások alakultak, magániskolákat hoztak létre. Ekkor jelenik meg Karamzin nagyszabású és nagyhatású műve az orosz történelemről. Másrésről megmozdulnak egyre erőteljesebben azok az erők is, amelyek féltik a szláv kultúrát és az ortodoxiát a „nyugati liberális mételytől”, ennek az irányzatnak legmarkánsabb képviselője **Mihail Magnyickij**. Eredetileg szabadkőműves volt, Szperanszkij hívei közé tartozott, majd hamar feladta ideáljait, és Arakcsejev és a hatalom új urainak

köreihez csatlakozott. A renegátok lélektana szerint többszörös bizonyítási vágy fűtötte; Szibíriában anonim módon közzétett leveleiben az *inkvizíció bevezetését* (katolikus intézmény!), *szigorú cenzúrát, a szabadkőművesség betiltását* követelte. Mégis akkor vált hírhedtté, amikor a Szibíriai Tankerület kurátoraként kiküldték a *Kazanyi Egyetem felülvizsgálására*. Jelentésében az *oktatás betiltása, a professzori kar szélnek eresztése* mellett nem kevesebbet javasolt, mint hogy *az egyetemet zárják be, és épületét rombolják porig*, „mert tele van forradalmárokkal”. A józanabb politikai erők és maga az uralkodó is a lerombolás helyett az egyetem szent-szövetségi szellemiségű újjászervezésére adott megbízást, a kitüntetett feladatot Magnyickij kapta.

„Reformjai” sorában betiltotta a nyugati filozófia oktatását, római jog helyett a bizánci jog tanítását vezette be, megtiltotta a boncolásokat, matematikában a háromszög fogalmát csak a szentháromság példáján keresztül lehetett tanítani, indexet állított össze a nemkívánatos művekről. Kikerült az oktatható tantárgyak köréből a geológia és a csillagászat is, „mert elvei nem feleltek meg az ortodoxia szellemiségének”. Kísérletet tett a színház és a színjátszás betiltására is, de ebbéli törekvései már nem jártak sikerrel. Elméleti munkássága az *eurázsiai gondolat* kimunkálása, amelynek lényege, hogy a tatár hódítás Oroszország történetének pozitív aktusa volt, ugyanis *nem az oroszok mentették meg Európát a tatároktól, hanem a tatárok Oroszont Európától*. Magnyickij felfogásában minden káros, ami nyugatról érkezik, így az európai hatások kiküszöbölését, és ennek érdekében, Oroszország teljes izolációját kívánta. Példája követőkre talált. Dmitrij *Runyics*, a szentpétervári egyetemet felülvizsgáló kurátor jelentésében Magnyickijhoz hasonló következtetésekre jutott. Kettejük és követőik tevékenysége is hozzájárult ahhoz, hogy *1823-ban ismét megtiltották a külföldi egyetemeken történő tanulmányokat*, a korábban külföldön tanult diákokat nem vették át orosz egyetemre. A regresszió vezéralakjainak karrierje Sándor halála után 1826-ban ért véget, mert sikkasztáson érték őket, s egykori patrónusuknak, Arakcsjevnek sem volt már ínyére növekvő befolyásuk.

A dekabrista mozgalom

A fiatal orosz értelmiségiek és katonatisztek tömegesen a napóleoni háborúk során lépték át először az Orosz Birodalom határát, s bármennyire háborús körülmények között is, de megismerkedtek Európa középső és nyugati felének valóságával. A kontraszt mellbevágó volt. Eleinte bíztak I. Sándor reformjaiban, ám a szent-szövetségi folyamat beindulását, és az Arakcsjev-Magnyickij féle belpolitikai retrográd fordulatot követően önálló szervezkedésbe kezdtek. Elsőként a *Honmentő Szövetség* jött létre 1816-ban titkos szabadkőműves páholy formájában, Alekszandr Muravjov ezredes irányítása alatt, mintegy 25-30 tag részvételével. Programjuk még nem sokban tért el a Sándori reformok eredeti programjától: jobbágyfelszabadítást és alkotmányos monarchiát követeltek. Ebben a csoportban tűnik fel egy harcosabb, radikálisabb irányvonalat képviselő fiatalember Pavel Pesztyel, aki az 1818-ban alakult új szervezetben, a *Közjó Szövetségében* már meghatározó szerepet játszik. Nekik már kb. 100 tagjuk van, programjuk középpontjában a köztársaság gondolata áll, s megkezdik vidéki hálózatuknak, az *intézőségeknél* a kiépítését, legjelentősebbé a Tulcsányiban létrejött illegális *Déli Intézőség* lesz, lényegében innen irányítják a mozgalmat. 1821-ben, Moszkvában a szabadkőműves páholyok illegális kongresszust tartanak, ahol a mérsékeltek félve Pesztyelék radikalizmusától, az intézőségeket feloszlatoznak nyilvánítják. A szétválás után Pesztyel most már önállóan szervezi meg saját táborát, így jön létre *Odesszában a Déli Társaság*.

Pesztyel programja végtelenül radikális volt. A hatalmat államcsínnel kellett volna átvenni, amit a *cári család likvidálása* követett volna, majd ki kell kiáltani az oszthatatlan *köztársaságot*, ideiglenes kormányt kell létrehozni, s az átmenet biztosítására *katonai diktatúrát* kell bevezetni. Az új hatalmat 50 000 rendőr és csendőr garantálta volna, a *választójog* általános és cenzus nélküli, a földet megváltás nélkül odaadták volna a parasztnak, tehát lényegében eljutottak a *földosztás* gondolatáig. Az 1822-ben *Szentpétervárott* létrejött *Északi Társaság* Rilejev és Muravjov irányítás alatt állt, ők egy *alkotmányos monarchiát*

elfogadhatónak tartottak volna kétkamarás parlamenttel, cenzusos választójogot, a jobbágyrendszer eltörlését akarták oly módon, hogy a föld a nemesség tulajdonában maradjon. Rilejev és társai adták ki 1823-tól a „*Sarkcsillag*” című lapot, amely formailag irodalmi újság volt, de ebben jelent meg első ízben az arakcsejevi rendszer nyílt bírálata. 1823-ban, az ukrainai Volhíniában jött létre a harmadik jelentősebb illegális szervezet, az „*Egyesült Szlávok Társasága*”. A *Boriszov fivérek* irányítás alatt álló szervezetnek nem volt részletesen kidolgozott programja, másokhoz hasonlóan ők is jobbágyfelszabadítást és a cárizmus eltörlését kívánták, legfontosabb alapgondolatuk a pánszláv eszme egy korai formája, mely szerint „az összes szlávot egyesíteni kell egy demokratikus köztársaságban”. A Szláv Társaság hamarosan a déliekhez csatlakozott, és szervezetenként összeolvadt vele.

A megmozdulásra hirtelen jó alkalmat kínált *I. Sándor váratlan halála*. Az uralkodó 1825. december 1-én sárgalázban elhunyt. Miután a trónöröklés kérdésében bizonytalanságok merültek fel (Sándor idősebbik öccse *Konysztanyyin* egy katolikus lengyel hercegnővel kötött házassága miatt lemondott a trónról) a kisebbik testvér, *Miklós december 14-ére* tervezett felesketése napján az Északi Társaság kirobbantotta a felkelést. Az előkészítetlen akcióhoz azonban sem a Pétervári helyőrség, sem a többi alakulat nem csatlakozott, sőt a főváros lakossága is a felkelők ellen fordult, a diktátorra kikiáltott *Trubeckoj* herceg meg sem jelent a Szenátus téren, ahová a felkelők kivonultak, s katonai négyoszlopba állva hangoztatták követeléseiket. Így több sikertelen megegyezési kísérlet után, melynek során a felkelők tüzet nyitottak még a tárgyalni kívánó új uralkodóra is, este szétlőtték a felkelőket. A fővárosi megmozdulás kudarca után január harmadikáig leverték a néhány vidéken fellázadt alakulatot, és rendőri eszközökkel felszámolták a Déli Társaságot is. Alapos bírósági eljárás után a felkelés öt vezetőjét – *Muravjov-Apostolt, Besztuzsev-Rumint, Pesztyelt, Rilejevet és Kahovszkijt* – kivégezték, 31 főt Szibériába száműztek, de a felkelés és a per nemcsak az orosz értelmiség és a közvélemény, hanem az új uralkodó számára is komoly tanulságokat hordozott.

I. Sándor külpolitikája – Oroszország a napóleoni háborúkban

Trónra kerülése után a cár első intézkedéseinek egyikeként rendezte az *Angliával* apja politikája miatt megromlott viszonyt, és a szigetországgal *kölcsönös barátsági egyezményt* kötött, amit elősegített, hogy Franciaország is békét kötött Angliával *Amiensben, 1802-ben*. Visszahívta az I. Pál által Közép-Ázsiai expedícióra küldött kozákokat, felmért, hogy a katonai kaland csak kudarccal végződhet. A franciákkal és az angolokkal egyidejűleg fenntartott jó viszony politikája 1804-ig tartott, ekkor angol kezdeményezésre katonai szerződést kötöttek Napóleon ellen, amelyhez Ausztria és Svédország is csatlakozott. Ebben már nemcsak a forradalmi Franciaország legyőzését, hanem a Bourbon restaurációt is célként tűzték ki. A háborút Ausztria indította meg, a támadást *Kutuzov* tábornok vezetése alatt egy 150 ezer fős orosz hadsereg támogatta, a kontinentális akció Napóleont tervezett angliai inváziójának feladására készítette. *Mack* tábornok azonban *Ulmban* megadta magát, ezért Kutuzov is visszavonult, ráadásul egy 6000 fős, *Bagratyion* tábornok irányítása alatt álló utóvédet a franciák lényegében megsemmisítettek. A maradék orosz és osztrák erők *Austerlitz mellett* egyesültek, ahol *1805. december másodikán súlyos vereséget* szenvedtek, többek között a két uralkodó hadvezetésbe történő felesleges beavatkozása miatt. Ausztria legyőzése után Napóleon bevonult Bécsbe, majd Poroszország ellen fordult, Oroszország most a porosz szövetséges segítségére sietett, de elkésett, *Frigyes Vilmos Jénánál* 1806-ban vereséget szenvedett, még ebben az évben elesett *Berlin*, 1807 januárjában pedig, a francia csapatok már elfoglalták *Varsót* is. A Cári Monarchia a Visztula középső folyása mentén koncentrálni kezdte erőit, azonban két ízben is vereséget szenvedett: először februárban *Eylau-nál* Kelet-Poroszországban, majd június 26-án *Friedland* mellett. A két ütközetben az orosz hadsereg több mint egynegyede odaveszett, ezért Sándor rákényszerült a *békekötésre*, amire *Tilsitben* került sor. Ebben az orosz uralkodó kénytelen volt Napóleon valamennyi hódítását elismerni, csatlakozni a még 1806-ban meghirdetett Anglia elleni kontinentális zárlathoz, s tudomásul

venni Lengyelország elvesztését, a Varsói Hercegség (később Nagyhercegség) megalakítását.

A béke hírére az orosz közvélemény ellenségesen reagált, a Titkos Bizottság tagjai lemondtak, hiszen Sándor lényegében vazallusi viszonyt vállalt „a korzikai jöttmenttel” szemben. Ekkor ível fel Szperanszkij karrierje, akit a francia vonal emberének tartottak. Az Angliával való szakításhoz a francia katonai sikerek mellett az is hozzájárult, hogy a szigetország csak töredékét nyújtotta az eredetileg megígért anyagi támogatásnak, s orosz vélekedés szerint csak csekély részt vállalt a konkrét hadműveleti erőfeszítésekből. 1807-1812 közt a belpolitikában folytatódnak a reformok, a külpolitikában pedig Sándor a *Balkán és Skandinávia* felé fordul. A román fejedelemségekben a törökkel történő hosszas háborúskodásban Kutuzov 1811-es ruszcsuki győzelmét követően megszerzi *Besszarábiát*, ezzel párhuzamosan *1808-tól hadat üzen Svédországnak*, és sikeres hadműveletek után birtokba vesz egy fontos tartományt, *Finnországot*. Ezek a sikerek némileg kompenzálták a franciáktól elszenvedett vereségeket, s nem jelentéktelen területi gyarapodással jártak. Sándor 1809-es finn parlamentben elmondott beszédében létrehozta a *Finn Nagyhercegséget* és egyúttal garantálta autonómiáját, a finneknek saját parlamentjük, közigazgatásuk, pénzüik lehetett, különleges helyzetüket a Szperanszkij által kidolgozott alkotmány biztosította.

1808-ban súlyos kudarc érte az orosz balti hadiflottát, egy vihar következtében elkeveredtek az Atlanti-óceánra, és Lisszabon kikötőjében megadták magukat az angoloknak. *1808-ban Sándornak kínos kötelezettséget kellett teljesíteni, meg kellett jelennie az erfurti találkozón, ahová Napóleon összehívta a csatlós és kliens államok uralkodóit, s ezen az orosz uralkodó személye iránti megkülönböztetett figyelem is csak némileg enyhített. 1809-ben Ausztria ismét megtámadta Franciaországot, ezt kihasználva Oroszország bevonult Galíciába, s a független Krakkói Városköztársaságot megadásra kényszerítette. A további hadműveletek során a cári csapatok passzívak maradtak, de a felhatalmazás nélküli lengyel akció feszültté tette a francia–orosz viszonyt. Ehhez hozzájárult, hogy Oroszország a kontinentális zárlatot kezdettől csak tessék-lássék módon tartotta be, ugyanis a*

blokád az orosz gazdaságnak rendkívül súlyos károkat okozott; csökkent a gabonaexport, ennek megfelelően az ipari import is, egy csomó árutermelő nemes tönkrement, a visszafizetetlen hitelek következtében pénzügyi válság alakult ki. Napóleon 1811-ben jegyzékben követelte az angol és amerikai hajók kitiltását az orosz kikötőkből, amit Sándor lényegében nem hajtott végre. Innentől kezdve nyilvánvalóvá vált, hogy a két legerősebb európai hatalom között a háború elkerülhetetlen. Mindkét fél koncentrálna erőit, az oroszok a *bukarestii békével* lezárták a török háborút, majd békét, sőt szövetséget kötöttek a svédekkel, annak érdekében, hogy minden erőt a várható nyugati támadás kivédésére tudjanak fordítani.

A támadás előtt Oroszország diplomáciai úton kívánta enyhíteni a nyomást, és felajánlotta Ausztriának Galícia átengedését, cserébe Szerbiáért és a román fejedelemségekért, Metternich azonban visszautasította az ajánlatot. *A Grand Armée 1812. június 24-én kelt át a Nyemanon*, mintegy 600 ezer főt vonultatott föl, kb. 300 ezer francia mellett 30 ezer osztrákot, 20 ezer poroszt, a többiek a német csatlósállamokból kerültek ki, valamint olaszok és lengyelek voltak. Velük szemben *Barclay de Tolly* orosz fővezér 110 ezer emberrel rendelkezett, ehhez jött Bagratyion grúz herceg 37000 harcosa, valamint az a kb. 50 ezer katona, akik a Balkánról tartottak hazafelé az ottani hadműveletek lezárulása után. A franciák sorra foglalják el az orosz erődöket, ugyanakkor a hatalmas hadsereg létszáma rohamosan fogyott. Egyrészt, mert az elfoglalt erősségekben helyőrséget kellett hagyniuk, másrészt az oroszok *Gyenisz Davidov* vezetésével partizánháborút kezdtek ellenük, így mire Vityebszk alá érnek, már kb. 60 ezer fő volt a vesztségük. Sándor erőteljes személyes fellépésére a moszkvai kereskedők óriási összegekkel, a nemesek pedig mintegy 80 ezer paraszt besorozásával támogatták a honvédő erőfeszítéseket. Barclay az ellenség kifárasztására, szétzilálására építette stratégiáját, és a „*felperzselt föld*” taktikáját alkalmazta. A kívülről gyávának tűnő hadvezetést a közvélemény nem fogadta el, és augusztusban Sándor Kutuzovot, a balkáni győzöt nevezte ki főparancsnokká. Ő elődje taktikáját tartotta helyesnek, de mivel azért nevezték ki, hogy megütközzön, csatát vállalt *szeptember 7-én Borogyinónál*.

Napóleon 130 ezer emberével és 587 ágyújával szemben Kutuzov 100 ezer emberrel és 640 ágyúval rendelkezett, a csata „döntetlen körüli” volt, ám a következő napon a franciák nyomultak előre, és ők foglalták el a fontosabb stratégiai pontokat, így az ütközet tényleges győzteseinek ők tekinthetők. A visszavonuló Kutuzov kénytelen volt feladni Moszkvát „ahol gyalulnak, ott hullik a forgács” mondta, *Rosztopcsin*, a város polgármestere azonban azzal a néhány tízezer lakossal, akik Moszkva negyed millió polgárából nem menekültek el, a város védelmére próbált berendezkedni, amikor belátta, hogy ez reménytelen, akkor felgyújtották a várost. *Napóleon a Kremlben október 19-ig várta a békeajánlatot*, hamis pénzt veretett, kinyomtatták a plakátokat a jobbágyfelszabadításról, s már készen állt az oroszokat különösen gyűlölő litvániai nemesség köréből felállítandó új kormány is a hatalom átvételére. Békeajánlat azonban nem érkezett, így a korán jövő októberi fagyok miatt a francia császár a visszavonulás mellett döntött: először délre kívánt vonulni, hogy melegebb területen, és nem a már egyszer felperzselt földön haladjon végig, de *Vinkovónál* Kutuzov seregei megállították, így kénytelen volt az eredeti útvonalon haladni, fagyban, élelem nélkül és állandó gerillatámadások közepette. A francia uralkodó december 5-én magár hagyta csapatait, amelyekből *december 30-ra*, a Nyemanon való újbóli átkelésre mintegy *30 ezer fő maradt*. A korábban visszafordult osztrákokkal és a hátrahagyott helyőrségekkel együtt mintegy 100 ezer emberrel rendelkezett, ehhez adódik még az Oroszország által 1814-ben elengedett mintegy 30 ezer hadifogoly, ennyi maradt a Nagy Ármádiából.

Az orosz seregek nem álltak meg a határon, hanem gyorsan nyomultak tovább előre, a támadáshoz Anglia és Poroszország is csatlakozott, a Napóleonnal dinasztikus házasságba kényszerített *Ausztria* még habozott, de több kisebb győzelem után az *1813. február 28-án megkötött hármás szövetséghez már csatlakozott*. Ez év októberében a 3 napig tartó *lipcsei népek csatájában* a kétségbeesett sorozásokat elrendelő, mintegy 300 ezer újoncot mozgósító Napóleon vereséget szenvedett, és *1814. március 4-én Chaumontban* Anglia, Poroszország, Oroszország és Ausztria *megkötötték a négyhatalmi szerződést*. Március 30-án a főként orosz erőkből álló szövetségesek bevonulnak Párizsba, *XVIII.*

Lajos visszatért, Talleyrand kormányt alakított, Napóleont pedig császári címe megtartása mellett Elba szigetére száműzték, Franciaország megtarthatta 1792 előtti területeit.

Új nagyhatalom az új európai rendben: a Szent Szövetség megalkotása

A bécsi kongresszuson folytatott tárgyalásokon Szentpétervár ambíciói a Varsói Nagyhercegség beintegrálása helyett az első lengyel felosztás utáni területek megszerzésére irányultak. Partnert talált ebben a poroszokban, akik szerették volna megszerezni a Napoleon mellett utolsóként kitartó Szászországot. I. Sándor úgy érezte, hogy diktálhatja az európai rendezést, hiszen szavainak a Párizsban állomásozó orosz hadsereg külön nyomatékot adott, ráadásul a békekötés értelmében 30 ezer embernek 5 évig továbbra is ott kellett állomásoznia. Metternich félve Oroszország nagyhatalmi szerepének túlzott megerősödéstől, *Castlereagh* angol miniszterelnök és Talleyrand felé közeledett, s formálódóban volt az *orosz–porosz tengellyel* szemben egy *osztrák–francia–angol szövetség*, amikor Napoleon visszatérése véget vetett a további titkos egyezkedéseknek. Bár a visszatérő Napoleon megtalálta, s el is küldte az ominózus egyezmény szövegét Sándornak, a koalíciót nem tudta megbontani, a diplomáciai aknát hatástalanították. *1815. június 18-án* egy kis belgiumi falu mellett, *Waterloonál*, Napoleon ősi ellenfelét, Wellingtont ugyan még megverte, de Büchler utolsó pillanatban érkező poroszai végérvényesen pontot tettek a francia uralkodó pályafutására. A bukott császárt Szent Ilona szigetére száműzték, amely a legközelebbi lakott parttól 2000 km-re helyezkedik el.

Sándor kitűnő pozíciókkal rendelkezett ahhoz, hogy a „haramia” bukása után kitöltse a keletkező hatalmi vákuumot, s ezt a **Szent Szövetség** létrehozására használta fel. Az 1815. szeptember 26-án alakult, *I. Ferenc, III. Frigyes Vilmos*, novembertől pedig, XVIII. Lajos csatlakozásával létrejött szervezet lényegében az európai uralkodók keresztény erkölcsi értékrend alapján szerveződött szövetsége volt a forradalmi

mozgalmakkal szemben. Működését katonai értelemben a négyhatalmi szerződés szabályozta, amelyhez a Pápa, Anglia és Törökország kivételével valamennyi európai uralkodó csatlakozott.

1814-től a négyhatalmi szövetség kongresszusai irányítják Európát. Az elsőre *1818-ban Aachenben* került sor, ahol döntöttek a francia megszállási rendszer megszüntetéséről, Sándor pedig megkísérelte szorosabbra fogni az európai monarchiák szövetségét oly módon, hogy kölcsönösen garantálják a fennálló abszolutista rendszereket. Az 1820-tól kibontakozó spanyol, olasz, portugál forradalmak esetében az *1820-as troppai kongresszus* döntött, amelynek ülését 1821 januárjától *Lajbachba* helyezték át. Az itt elfogadott, *Metternich formula* néven ismertté vált, a Német Szövetség esetében már alkalmazott alapelv lényegében realizálta Sándor 2 évvel korábbi elgondolásait, hiszen feljogosította katonai beavatkozásra a Szövetség tagjait egymás területén, amennyiben önerőből nem boldogulnak a lázadással, vagy forradalommal. Az itt született „abszolutizmusvédő” határozatok értelmében a piemonti és a nápolyi forradalmakat Ausztria, a spanyolt pedig, az *1822-es veronai döntés* szerint Franciaország verte le. A franciák ezzel a megbízással teljes körűen rehabilitálva lettek az új európai hatalmak rendszerében. Sándor a távolság miatt aktívan és közvetlenül nem vett részt a hadműveletekben, megelégedett azzal, hogy diplomáciailag irányíthatta az eseményeket. 1821-től viszont súlyos dilemma elé került a *görög szabadságharc* kérdésében, mert bár Törökország nem volt keresztény, és nem volt a Szent Szövetség tagja, és egy legitim uralkodó elleni lázadásról volt szó, a felkelő görögök viszont ortodox vallásúak voltak. Tovább bonyolította a kérdést, hogy a felkelés élén több oroszbarát, korábban az orosz hadseregben és diplomáciai testületben szolgált katonatiszt állt (Alexander Ypsilanti, Giovanni de *Istrias* gróf stb.), s Oroszország geostratégiai érdekei is a beavatkozást kívánták volna, ám Sándornak ennek érdekében szembe kellett volna fordulnia az általa kreált rendszerrel, vagy legalábbis annak alapelveivel. Végül is az egyiptomi beavatkozás és az azt követő genocídiumok késztették cselekvésre az orosz uralkodót, de 1824-ben csak egy nemzetközi konferencia

összehívásának javaslatáig jutott, amelyen 3 kis görög vazallus állam létrehozását kezdeményezte. A konferencián a többi tagállam képviselőjében nem uralkodók vettek részt. Anglia el sem fogadta a meghívást, Metternich pedig szándékosan ellenjavaslattal állt elő, így megoldást az erőtlen próbálkozás nem hozhatott, a görög kérdésben majd csak utódja, kisebbik öccse, I. Miklós fog határozottabb lépéseket tenni.

II. fejezet

I. Miklós uralkodása (1825-1855)

Az abszolutista rendőrállam kiépítése

I. Miklóst (1825-1855) porosz katonai szellemben nevelték, mérnöki képeztést szerzett, s mint legkisebb fiút, nem készítették fel az uralkodásra, idősebbik bátyja I. Sándor halála, és középső testvére *Konsztantyin* lemondása után, szinte váratlanul lett cár. Uralkodásának három évtizedét meghatározták trónra kerülésének körülményei, a dekabrista felkelés, valamint szigorú katonás neveltetése. Feljegyezték róla, hogy olyan rendmániás volt, hogy lánya esküvőjén nemcsak a násznépet, de még a függönyöket is elrendezte. A dekabristák perét naprakészen nyomon követte, *Borovkin* főállamügyész minden nap összefoglalókat készített a számára, ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Oroszországot ne csak a hatalmon lévő elit nézőpontjából lássa. Elsődleges célja a további rendbontások megakadályozása lett, ezért már 1826. június 3-án létrehozta a hírhedt **harmadik ügyosztályt** *Benkendorf* generális vezetésével, aki „Őfelsége saját kancelláriájának” szervezetével megtagadta az együttműködést, az személyében a cárt sértette meg. A kékkabátos, háromszögletű kalapos politikai rendőrség és csendőrség uralkodásának szinte szimbóluma lett. Az országot 7 csendőrségi körzetre osztották, mindegyik élén egy-egy tábornok állt (dekabrista elképzelés szerint!), az ő feladatuk volt a titkos társaságok és az okirathamisítás felderítése, „az emberek észjárásának kifürkészése”, annak megállapítása, hogy ki nyilatkozik tiszteletlenül az államról, uralkodóról, vallásról. Speciális alakulata volt a rendőrségnek az úgynevezett *obszervációs hadtest*, amely egyrészt megfigyelte a külföldön élő oroszokat, másrészt az Oroszországban élő külföldieket.

A rendőrség mellett a másik hírhedté vált, és leginkább kiterjedt *hivatal* a **cenzeni** volt. Mindent ellenőriztek előzetesen és utólag is, a könyvkiadástól és színelőadásoktól kezdve a magánleveleken át az egyetemi előadásokig mindent, ahol gondolatok fordulhattak elő, vagy kerültek nyilvánosságra. Az irodalomtörténet érdekessége, hogy a cenzorok száma meghaladta a publikáló irodalmárokat, valóságos *cenzenártelmiség* alakult ki, amelynek tiszte volt örködni az orosz állam szellemi alapértékei, az „*önkenyuralom, pravoszlávia, népesség*” dogmái fölött. Ha a cenzorok hibáztak, hamar Szibériában találhatták magukat, ha írni akartak, művüket egy másik cenzornak kellett bemutatniuk. Szintén a Miklós által bevezetett szigorítások közé tartoztak az *utazási korlátozások*. Az országot csak gyógykezelés, vagy kereskedés céljából lehetett elhagyni, de a kereskedői útlevelel illetéke 500 rubel volt. *Tilos volt* már Sándor utolsó éveitől a *külföldi egyetemek látogatása*, kivételt képezett ez alól Poroszország, amelynek katonás, autoriter rendjét összeegyeztethetőnek ítélték az oroszországi viszonyokkal.

Ugyanakkor a *társadalom*, mint mindenhol, ahol értelmetlen korlátozások garmadája sújtja, védekezett, s *számos kiskaput talált*. A műveket nem hivatalosan „előcenzúráztatták”, így a tényleges eljárás már könnyen átment. Óriási szerepe volt a baksisnak is, közismert volt, hogy a pétervári cenzorok engedékenyebbek, mint a moszkvaiak. Sokan betegségeket diagnosztizáltak maguknak, egyedi mentességeket jártak ki, vagy kiváltották a kereskedőigazolványt, ha nem volt rá pénzük, akkor hamisították, nem véletlenül tartozott a rendőrség kiemelt feladatai közé az okirat-hamisítás leleplezése. S bármennyire cenzúrázták is az egyetemeket, gyakorlatilag tehetetlenek voltak, ugyanúgy, mint a magánszalonokban tartott felolvasóestekkel vagy az illegálisan megjelentetett és terjesztett röplapokkal, folyóiratokkal, a kor „szamizdatjaival” (orosz kifejezés, jelentése saját kiadás) szemben, és különösen nem tudtak mit kezdeni a külföldön szabadon megjelenő orosz orgánumokkal.

Szigorítottak az **oktatási rendszeren** is. 1818-tól bevezették a *rendek szerinti oktatást*, visszaállították a *tandíjat*, és újból lehetővé tették a tanulók testi fenyítését. Minden középiskolában kötelezően tanították hittant, ugyanakkor a görög, latin is

szerepelt a tantárgyak között, és megjelentek az első reálgimnáziumok is, amelyek már elsősorban természettudományos műveltséget oktattak. Az 1835-ös *egyetemi szabályzat* megemelte a tandíjat, Uvarov kultuszminiszter indoklása szerint azzal a határozott céllal, hogy megakadályozzák az alsóbb néposztályok beáramlását az universitasokra, ugyanakkor a nemesség tanulmányainak elősegítésre körzetenként *internátusokat* hoztak létre. Az egyetemeket ismét a tankerületi felügyelők irányítása alá helyezték, az ő hatáskörükbe került például az egyetemi tanárok kinevezése is. Bekeményített a Miklósi rendszer a **vallás** tekintetében is: üldözni kezdték a I. Sándor által még kiválóan tolerált szektákat. Az *unitusokat* 1839-ben betiltották, a *raszkolnyikokat* azzal kényszerítették áttérésre, hogy gyerekeik csak akkor járhattak iskolába, ha felvették az ortodoxiát. Megfigyeltek és ellenőrzésük alá vontak minden társaságot, még 1847-ben a művelődés, festészet és szépirodalom terjesztésével foglalkozó *Cirill-Metód Társaságot* is betiltották és büntetőpért indítottak a kor híres művelődési egyesülete, a *Petrasevskij Kör* ellen. *Erőszakos pravoszláv térítőmozgalmat* indítottak birodalom szerte, ami érdekes módon a balti parasztság körében feltűnően eredményes volt. A 40-es években mintegy 74000 paraszt tért át, ők ugyanis védelmet reméltek ezáltal, az orosz államtól földesuraikkal szemben.

Mindeközben Miklós *a reformokat is folytatni kívánta*, hiszen ezek szükségessége számára is nyilvánvaló volt, ám intézkedései legfeljebb *küigazításokként* értékelhetők. Az *Államtanácsot* egy lengyel ügyekkel foglalkozó osztállyal bővítette, a *Szenátus* két városi ügyosztályt kapott, a *minisztériumok* számát eggyel növelte, az új tárca az állami földek, a kincstári vagyon és parasztlakosok kezelését és felügyeletét látta el. Létrehozott egy kormány szervezettől független *saját kancelláriát*, *négy ügyosztállyal*. Az *első* az irat-előkészítést, és a már elfogadott törvények ellenőrzését látta el, a *második* foglalkozott a törvény-előkészítéssel, a már említett *harmadikhoz* tartoztak az állambiztonsági ügyek, a *negyedik* pedig, a népjóléti intézményeket felügyelte. Az államapparátust rendkívüli módon felduzzasztotta, katonai módra működő egész *csinovnyikhadseréget* hozott létre, az 50-es évek közepére több

mint 90 ezer ember dolgozott különböző állami szervezetekben, még a századelőn alig néhány ezren.

Mindemellett I. Miklós nem hagyott fel a valódi reformokkal sem, sürgető feladataként értékelte a **törvénykezés rendbetételét** és a **jobbágykérdés rendezését**. A száműzetésből visszahívott *Szperanszkijt* bízta meg az előbbivel, az 1821-ben rehabilitált, és az Államtanács tagjává választott tehetséges politikus háromszintű *tervezetet* dolgozott ki: az elsőben foglalta volna össze az „*Összes Törvények Gyűjteményét*,” azaz mindent, amit az Orosz Birodalom története során alkottak. A második kötet a „*Törvénytár*” nevet kapta volna, és ebben a hatályos törvények összegyűjtésére került volna sor, a harmadikban olyan „*Törvénykönyv*” megalkotását tartotta szükségesnek, amely a törvényeket összhangba hozza az ország aktuális gazdasági-társadalmi állapotával. Az első feladatot 1830-ra oldotta meg, 45-kötetbe foglalta össze az addigi orosz jog termését, ebben mintegy 30 ezer cári ukázt és rendeletet gyűjtött össze. 1832-ben jelent meg a második csomag, amely mindazokat a törvényeket tartalmazta, amelyek megőrizték hatályukat. A legfontosabb, a deregulációt végrehajtó harmadik rész munkálatait azonban Miklós leállította. A parasztkérdés megoldásának kidolgozásában visszatért elhunyt bátyja tikos bizottságosi gyakorlatához, s különböző testületeket kreált a feladat megoldására. Az elsőnek egy „igazi” egykori szabadkőműves, *Kocsubej herceg* lett a vezetője, aki 1827-1834 között a miniszterelnöki teendőket is ellátta, 1839-től működött a *Kiszeljov-Bizottság*, 1846-tól pedig, újabb parasztbizottságot hozott létre. A különböző testületek nagyszámú tervezetet dolgoztak ki, működésük jelentős pénzeket emésztett fel, de tevékenységük áttörést nem hozott. Ennek oka egyrésztől Miklós hozzáállásában keresendő, aki alapelveként fogalmazta meg Kiszeljov tábornoknak, az 1839-es bizottság vezetőjének, „hogy olyan tervezetet dolgozzanak ki, amelyben a nemesi földbirtoklásnak érintetlenül kell maradnia”, másrésztől az elkészült tervezeteket nem vezették be. Mindamellett *néhány enyhítő intézkedés* azért született: így 1833-tól tilos volt a jobbágyot piacon adni-venni, az 1842-es rendelete megerősítette az 1803. évit, ezzel lehetőséget nyújtott arra, hogy a jobbágy a saját földjét megvásárolja – ez felgyorsította a megváltási

folyamatot. Az 1844-es rendelet lehetőséget biztosított arra, hogy a belső szolgálatra rendelt cselédek fel lehetett szabadítani föld nélkül, az 1848 márciusában kelt cári ukáz pedig lehetővé tette a parasztok földszerzését. A *Kiszjeljov-tervezet* egyik sarkalatos elgondolása az volt, hogy az állami és kincstári parasztok helyzetét jogilag egységesíti a magánföldesúri birtokon élőkével, mert így a jobbágy legalább földesurától nem függött volna közvetlenül. Elképzelése éppen fordítva valósult meg. Az addig szabad állami parasztok fölé is kiépítettek egy „Állami Vagyon” elnevezésű minisztériumot, amely létrehozta az addig szabadnak számító parasztok fölé azt a hierarchiát (felügyelőházak, sztarsinák, adóbeszedők, stb.), amelyekkel eddig csak a magánföldesúri parasztok életét nehezítették. Miklós a *nemességet* is igyekezett minél szorosabb állami függésbe vonni, az egyes területek öngazgató nemesi szervezeteinek vezetőit állami szolgálatba léptették, így a belügyminisztérium fennhatósága alá kerültek, egyenruhában kellett járniuk, tehát gyakorlatilag *államosította* a nemesi öngazgató még meglévő szerveit.

Gazdaság és társadalom a 19. század első felének Oroszországában

A század első felének **kereskedelmét** a gabonakivitel jellemzi, amit Sándor alatt a kontinentális zárlat megszűnése, Miklós időszakában pedig az angol gabonavám eltörlése (1846) segített elő. A gabonán kívül len, kender, kötél, nyersbőr, sörite stb., tehát alacsony feldolgozottságú, illetve nyerstermékek járultak még hozzá az exporthoz. Az import ipar és luxuscikkekből, illetve magasabb technológiájú termékekből állt. Az orosz kereskedők piacbővítési szándékkal Belső- és Közép-Ázsia felé is terjeszkedtek, itt elsősorban angol érdekekkel találták szembe magukat. Bár a század első felében a külkereskedelmi forgalom fokozatosan nőtt, az 1840-es években a századelőinek a 275%-át tette ki, s mérlege aktív volt, a nemzetközi kereskedelemnek mégiscsak 3,6%-át jelentette, a hatalmas ország fejletlensége miatt messze elmaradt a lehetőségeitől. A *belső piac* viszont ennél

jóval dinamikusabb növekedésnek indult, mind a gabona, mind a nyersanyag, mind az iparcikkek iránti kereslet jelentősen bővült. Jelentős szerepre tettek szert az *országos vásárok*, amelyek óriási tömeget és árut mozgattak meg, leghíresebbek a nyizsnij novgorodiak, illetve az ukrán városokban tartottak voltak, nőtt a *házaló, a felvásárló kereskedelem, és helyi piacok* jelentősége is.

Az iparban a 1840-1850-es évektől terjed el a nagyüzemi termelés, ekkor válnak ismertté a gépesített termelési eljárások, a gépeket még főként külföldről hozzák, 1835-1860 között a gépbehozatal 25-szörösére növekszik. Nőtt az üzemek száma, s ezzel párhuzamosan szinte azonnal megindult koncentrációjuk is, megjelent az új társadalmi réteg, a *nagyüzemi munkásság*. A fejlődés itt is a *textiliparban* volt a leggyorsabb. Míg 1825-ben, 484 üzemben 47 ezer munkás, addig 1850-ben, 365 gyárban már 110 ezer munkavállaló dolgozott. A munkásság kb. fele ekkor még jobbágy volt, aki munkajáradékát dolgozta le ebben a formában, mintegy 50 ezerre tehető a már csak munkabérükből élők száma. Az ipar együttes termelési volumene az 1840-es évek közepére hozzávetőleg 8 millió rubelt tett ki. Megjelenik az orosz vállalkozó „prototípusa”. *Szava Morozov* 1820-ban váltja meg magát, kereskedésbe fog, majd az 50-es évekre az egyik legnagyobb gyáros, aki 17 ezer munkást foglalkoztat. A textilipar mellett fejlődésnek indulnak a nehézipari ágazatok, főként a *vastermelés*. A nyersanyaglelőhelyek környékén jelentős iparközpontok alakulnak ki, jelentős centrummá válik a két főváros és Kijev is, az *Ural vidék* pedig önmagában annyi vasat termel, ami Anglia és Európa össztermelésének 12%-át adja.

A húszas évektől *protekcionista gazdasági intézkedések* védik a gazdaságot, az 1822-ben bevetett új vámdíjszabás 3110 termék behozatalát, és 11 kivitelét tiltotta meg. Az ipar munkaerőigényének biztosítását *tanintézet-alapítási hullám* segítette elő, a korszak alkotásai a Technológiai Intézet, az Erdészeti Intézet stb. Az orosz ipar elsőként az 1851-es Londoni Világkiállításon jelenik meg. A gazdaság fokozatos fejlődését *valutareformmal* támogatták meg, a papír rubelt 4:1 arányban ezüstrubellé alakították át, stabilizálva ezzel az árfolyamot, és szilárd csereeszközt állítva a gazdaság mögé. A leglátványosabb fejlesztési eredmények közé itt is a *vasútvonalak* tartoztak. Míg

1837-ben csak a Pétervár-Pavlovszk vonal létezett 24 verszta távolsággal, ez lényegében a Carszkoje Szelei rezidenciát kötötte össze a fővárossal, addig 1855-ben a teljes vasúthálózat már 980 versztát tett ki, ami a korabeli francia sínrendszer egyötödének, a német egyhatodának felelt meg. Megindult az oroszországi mozdonygyártás is, a *Cserepanovok*, apa és fia kezdték az első lokomotívokat összerakni 1833-1835 között Nyizsnyetagilban, ám a cári kormányzat jobban bízott a Stephenson-féle mozdonyokban, és minden protekcionizmusa ellenére Angliából vásárolt. A *belső, vízi úthálózat* gépesítése az 1840-es évektől indult meg, ekkor a Volgán teherhajók, az 50-es évektől pedig, az utasszállító gőzhajók tűntek fel.

Az **urbanisztikát** tekintve fejlődés tapasztalható a városi lakosság lélekszáma és összetétele tekintetében. 1833-ra kb. 2 millió ember mondhatta városi polgárnak magát, 1811-ben az összlakosság 7%-a, addig 1850-ben már 9%-a, de jelentős részük nem volt valódi városlakó, csak a különböző kedvezmények miatt városi lakóingatlanral rendelkező, ott magát regisztráltató kereskedő vagy jobbágy. Voltak egyes dinamikusan fejlődő városok, például az 1794-ben alapított kikötőváros *Odessza*, amelynek 1809-ben 9000 lakosa volt, 1852-ben már 100 ezerre volt tehető a település lélekszáma. *Szentpétervár* és *Moszkva* voltak a legnagyobb városok, a maguk 586 ezer, illetve 378 ezer lakosával. Az összesen 492 város átlaglakossága azonban 1000 és 10 ezer fő között mozgott, 13 olyan városnak nevezett település is volt, amelynek lakosság nem érte el az 500 főt. A városi társadalom elitjének a kereskedők számítottak, 180 ezren tartoztak közéjük, 1 millió 685 ezren viszont a 4-5. rendbe, azaz a városi alsóbb osztályok közé.

A **társadalmi tagozódás** élén továbbra is a *nemesség* állt, számuk az 1858-as utolsó nagy revízió szerint 604 ezer főt tett ki, ami az összlakosság kb. 1%-ának felelt meg. Az egy nemesre jutó átlagos jobbágyszám 8 volt, a nagyobb birtokok 400-4000 jobbágyot foglalkoztattak. A nemesség 16%-a volt képes megélni birtokai jövedelméből, 84%-ának állami állást kellett vállalnia, ami nyilvánvalóvá tette a hatalomtól való függőségüket. A nemesség számát korlátozta, hogy a birodalomba került nagy tömegű lengyel nemességét nem ismerték el, és a rangtáblázatban

is csak őrngyi rangtól felfelé lehetett nemességet szerezni. A helyi nemesi önkormányzat még részlegesen fennállt, bár láttuk, hogy vezetőiket állami szolgálatba léptették. Az urbanisztika kapcsán már tárgyalt *városi polgárság* szerkezete nem változik, ugyanakkor feltűnő, hogy a nagykereskedők között nagyon sok az angol, a német és az örmény. Új társadalmi réteggént terjed el a 19. század első felében az ún. *raznocsinyec* értelmiség, mint vegyes társadalmi csoport, ide tartozik a pap fia, a felszabadított jobbágy gyermeke, a személyes nemességet szerzők leszármazottai, akik atyáik privilégiumát nem, de a jobb indíttatást öröklik, s ezt általában tanulásra használják föl, belőlük alakul ki a *nem nemesi származású értelmiség*. Falun differenciálódnak a szolgáltatás és adóformák, az obrok és robot továbbra is fennáll, a pénzjáradék átlagos mértéke 5 rubel. Az 1842-ben megerősített 1803-as rendelet alapján mintegy 150 ezer fő szabadult fel az 50-es évek végéig, ők az újonnan alapított 5. városi rendbe, a „mescsanye” *kispolgárok* rendjébe kerültek, és a vállalkozók, az önálló egzisztenciák számát növelték. Bizonyos kormányzóságokban dinamikusan fejlődik a *háziipar*, a legsikeresebbek felhagynak a földműveléssel, és csak ezzel kezdenek foglalkozni. Pl. *Ivanovo* 9000 lakosából már senki sem folytatott agrártevékenységet, máshonnan hozatták az élelmiszert, és közülük voltak arányaiban a legtöbben milliomosok. A *falusi átlagléltszám* 50-500 fő között mozgott, az összes falu 22%-ában legfeljebb 5 háztartás volt. 1848-tól már a saját nevükre szerezhettek földet.

A parasztságnak három rétegét különíthetjük el a tárgyalt korszakban: az *állami parasztokét*, ez a legkedvezőbb helyzetben lévő réteg, ide tartoztak, akik rendelkeztek legalább egy telekkel és csak az államnak adóztak; a *kincstári parasztok* a cár magánbirtokán élő földművelők voltak, akik számára a magánföldesurat is az uralkodó jelentette; és természetesen a harmadik réteg a nemesi fölbirtokon élő jobbágyság volt. A Kiszeljov-féle módosítás igaz, hogy felügyeleti szervet rendelt az állami parasztok fölé, viszont csak pénzjáradékot, és abból is a korábbiaknál kevesebbet követeltek tőlük, ezen kívül iskola és egészségügyi hálózat felállítását kezdték meg számukra, így gyakorlatilag szabadnak voltak tekinthetők, de a privát szektor

csak 1861-után követte őket. Hogy a felsorolt nem csekély változás ellenére az agrárkérdés megoldatlan, azt az I. Miklós uralkodása alatti 547 parasztfelkelés is jelzi. A legújabb társadalmi réteg, a *bérmunkásoké*, tárgyalt korszakunkban még csekély létszámú volt, a század közepén alig 50 ezer főt tett ki, s sanyarú helyzetük ellenére szabad embereknek számítottak.

Szlavofilek és a Zapadnyikok

Az egyetemalapítási hullám, minden belső ellentmondás ellenére az 1830-as évekre kitermelt egy relatíve magas számú *értelmiséget*, akik a dekabrizmus bukása után, az abszolutizmus viszonyai közepette foglalkozni kezdtek Oroszország helyével, szerepével, önazonosságával, küldetésével és perspektíváival. A folyamatot egy *Csaadajev* nevű fiatalember indította el, aki a „*Tyeleszkop*” című folyóiratban, 1836-ban publikált egy provokatív tanulmányt, amely Puskin szerint „úgy csattant, mint pisztolylövés az éjszakában”. A „*Filozófiai levelek egy hölgyhöz*” címet viselő dolgozatban (a hölgy áttételesen maga Oroszország) Csaadajev nem kevesebbet állított, mint hogy *a hatalmas birodalom eddig még semmivel nem járult hozzá az emberi civilizáció történetéhez*. A cikk kavarta indulatos viták közepette az 1838-48-ig tartó „csodálatos évtized” parázs szellemi párbajában létrejött az orosz értelmiség két nagy szellemi irányzata, annak alapján, hogy hogyan értékelték az ország múltját, helyzetét és jövőjét. A *szlavofilek* (*szlávbarátok*) jelesebb képviselői, az ún. „ötösfogat” – az *Akszakovok* (apa és fia), a *Kirejvszkij* fivérek, és *Homjakov* – voltak. Legfőbb elgondolásuk az volt, hogy Oroszországnak megvan a maga sajátos, *autochton* fejlődésmenete, ami eltér az európai államok többségétől, és lényegesen jobb annál. Ezt a szerves-organikus fejlődésben lévő harmóniát azonban megtörte I. Péter, aki erőszakos, és az orosz valóságtól távoli reformjaival, idegen eszméket, szokásokat és intézményeket kényszerített az országra, az állam alá rendelte az addig szabad társadalmat. A szlavofil csoport nem vitatta, hogy a Birodalom súlyos problémákkal küzd, sőt szóvá is tette ezeket, de a gondokat a Péteri erőszakos külső reformokra vezette vissza.

Velük szemben a *zapadnyikok* (*nyugatosok*) – jelesebb képviselőik: *Herzen, Ogarjov, Csernisevszkij, Dobraljubov, Belinszkij* – úgy tartották, hogy Oroszországot a tatár hódítás nagymértékben visszavetette és letérítette az európai fejlődési iránytól, és Nagy Péter volt az, aki civilizációs és kulturális reformjaival az ország felemelését, felzárkóztatását elvégezte, aki oroszront birodalomná, európai hatalmi tényezővé tette, aki nélkül Oroszország talán már nem is létezne. A két irányzat egyetértett a fennálló viszonyok kritikájában, csak míg egyikük az európai reformok abbamaradására, addig a másik éppen ezekre a reformokra vezette vissza a problémákat. A szlavofilek megoldási javaslata, hogy vissza kell térni a Péter előtti harmonikus állapotokhoz, és helyreállítani az ország organikus fejlődését, míg a nyugatosok Oroszország fennmaradását az európai civilizáció értékeinek és eredményeinek minél gyorsabb átvételétől várták. *Az Oroszország és Európa vita*, napjainkig meghatározza az orosz értelmiség két nagy csoportjának szellemi alapállását, de a korszak konkrét polémiaja 1848-ban véget ért, mert I. Miklós a „népek tavasza” közepette mindenféle sajtóterméket betiltott, így haláláig, a „hét komor esztendőben” a vita már nem folytatódhatott, utána pedig egészen más keretek között zajlott tovább.

A Miklósi-kor külpolitikája

Az első külpolitikai probléma, amellyel Miklósnak szembe kellett néznie, a **görög szabadságharc** ügye volt. Ebben a kérdésben az I. Sándor féle óvatos, csak a konferenciák kezdeményezéséig jutó orosz álláspontot felváltotta az új uralkodó határozottabb, az ortodox görögöket egyértelműen támogató magatartása, amelyet természetesen a cárizmus balkáni ambíció is motiváltak. Az aktivitáshoz hozzájárult a török–egyiptomi genocídiumok híre is, ami az angol diplomáciát is cselekvésre készítette, *Wellington* személyesen utazott Szentpétervárra. *A létrejövő angol–orosz tengelyhez 1827-ben Franciaország is csatlakozott*, és felszólították a törököket a népiirtás befejezésére, csapataik visszavonására, ennek végrehajtása után és autonómia biztosítása

fejében megtarthatták volna fennhatóságukat a görög területek fölött. A továbbra is Törökországot támogató osztrák diplomácia biztatásának hatására a szultán visszautasította a békés megegyezés lehetőségét, ezért *1827. október 30-án egy orosz–angol–francia flotta hajózott be a Navarrinói öbölbe, s miután a törökök tüzet nyitottak rájuk, lényegében megsemmisítették a török hajóhadat.* Az angol és francia diplomácia hajlandó lett volna további tárgyalásokra a törökökkel, s Ausztriával sem szerették volna tovább élezni a viszonyt, Miklós azonban végleges döntésre kívánta vinni a dolgot, ezért *1828-ban hadat üzent Törökországnak. Djibics tábornok hadserege sikeres műveleteket követően 1829-ben már Konstantinápoly falainál járt, a török kénytelen volt békét kérni, amelyet 1829. október 14-én Drinápolyban kötöttek meg.* Ennek értelmében Oroszország megkapta a Duna-deltát, az észak-kaukázusi partvidéket, és Törökország örmény lakta területeinek jelentős részét, valamint a szultán engedélyezte az orosz kereskedelmi hajók kijutását a Földközi-tengerre. A porta kijelentette, hogy aláveti magát a nagyhatalmak határozatainak, így elismeri Görögország függetlenségét, szavatolja Szerbia önállóságát, megerősíti a román fejedelemségek autonómiáját. *Görögország függetlenségét a nagyhatalmak 1830. februári londoni konferenciája hivatalosan is elismerte, mint önálló királyságot, élére a Bajor házból származó 10 éves herceg, Ottó került.*

1830 júliusában a háromnapos **francia forradalom** hírére Miklós 250 ezer katonát helyezett készenlétbe, s hasonlóképpen nem kívánt passzív maradni a közvetlenül ez után kirobbant **belga függetlenségi harc** idején sem, ám a távolság, az események gyors lezajlása, az egykori szent-szövetségi alapítók közötti egyetértés hiánya, s főként az időközben orosz fennhatóság alatti területen kirobbant **lengyel szabadságharc** nem tették lehetővé a tényleges beavatkozást.

A *lengyel ügy* a Varsói Nagyhercegség területén a dekabrista mozgalomhoz hasonló illegális szabadkőműves szervezkedéssel kezdődött, és *1830 novemberében* a kozák altisztképző körül kialakuló csoportosulás robbantotta ki a felkelést, amelyhez a vodka- és kenyéráremelés miatt tiltakozó kézművesek is csatlakoztak, így 1 nap alatt elfoglalták Varsót, és lefegyverezték

a helyőrséget. A helytartó, a lengyelbarát *Konsztanytyin Pavlovics nagyherceg*, aki lengyel felesége kedvéért még az orosz trónról is lemondott, nem lövetett, ennek ellenére csak egy véletlennek köszönhetően úszta meg a lincselést a kormányzósági palota elfoglalásakor. A sikeres felkelés után egy *Közigazgatási Tanács* elnevezésű szervezet, kvázi kormány vette át hatalmat *Chlopicky* tábornok vezetésével, ami lényegében a lengyel nemesség mérsékelt köreinek katonai diktatúráját jelentette, céljuk a még 1818-ban I. Sándor által a Szejmben kihirdetett alkotmány betartatása volt. A velük szembeforduló radikálisok azonban Lengyelország teljes függetlenségének helyreállítását követelték, ezért 1830 novemberében országgyűlést hívtak össze Varsóban, ami kimondta a *Romanov ház trónfosztását*, és *1831 januárjában, kiáltványban deklarálta a lengyel területek függetlenségét*, ezért a mérsékelt *Chlopicky* lemondott. I. Miklós nem kívánt az 1815-ben neki juttatott területekről lemondani, már csak azért sem, mert a felkelés nem terjedt át Galíciára és Kelet-Poroszországra, tehát Ausztria és Poroszország is békésen birtokolták a nekik juttatott országrészeket. A török háború hőse *Djibics* tábornok vezetésével egy 115 ezer fős hadsereget indítottak a lengyelek ellen, akik kb. 100 ezer fős erőt tudtak ezzel szemben kiállítani, és 7 hónapon keresztül eredményesen védekeztek, majd az időközben elhunyt *Djibics*et váltó *Paszkievics Osztrolenkánál* döntő győzelmet aratott, és *augusztus 26-án elfoglalta Varsót*. A megmozdulás bukásának egyik oka a lengyel parasztság közönye volt, amelyet már a századelőn egy cári ukáz felszabadított, mivel azonban a föld a lengyel pánok kezében maradt (akik a szolgáltatásokat ugyanúgy megkövetelték), a nemesség iránt érzett ellenszenv miatt nem alakult ki népfölkelés, sőt, egyes helyeken a parasztok a cári csapatokkal működtek együtt. A *meztorlás* során 5000 nemesi családot száműztek a Kaukázusba, 260 egyetemi hallgatót kényszerosztak, 30 felkelésben résztvevő nőt kolostorba zárattak, az egyetemeket és a társaságokat felszámolták. A halálos ítéletek tekintetében azonban önmérsékletet tanúsítottak, mert hosszabb távon kívántak a lengyel hercegségben berendezkedni, az ilyen verdiktek közül egyet sem hajtottak végre, eleve csak olyan személyek ellen hozták őket, akiknek sikerült külföldre menekülniük. *Paszkievics*

mint helytartó 1832-ben bevezette I. Miklós szervezeti szabályzatát, amely a korábban érvényben lévő alkotmányos önállóságot, annak minden elemével együtt megszüntette és a „kongresszusi Lengyelországot” az Orosz Birodalom elválaszthatatlan részének nyilvánította. A felkelés utójátékként 1833-ban volt még egy erőtlén lázadási kísérlet, ezt azonban az orosz hatóságok már csírájában elfojtották. Az Oroszországhoz került lengyel területek sorsa lényegében a teljes annexió lett, de a személyes polgárjog, illetve a kisebb helyi autonómiák fennmaradtak. Erőteljesen folytatták a már húszas években megkezdett oroszosítást, 1837-től az oroszot tették meg hivatalos államnnyelvvé. Keményen felléptek a katolikus egyház ellen is, 1842-ben elkobozták – igaz pénzbeli kárpótlás fejében – a katolikus kolostorok földjeit, a kolostorok többségét feloszlatták. A felkelés leverésének nemzetközi következménye volt az **1833-as münchenraetzi konferencia**, ahol az alkotmányos rendszert bevezető angolok és franciák kiválása után az orosz, az osztrák és a porosz uralkodók megerősítették szent-szövetségi elkötelezettségüket, hiszen a lengyel területek megtartása mindhárom hatalom közös érdeke volt.

Oroszország a **népek tavasza** idején meglehetősen *passzív* magatartást tanúsított, bár februárban a francia forradalomról érkező első hírek hatására elrendelték a mozgósítást, később azonban Miklós úgy vélekedett, „hogyan egy csepp vért sem áldozunk a száználmas franciáért”. Amikor a forradalmi hullám Ausztriát és Poroszországot is elérte, az orosz cár arra szorítkozott, hogy lezárja a határokat annak érdekében, hogy a „felforgató eszméket” távol tartsa birodalmától. Ausztriát 6 millió rubellel segítette a „rendteremtésben”, Poroszországot pedig politikailag a restaurációban. Miklós 1848-ban minden társadalmi egyesületet és szervezetet betiltott, minden újság megjelentetését leállította, sőt komoly formában felmerült az egyetemek végleges felszámolásának gondolata is, erre azonban nem került sor, ez volt az a bizonyos hét komor esztendő. Külpolitikai téren némi aktivitást a cár a román fejedelemségek ügyében tanúsított, ahol a megmozdulásokat ugyan törökök verték le, de az orosz csapatok mindkét fejedelemségbe bevonultak „rendteremtés és a török túlkapások megakadályozása céljából”. Bár a Birodalmat nem

érte támadás, s nem volt olyan erő, amely képes lett volna forradalmat kirobbantani, a Baltikumban, Ukrajnában és Fehér-Oroszországban terjedő propaganda mégis nyugtalanítólag hatott, mert ez elől nem lehetett lezárni a határokat. 1849-re már csak két fegyveresen küzdő forradalom maradt: a magyar szabadságharc, és velencei Szent Márk Köztársaság, utóbbi leverésének feladata Ausztriára várt, előbbihez azonban Ferenc József I. Miklós segítségét kérte. Az orosz cár némi hezitálás után az 1833-as münchenraetzi szerződés szellemében megígérte a segítséget, mert a lengyel területek túlságosan veszélyeztetettnek tűntek, s mert a magyar forradalom vezetői között számos olyan lengyel tiszt küzdött, akik az 1831-es felkelésnek is vezetői voltak. A cár az ilyen ügyekben már tapasztalattal rendelkező Paszkievics herceget küldte egy 140 ezer fős hadsereggel, amely május 9-én lépte át a magyar határt, és 9 hét alatt verte le az osztrák hadsereggel közösen a forradalmat. Mindeközben Kossuth végső kétségbeesésében felajánlotta Miklósnak a Szent Koronát, (elfogadása háborút jelentett volna Ausztriával, ezért Miklós komolyan nem foglalkozott a kérdéssel) és Görgey is Paszkievics előtt tette le a fegyvert, már csak a Habsburgok megalázása miatt is.

A krími háború

A kezdeményező fél Oroszország volt, mert Miklós úgy gondolta, hogy 1848/49-es szerepvállalásával lekötelezte európai szövetségeseit, másrészt a Török Birodalom olyan állapotban van, hogy már nem fog tudni érdemi ellenállást kifejteni, s Oroszország megvalósíthatja évszázados álmát, a tengerszorosok megszerzését. A cár 1853-elejen nyújtott át egy ultimátumot a Portának a Jeruzsálemi Nagytemplom kulcsainak pravoszláv egyház számára történő visszaszolgáltatása tárgyában, másrésztől egy katolikusok javára történő török helytartói döntés kapcsán azt követelte, hogy a birodalom ortodox vallású alattvalói a cárhoz fordulhassanak jogorvoslatért, ha sérelem éri őket. Ez gyakorlatilag Törökország lakosságának jelentős részét, mintegy 9 millió embert kettős uralom alá helyezett volna. Az orosz

hadsereg pedig nyomásgyakorlás céljából június elején bevonult Moldvába és Havasalföldre. Miután a tárgyalási kísérletek sikertelenek maradtak, *októberben* a Porta 14 napos határidővel ultimátumot nyújtott be Szentpétervárnak a román fejedelemségek kiürítésére, miután ez vasutak híján eleve képtelenség lett volna, *Oroszország megüzente a hadat, és kitört az újabb orosz–török háború.* Miklósnak súlyosan csalatkoznia kellett az európai hatalmakban: Anglia gyarmatait és a tengerszorosokat féltette, III. Napóleon nagybátyja katonai dicsőségére vágyott, Ausztria alapvetően érdekelt volt a balkáni terjeszkedésben és egy balkáni szláv túlsúly kialakulásának megakadályozásban, Poroszország pedig tartott Franciaországtól. Így támogatás helyett – amikor *1853. november 18-án Nahimov* tengernagy *Szinopénál* megsemmisítette a török flottát –, az egykori szent-szövetségi partnerek még abban a hónapban megtartott *bécsi konferenciájukon* Törökország támogatása mellett kötelezték el magukat. Az angol–francia hajók hamarosan megjelentek a térségben, hogy a további orosz terjeszkedést megakadályozzák, s az együttműködést a *konstantinápolyi szövetségi szerződésben* a következő év elején újólag megerősítették.

Miklós *1854 februárjában* deklarálta, hogy beállt a hadiállapot egykori szövetségeseivel. Sokáig nem volt világos, hogy hol a háború súlypontja, hiszen svéd seregek vonultak fel Finnország visszafoglalására, Ausztria 80 ezer fővel 1854 augusztusában bevonult Moldvába és Havasalföldre, angol hajók támadták a Távols-Keleten Kamcsatkát, a Jeges-tengeren pedig a Szolovecki kolostort. Mindez az orosz hadviselő felet erői szétforgácsolására kényszerítette, csak északon 200 ezer embert voltak kénytelenek állomásoztatni Szentpétervár védelmére. A török–nyugati koalíció végül is a Fekete-tenger térségére lokalizálta a háborút, és *1854-szeptemberében Jevpatorijánál* szálltak partra a Krímben, gőzhajóflottával juttatva el az embereket, 62 ezer katonával és 207 löveggel, helyben felépíthető vasúttal, végrehajtva ezzel a történelem addigi legnagyobb invázióját. Velük szemben Menysikov herceg 35 ezer emberrel és 98 löveggel védekezett, az Alma folyó mellett vereséget szenvedett és visszavonult Bahcsiszerájba, *Szevasztopol* a Krím-

félsziget kulcserődítménye magára maradt. Végül keserves ostrom után 1855. június 7-én ürítik ki a romhalmazzá lőtt várost, időközben még ebben az évben a Szárd-Piemeonti királyság 15 000 fős expedíciós hadserege is bekapcsolódott a konfliktusba az oroszellenes szövetség oldalán.

A háború során erőteljesen felszínre került az orosz hadsereg műszaki elmaradottsága, hiányoztak az ipari forradalom vívmányai. Kiderült, hogy az angol–francia haditechnika (vontcsövű, hátultöltős puskák, tüzérség, ágyúk stb.) nagyságrendekkel korszerűbb. Mindeközben az oroszok a Kaukázusban sikeres hadműveleteket folytattak a török ellen, elfoglalták pl. *Karszt* erődjét. 1855-ben Miklós elhunyt, utódja II. Sándor kezdetektől a *békekötés* híve volt, s mivel az ellenfél is kimerült, erre 1856 februárjában Párizsban nyílt lehetőség. A békekonferencián a vesztes Oroszországnak súlyos feltételeket kellett vállalnia: a status quo helyreállítása értelmében el kellett hagyniuk a *Karszt* vidéket, igaz a nyugati erők is elhagyták a Krímet. Besszarábia déli része Moldvához került, a Fekete-tengert semleges övezetnek nyilvánították, így megtiltották Oroszország számára hadiflotta tartását a térségben, illetve part menti erődjének lerombolására kötelezték (talán ez volt a legsúlyosabb békefeltétel). A Szent Szövetség kora visszavonhatatlanul véget ért, a sértett nagyhatalom érdeklődése mintegy 20 évre a Távol-Kelet felé fordult.

III. fejezet

II. Sándor, a reformer cár uralkodása (1855-1881)

Lépésenként a Birodalom

Oroszország a krími háborúban egykori szent-szövetségi partnereitől elszenvetett, katonai értelemben is fájó, de politikai-diplomáciai kihatásában megalázó veresége után átmenetileg kikerült az első osztályú hatalmak sorából. Az *1856-os párizsi béke* kemény feltételeket szabott a cári monarchia számára, amelynek érdeklődése – kiszorulván az európai politikából – átmenetileg a közép-ázsiai és távol-keleti terjeszkedés felé fordult. *Alapvető reformokra* volt szükség azonban a belpolitikában is, hiszen a hatalom számára is nyilvánvaló volt, hogy a krími vereség fő oka az ország ipari, infrastrukturális, és általában véve gazdasági elmaradottsága volt, amely katonai gyengeséget, technikai-technológiai lemaradást eredményezett.

II. Sándor cár (1855-1881) és környezete reformokra szánta el magát, ebben egyik elődjének, névrokonának, I. Sándornak a példáját kívánta folytatni, és elsősorban azokra a területekre koncentrált, amelyek átalakítása gazdasági, ipari-technikai értelemben felemeli, felzárkóztathatja Oroszországot európai partnereihez, megszünteti katonai gyengeségét és technológiai elmaradottságát. Ugyanakkor világos volt az is, hogy a gazdaság modernizációja önmagában nem lehetséges, ehhez szükséges a társadalom demokratizálása, kulturális felemelése is. Az uralkodó lassú, fokozatos, de az ország lakossága tűrőképességének megfelelő, nagypéteri mértékű áldozatokat nem kívánó, békés átalakítási folyamat megindítása mellett döntött.

A reformok kora

A jobbágyfelszabadítás és az agrárkérdés 19. század 2. felében

A reformokat az ország legégetőbb kérdésének, a **jobbágyfelszabadítás** problémájának a megoldási kísérletével indították. Az előkészületek – a nemesség erőteljes ellenállásának közegében – már 1857 óta folytak, a Konsztantyin herceg vezetésével dolgozó Főbizottság, amely a szervezőbizottságok munkáját fogta össze, 1861 januárjában nyújtotta be az elkészült tervezet az Államtanácsához, II. Sándor pedig január 28-i trónbeszédében világossá tette, hogy nincs mód a törvény bevezetésének további halogatására. A két részből álló dokumentum érdemi része a „*Rendelet a jobbágyi függőség alól kikerült parasztokról*” címet viselte, és bevezetőjében leszögezte, hogy érvényessége a nagyorosz, a kisorosz, a fehérorosz és a litván kormányzóságok parasztjaira terjed ki, s az ukázban foglaltak megvalósítására két év átmeneti idő áll rendelkezésre. (A többi kormányzóságban teljes földbirtoklás volt érvényben, így őket a rendelet nem érintette). Ez alatt az átmeneti időszak alatt az obrokot és a barscsinát, azaz az adót és a robotot *ideiglenes kötelezettségként* továbbra is fizetni, illetve teljesíteni kellett, miközben „békeközvetítők” dolgozták ki azokat a szabályzati iratokat, amelyek az egyes földesurak és parasztjaik helyi megállapodásait tartalmazták. A reform alapelve az volt, hogy a jobbágyot szabadnak nyilvánították, automatikusan tulajdonául írták házáat és a körülötte lévő telkét, az obscsina osztásföldjének megvásárlására (megváltására) pedig lehetőséget biztosítottak. A rendelet záró részében fenntartotta az obscsinát, és előírta, hogy annak szervezetével, a mir-rel szembeni kötelezettségeik a parasztnak a szabaddá, illetve tulajdonossá válás után is fennmaradnak, csak ezek megváltása után hagyhatják el a faluközösséget. Az osztásföldek megvásárlásának a lehetőségével a parasztság mintegy 10%-a volt képes élni, a többiek nem rendelkeztek az ehhez szükséges pénzeszközökkel. A *megváltási díj* kiszámítása olyan módon történt, hogy az adott

kormányzásban szokásos éves obrok összegét az akkori általános banki kamatlábnak, azaz 6%-nak tekintették, és ebből visszatőkésítve határozták meg a fizetendő összeget. Ha például az adott kormányzásban az éves adó összege 9 rubel volt, akkor azt a számot keressük, aminek a 6%-a azonos 9-el, tehát a megváltási összeg 150 rubel, ha az obrok mértéke 15 rubel évente, akkor 250 rubel stb. A nemesség szempontjából ez azt jelentette, hogy ha a jobbágyok által megváltott telekrész értékét bankba helyezték volna, akkor az még 16-17 évig biztosította volna az elveszett jobbágyi szolgáltatások értékét.

A mindkét fél szempontjából korrektnek tűnő megoldással az volt a probléma, hogy az ilyen metódussal számított érték jóval meghaladta a szabad földek valós piaci-forgalmi értékét. Például a Pétervári kormányzás adatai szerint egy gyeszjatyina (orosz hektár, 1,0925 ha) föld megváltási ára 61,5 rubelre jött ki, ugyanakkor a szabadpiaci forgalomban 24 rubelért lehetett egy ekkora földdarabhoz jutni. Egyes agrártörténeti számítások szerint az ún. nem fekete földi kormányzóságokban 1861 és 1906 között a jobbágyok 340 millió rubel megváltási összeget róttak le, miközben a birtokukba került földek forgalmi értéke csak 180 millió rubelt tett ki. Az egész országra vonatkozó, becslés jellegű számítások azt mutatják, hogy a parasztok a megváltási folyamat során mintegy két milliárd rubel összeget fizettek ki, és ennek fejében hozzávetőleg fél milliárd rubel forgalmi értékű föld birtokába jutottak. Ezért a parasztok jelentős része eleinte nem is szorgalmazta a neki juttatandó osztásföld átvételét, másrészt, mint utaltunk rá, 90%-uk nem rendelkezett ehhez megfelelő forrással.

Azok a parasztok, akik a megváltási összeg legalább 20%-át le tudták róni, a fennmaradó 80%-ra kincstári hitelt kaptak, amelynek 6%-os kamatát 49 év alatt kellett a tőkével együtt letörleszteniük, ehhez a pénzhez a földesurak kamatozó kötvények formájában juthattak hozzá. Egyes vidéken a nemesek elengedték a 20% önrészt, annak érdekében, hogy a kincstári kárpótláshoz hozzájuthassanak. Nem kellett a 20% saját részt a parasztnak megfizetnie akkor sem, ha a földek átadását csak a földesúr szorgalmazta. Amennyiben a parasztok sem a saját rész megfizetésére, sem a törlesztések vállalására nem voltak képesek, illetve hajlandóak, akkor a korábbi osztásföld 25%-a minden

további kötelezettségtől mentesen a tulajdonukba került, így jöttek létre az ún. „*koldustelkek*”, amelyek egy család megélhetését nem, vagy csak nagyon szűkösen biztosíthatták, és így indult meg a paraszti földek elaprózódása. Tovább nehezítette a tulajdonossá vált parasztok életét, hogy a tulajdonukba került földeket a kormányzat indokolatlan többletteladással sújtotta: míg a megváltott föld minden egyes gyeszatyinája évi 1,56 rubel egyenesadóval tartozott a kincstár felé, addig ugyanez az adófajta 0,23 rubelt tett ki a földesúri tulajdonban maradt földek után. Amennyiben valaki elfogadta az osztásföldet, de kiderült, hogy terheinek viselésére nem képes, úgy leghamarább 9 év múltán szabadulhatott meg tőle. Miután a vázolt körülmények miatt a parasztság 15%-a még mindig az *ideiglenes kötelezettség* állapotában volt, a cári kormányzat 1881-ben kénytelen volt újabb ukázt hozni, amelyben már kötelezte a parasztokat a nekik felkínált föld elfogadására. A folyamat közgazdasági eszközökkel történő elősegítésére megalapították a *Paraszti Földbankot*, amelynek az volt a feladata, hogy kedvezményes, az átlagos kamatszint alatti hitelekkel segítse az önálló gazdaságok kialakítását, igaz, a nyújtott összeg fejében azonnal jelzálogot jelzett be az ilyen módon birtokba vett földekre.

A jobbágyság másik két kategóriájára, a cári család *koronaparasztjaira*, illetve az *állami jobbágyokra* csak 1863-ban, illetve 1866-ban terjesztették ki a reformot. Előbbiek számára kötelező volt a megváltás, utóbbiak választhattak a terhek további fizetése és a megváltás között, mivel azonban ez a réteg személyileg már korábban szabadabbá vált, döntő többsége a tulajdonossá válás mellett döntött. 1866-ban II. Sándor a katonai telepeket is feloszlatta, így megszüntette a jobbágyság utolsó speciális formáját is Oroszországban.

A kétségkívül jó szándékú és nagy volumenű, nagyon várt jobbágyfelszabadítás ellentmondásai meghatározták a 19. század második felének történéseit, és nemcsak az agráriumban. Hamarosan újabb problémaforrás jelentkezett: a *juttatott földek nagysága*. Oroszországot mezőgazdasági szempontból a szakirodalomban elfogadott módon 3 fő termőterületre lehet osztani. A kiváló termőképességű feketeföldű vidékre, ami nagyjából a mai Ukrajnának felel meg; az északi rész gyengébb

minőségű, inkább ipari hasznosításra alkalmas területeire; valamint a keleti és déli részben bőven rendelkezésre álló átlagos minőségű sztyepei földekre. Az eltérő adottságokat az egyes területeken nem feltétlenül vették figyelembe: így a csernozjomon 2-12, az északi kormányzóságokban 3,5-8, a sztyepei vidéken pedig 11-12 gyeszjatyina földet osztottak ki. Az átlagosan juttatott föld nagyságrendjére vonatkozólag a 3,17 gyeszjatyinás adat a legelfogadottabb. A korona és állami parasztok lényegesen jobban jártak, esetükben 4,9 illetve 6,74 százados juttatott földátlagról beszélhetünk. A *földhiány* jelensége előtt a kortársak, sőt sokáig az elemzők is értetlenül álltak, hiszen a parasztok mindenütt megkapták a számukra előírt földet, sőt sok helyütt még többet is. A probléma a megváltható föld *mértékének* a megállapításban volt, ez ugyanis a legtöbb helyen kevesebb volt, mint a korábbi osztásföld. További gondot jelentett, hogy az *erdőket* továbbra is ab ovo földesúri tulajdonnak tekintették, ezért a megváltható földek köréből eleve kivették, igaz, használatát a parasztoknak továbbra is megengedték. Gondot jelentett a *tagosítás* kérdése is: a reform végrehajtása során törekedni próbáltak arra hogy a megmaradt földesúri földek egy tagban maradjanak (bár nagyon sok helyütt nem sikerült, és a paraszti telkek közé benyúló nyúlványok még sok probléma forrásává váltak), és természetesen a folyamat során a jobb minőségű földek maradtak a nemesúrnál, és a gyengébbeket mérték ki, így parasztság művelése alatt maradt területnek mind a mennyisége (kb. 20%-al), mind pedig a minősége csökkent. Jogi probléma volt, hogy a parasztok a megváltással, illetve a részletekben fizetett kárpótlással, csak a földek használati jogát szerezték meg, annak tulajdonjoga az egykori földesúrnál maradt.

Mint utaltunk rá, a reform nemcsak megőrizte az *obscsinát* és annak politikai szervét a *mirt*, hanem bizonyos többletjogosultságok birtokába is juttatta. Így hatáskörébe kerültek egyes állami-közigazgatási, illetve rendőri-bírói feladatok, dönthettek például a katonaillesítésről, a földek újrafelosztásáról, vezetőt (*sztarosztát*) választhattak, formális önállósággal rendelkeztek, képviselőket delegálhattak a járások a *volosztjok* öngazgatási szervezeteibe, a *zemsztvokba*, lefolytathatták a kisebb adózási, igazgatási, illetve büntetőpereket.

Mindez azt is jelentette, hogy a formálisan már szabaddá és tulajdonossá váló parasztnak fennmaradtak a mir szervezettel kapcsolatos kötöttségei, igaz előjogai is, ám ezek a korlátok a polgárosodást erősen akadályozták. Elhagyni a falut csak az obscsina engedélyével lehetett, ekkor 5 évre szóló ideiglenes személyigazolványt állítottak ki a távozó számára; ám ez alatt az 5 év alatt bármikor hazarendelhették, ha a közösség igényt tartott a munkájára, és fordítva is: bármikor hazatérhetett, és kikövetelhetette földjét a közösből. Véglegesen elhagyni a mirt csak a megváltási összeg felének a faluközösség felé egy összegben történő kifizetésével lehetett, hogy a távozó faluközösségi tag földje után a terheket ne társainak kelljen viselniük. Így 1861 után, ha a paraszt meg akarta magát váltani, akkor egyszer a földesúr felé, egyszer pedig a saját közössége felé kellett teljesítenie fizetési kötelezettséget.

A reformok hatása, és Oroszország agrárfejlődése 1905-ig

1861 után megindult az *átrendeződés* időszaka. Mind az új feltételek közé került parasztgazdaságok, mind a megcsönkült nemesi birtokok óriási erőfeszítéseket tettek a megváltozott körülményekhez történő alkalmazkodáshoz. A mezőgazdasági termelés lassú növekedésnek indult, a felszabadítás utáni 20 évben 60%-al nőtt a termelés, emellett 33%-al a népesség, így jelentősen javultak az egy főre eső termékmennyiségi mutatók (búzából pl. 20%-al, kukoricából 50%-al). Az első 20 évben akadályozták a további fellendülést az elmaradott művelési módszerek és technológiák. A földet továbbra is háromnyomásos rendszerben, lóvontatással művelték, az ekék harmada még mindig fából volt. Ebből következően alacsonyak maradtak a termésátlagok, 1860-1870 között 29 pud (1 pud = 16,38 kg) gabonát tudtak termelni egy gyeszjatyinán, 1880-1890 között is csak 39 pudra tudták növelni a termésátlagot. Az egyoldalú művelési szerkezetet jól érzékelteti, hogy még az 1870-es években is a művelt földterület 97%-át gabonaneműekkel vetették be, s csak 3%-án termeltek kereskedelmi és ipari növényeket.

Az 1880-as évektől azonban *jelentős gyorsulás* következett be a fejlődésben, egyrészt, mert addigra bejáratódott az új szisztéma, másrészt ekkoriban kezdtek elterjedni az új művelési eszközök és módszerek (vetésforgó, gőzgép) harmadrészt, mert a kormányzat adminisztratív és közgazdasági eszközök együttes alkalmazásával megkísérelte lezárni az átalakulási folyamatot és ösztönözni a termelés növekedését. A 80-as 90-es évek felkészült orosz gazdaságpolitikusai (pl. *Bunge, Vitte*) felismerték, hogy Oroszország csak mezőgazdasági exportja révén tud a világkereskedelem vérkeringésébe bekapcsolódni, s az elkerülhetetlen iparosítás fedezetét is – a külföldi tőkebevonás mellett – a mezőgazdasági termelés bővülésének kell fedeznie. Emellett az orosz gazdaság, amelyet 1885-1886-ban pl. 33%-nyi hadikiadás, és 28%-nyi adósságszolgálat terhelt, csak a mezőgazdasági export növelésében kereshette a kitörési pontot. A helyes felismerések realizálásához azonban nem mindig a megfelelő eszközöket választották: mivel a termelés nem bővült olyan ütemben, ahogy az exportlehetőségek, illetve a kincstár bevételi igényei kívánták volna, *többletadók kivetésével*, valamint a gabona őszi eladási kötelezettségnek előírásával (amikor alacsonyabb az ára) „erőből” vonták el a parasztoktól a terményt, amellyel nehéz helyzetbe hozták a parasztgazdaságokat, veszélyeztették létfeltételeiket, másrészt pont ezek a többletjövedelmek lehettek volna az agrármodernizáció forrásai. Jól mutatja a fentieket, hogy míg a reformtól a századfordulóig a gabonatermelés 217%-ra nőtt, ugyanezen időszak alatt a kormányzat 550%-al növelte az exportot. A túlzott terhelés miatt a századforduló környékén már komoly zavargásokra is sor került, ezért 1902-ben egy bizottságot hoztak létre a parasztok terheinek megvizsgálására. Az összesített adatokból kiderült, hogy a különböző közvetett és egyenes adók, a megváltási kötelezettség, a hiteltörlesztés, a bérleti díjak stb. együttesen tájegyiségtől függően a parasztság jövedelmének 50-100%-át szívják el.

A szűkös fejlesztési források miatt *érzékeltető változás* csak a századforduló környékén indult meg: ekkor a vetésforgó elterjedésével, az ugar csökkentésével nőtt a művelés alá vont terület, nőttek a termésátlagok, és kezdtek elterjedni az ipari

növények (pl. a gyapottermesztés kétszeresére nőtt), bővült a takarmánynövények és a napraforgó vetésterülete is. Folyamatosan nőtt a gépheozatal, de ez azt jelentette, hogy még a századfordulón is 12 millió mezőgazdasági üzemre csak 12 ezer cséplőgép jutott. Talajerőjavítással alig foglalkoztak, műtrágyahasználat a franciaországinak 5, a németországinak 10%-át tette ki, a termés hozamok összességükben a fejlett nyugati országok egyharmada, egynegyede körül mozogtak.

Az orosz szabad paraszti gazdálkodást az exportkényszer, a többletadók, a törlesztések és az elhúzódozó ledolgozási rendszer mellett elképesztő mértékű *népességnövekedés* terhelte, amellyel a termelés bővülése adott művelési színvonal mellett nem volt képes lépést tartani. A 19. század második felében Oroszország születési rátája 50%-os volt, csak a századforduló után mérséklődött 44%-ra, ezzel párhuzamosan a halálozási mutató 36%-ról 22%-ra csökkent. A birodalomnak 1905-ben 90%-al (mintegy 61 millió fő) több lakosa volt, mint 1861-ben, ez 1,7%-os évi növekedési ütemnek felel meg, ami még az ipari forradalom korának Európáját is meghaladta. Mivel az iparban kevesebb új munkahely keletkezett, mint amennyivel a falun élő népesség nőtt, a vázolt demográfiai folyamat *túlnépesedést* eredményezett, ez pedig újból földéhséget szült, újratermelte a jobbágyfelszabadítás előtti állapotokat. (1880 körül a lakosság 75%-a még mindig mezőgazdaságból élt.) Részleges megoldást jelentett a problémára a szibériai áttelepülés engedélyezése; míg 1860 és 1885 között évi átlagban 1200 ember települt át, 1886 és 1905 között évi 91000. A távoli területeken bőven jutott föld, a kormányzat pedig adókedvezményekkel, vetőmaggal támogatta az áttelepülőket, hiszen így biztosítva volt a gyarmatosítás emberanyag szükséglete, de ez magára a földkérdésre nem jelentett tartós gyógyírt.

Mint utaltunk rá, a reform során a parasztság kezébe mintegy 20%-al kevesebb föld került, mint korábbi osztásföldjeinek nagysága (kb. 112 millió gyeszjatyina), s általában ez is gyengébb minőségű volt. A parasztok a földéhségen egyrésztől lehasított területeik visszaszerzésével, másrésztől a saját földek *vásárlással történő gyarapításával* igyekeztek enyhíteni. 1861 és 1905 között a vállalkozó új agrárréteg mintegy 13 millió gyeszjatyinát

vásárolt fel a nemesi birtokokból, becslések szerint az összes piacra kerülő föld 60-90%-át, valamint ők bérelték – tájegységtől függően – az összes föld 49-83%-át. 1905-re már a művelt területek kb. fele ismét paraszti kézben volt, az összes mezőgazdasági vagyonnak, pedig mintegy 20%-a felett rendelkeztek. A *szerzett földeken* gazdálkodó réteg bér munkát alkalmazott, korszerűbb módszerekre tért át, képes volt megfelelni a tőkés gazdaság kihívásainak. Számarányuk mintegy 10%-ot tett ki, emlékeztetőül: ennyien voltak, akik 1861-ben képesek voltak megváltani magukat. A századfordulón már mintegy 1,6 millió gazdagparaszt kb. 70 millió gyesztyajina földet birtokolt, szemben a 10,5 milliónyi szegényparasztal, akik összesen 75 millió felett rendelkeztek. Így a kérdésnek ez az aspektusa megmutatja, hogy a nemcsak a földek mennyiségével, hanem legalább annyira a *megosztásukkal* is baj volt.

A további fejlődének gátja volt az *obscsina fennmaradása*, illetve a *földek állandó újrafelosztása*, mert ez gátolta a meliorizációt, s nem segítette elő a tulajdonosi érzés kialakulását sem. Ugyan az 1861-es törvény lehetőséget biztosított arra, hogy a faluközösségek kétharmados többséggel áttérjenek az egyéni telkek rendszerére, de ez nagyon kevés helyen valósult meg. Egy 1893-as rendelet már előírta, hogy az obscsina földjei csak 12 évente oszthatók fel újra, ez adott helyzetben félmegoldásnak számított. Az új orosz gazdaságpolitikus réteg a 90-es években már erőteljesen szorgalmazni kezdte, hogy a paraszt kiválhasson a mir szervezetből és egyéni telkes gazdává, amerikai típusú farmerré válhasson, de ezt csak a sztolipini földreform valósítja majd meg 1906-ban.

Különösen érzékeny szociális kérdésként jelentkezett a *szegényparasztság* helyzete. Ők az induláskori hátrányukat nem tudták ledolgozni, s mivel az ipar nem volt képes felszívni őket, és a demográfiai fejlődés is erőteljes volt, számarányuk 25%-al nőtt, 4 millióról 5 millióra. A tartalékokat képezni képtelen agrár nincstelenek bér munkát vállaltak saját földjeik művelése mellett, de egy rossz termésű év így is végzetes volt számukra: ilyenkor éhségjárványok söpörtek végig a falun, mint pl. 1891-ben. Hiába lehetett a Paraszti Földbanktól relatíve kedvező feltételekkel hitelt felvenni földvásárláshoz, nem tudtak fedezetet felmutatni a bank

felé és nem voltak képesek a törlesztés fizetésére. A 90-es években már sorozatosak az *éhséglázadások*, pl. Poltava és Tambov kormányzóságokban 1898-ban 36, 1901-ben 155, 1902-ben 365, 1903-ban 322 alkalommal történt megmozdulás, s ezek olyan súlyosak voltak, hogy katonaságot kellett bevetni a felkelések elfojtására. 1903-ban a kormányzat már kénytelen volt nagyobb katonai erőt összehívni a térségben, mint amekkorát 1812-ben Napóleon ellen mozgósított.

Ritkábban tárgyalt, bár legalább ilyen fontos aspektusa a kérdésnek a *nemesek 1861 utáni helyzete*, hiszen, 1905-ben még mindig mintegy 300 ezer nagybirtok létezett mintegy 70 millió gyeszjatyina területtel, az összes művelés alatt álló föld 30%-val. A reform során az orosz földbirtokosok elvesztették területeik 40-60%-át, elestek a parasztnak nyújtott uzsorakamatok hozadékától, s mivel csak a parasztság 10%-a volt képes kifizetni a megváltási összeget, nem jutottak modernizációs forráshoz sem, amivel maradék földjeiket versenyképesebbé teheték volna. A kincstári kárpótlásnak csak a kamatait kapták, a tőkéhez sorsolás útján lehetett hozzájutni, és még így is, ennek megszerzése érdekében sok helyütt még a 20%-os paraszti önrésről is kénytelenek voltak lemondani. A kormányzat a Paraszti Földbank megalapítása után egy évvel *Nemesi Földbankot* alapított, de a hitelek kevesen vették igénybe és nem feltétlenül birtokkorszerűsítésre fordították. Földjeiket általában egykori jobbágyaikkal műveltették, árendába adva ki a területet, a bérleti díjat a parasztnak vagy ledolgozták, vagy kifizették, elterjedt volt a *felesbérlet* intézménye. Így a nemesek a birtokot erőfeszítés nélkül tudták műveltetni, és jövedelméhez is gond nélkül hozzájutottak, de a korszerűsítésre nem futotta. Aki még így sem tudott talpon maradni, az eladogatta földjeit, amelyet vállalkozó parasztnak és városi kereskedők vásároltak föl, 1861 és 1905 között a nemesi birtok területe több mint egyharmadával csökkent. Modernizálni csak azt a mintegy 2000 nagyterületű birtokot tudták, amelyek mintegy 7 millió gyeszjatyina területet tett ki, s amelyekre reformszellemű tulajdonosaik komoly összeget költöttek. Az itt alkalmazott korszerűbb módszerek és eszközök az orosz mezőgazdaság egészében azonban nem tudtak általánossá válni. Az *agrárkérdés megoldatlansága egyik döntő*

tényezője volt az első orosz forradalom kirobbanásának, s a helyzet különös jellemzője volt, hogy mindegyik vidéki társadalmi réteg elégedetlen volt.

II. Sándor további reformjai

Fontos lépés volt a társadalmi önállóság növelésben a **zemsztvo reform**, amely lényegében önkormányzati rendszert vezetett be a közigazgatás négy szintjén. Alapja az *obscsina* volt, amelynek régi tradíciói új jogosultságokkal egészültek ki, ezek az agrárrésznél olvashatóak. *A zemsztvo nem más, mint választott testület, amely átveszi a korábbi állami közigazgatás legtöbb jogosultságát, sőt újabb hatásköröket kap mellé.* Az 1864-ben a Miljutyin vezette bizottság által kidolgozott és bevezetett reform lényegében az *önigazgatást* kiterjesztette felsőbb szintekre is, így a *járásokra, a kerületekre és a kormányzóságokra.* A volosztjok, az obscsinákhoz hasonlóan működtek azok delegáltjaiból, illetve a helyi nemesekből álltak, az egyes falusi mir szervezetek fellebbviteli fórumaiként, felsőbb igazgatási szerveiként működtek. *A kerületekben három kúriában működött a zemsztvo,* a nemesek valamennyien választók voltak, és 42%-át adták a testületnek, a városi polgárok cenzus alapján kerültek a választók közé és 10,5%-ot tettek ki, a papság 6,5%-ot kapott, a parasztok 38%-át adták az önkormányzatnak. Utóbbiak három lépcsőben juttathatták be jelöltjeiket a testületbe, először a gazdák elektorokat választottak, ők delegálták a járási képviselőket, ők pedig a kerületieket jelölték. A kormányzósági zemsztvokba, a legmagasabb szintre a kerületek delegálták a tagokat, ezek 74%-a nemes, 10,5%-a paraszt, 11%-a városi polgár, 4%-a pap volt. Látható az egyes társadalmi rétegek számára megszabott kvótákból, hogy a rendszer a vagyonos, és a tradicionálisan vezető rétegeknek kedvez, ugyanakkor áttörés jelentőségű volt a *népképviseleti és önkormányzati elv megjelenése* az orosz közigazgatásban. Már csak egy lépés hiányzott volna egy zemsztvo alapú parlament létrehozása felé, egy országos zemsztvo létrehozása, amelyet a legnagyobb városok, így Moszkva és Szentpétervár kezdeményeztek is, hiszen

adottságaiknál fogva sok képviselőt delegálhattak volna. Ez azonban túlnőtt a hatalom pillanatnyi elképzelésein, túl gyors haladás lett volna, így a kérdés lekerült a napirendről, a zemsztvok törvényi felügyelete pedig megmaradt a belügyminiszternél, illetve az egyes kormányzóknál.

A zemsztvok *alapfeladatai* minden szinten az adminisztráció és a közigazgatás teendőinek ellátásán túl a rendfenntartás, a közegészségügy és a közoktatás megszervezése voltak. Az ülések közötti időszakban választott *végrehajtó testület* vitte az ügyeket, szükség esetén az államhatalom helyi eszközeit is igénybe véve a feladatok ellátáshoz. A zemsztvokhoz került a helyi rendőrség is, minden szinten *iszpravnyik* – kinevezett helyi előljáró – képviselte a karhatalmat. Az önkormányzat adót vehetett ki, ennek 51%-át fordíthatta állami feladatok ellátására, a többit automatikusan oktatás- és egészségügyre kellett költenie. A zemsztvo elnöke mindig a helyi nemesség köréből került ki, személyére nem vonatkozott a választási rendszer és a delegációs elv, mindig a helyi nemesség *marsallja* kapta meg ezt a tiszteletet.

A **bírósági reform** az európai jogrend felé mozdította el a cári monarchia ítélkezési gyakorlatát. *1864-ben* írta alá a tervezetet II. Sándor, és fokozatosan, először a két fővárosban, majd a vidéki városokban, végül országosan vezették be. A reform implicit formában elismeri a *törvény előtti egyenlőség fogalmát*, mert rendi hovatarozástól függetlenül ítélkezik. *Elválasztotta egymástól a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat, intézkedett a bírák elmozdíthatatlanságáról* és illetményük jelentős mértékű növeléséről a korrupció megakadályozása végett. Nyilvánossá tette a bírósági eljárásokat, bevezette az *ügyvédi kar* intézményét (eddig jogi végzettség nélküli ügykijárók képviselték informálisan a felek érdekeit) valamint bevezették amerikai mintára az *esküdtek* rendszerét. A szisztéma viszonylag nyitott volt, mert az esküdtté válást alacsony cenzushoz kötötte. Az esküdtek rendőri felügyelet alatt álltak, egyrésztől, hogy megvédjék őket, másrésztől, hogy ne lehessen megvesztegetni, befolyásolni őket. Egyhangú szavazással kellett dönteniük ártatlanság vagy bűnösség kérdésében, a konkrét büntetési tételt az eljáró bíró szabta ki. A bírákat és a szakbírákat az igazságügyi miniszter nevezte ki, kizárólag arra alkalmas jogi végzettséggel

rendelkező emberek közül. A kisebb horderejű büntető és polgári pereket a *városi és a körzeti békebíróságok* intézték, őket a városi dumák, illetve a kerületi zemsztvok választották meg 3 évre. Szervezeti értelemben minden kormányzóságban kineveztek egy folyamatosan működő, szakképzett bíróságot, fellebbviteli fórumként pedig *10 bírói kamarát* hoztak létre. *Legfelsőbb bíróságként* a Szenátus Polgári, illetve Büntető Osztálya működött, együttes ülésükön ellátták a Semmítőszék funkcióját is. Az állami hivatalnokok bűnügyi automatikusan a Büntető Osztályra kerültek. 1872-től külön osztály jött létre az *államellenes bűncselekmények* elbírálására, innen csak a másik két osztály együttes üléséhez lehetett fellebbezni.

A **városi reform** előkészítése már 1862-től folyt, 1864 után hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a zemsztvo reform a városok öngazgatásának problémáját nem oldja meg, ennek ellenére az 1866-ra elkészült tervezetből csak 1870-ben lett törvény. Első lépésként a két fővárost és a nyolc legnagyobb vidéki várost kormányzósági szintre emelték, a többi pedig kerületire. A városok *Dumát* választhattak, a Duma pedig megválasztotta a *városfőt* és az *intézőséget*. A tulajdonképpeni *városvezetőt* (gradonacsalnyik) továbbra is a belügyminiszter nevezte ki. (Szentpétervár és Moszkva megkapták azt a jogot, hogy a városvezető személyére kettős jelölést tettek, és a cár közülük választotta ki a tényleges vezetőt.) A városi dumaválasztásokon porosz minta és a timokratikus elv alapján a lakosságot három csoportba sorolták, ennek alapja a befizetett adó volt. Választó csak az lehetett, akinek háztulajdona volt a városban, vagy kereskedelmi adót fizetett. Választhatók csak a saját ingatlanal rendelkezők köréből kerültek ki. A városi választók első csoportjába a legtöbb adót fizetők kerültek, a középsőbe az átlagos adót fizetők, a harmadikba a „kevés” adót lerovók, közöttük egyharmad-egyharmad arányban lettek elosztva a mandátumok, ami nyilvánvalóan erős vagyonos túlsúlyt eredményezett az irányításban, nyilvánvalóan ez is volt a törvény célja. A *dumák hatásköre lényegében azonos volt a zemsztvokéval*, de hatékonyságuk mesze elmaradt tőle, mivel a városokban nem éltek vagyonos nemesek. A századfordulóra még

egyik alapfeladatukat, az utcák kikövezését sem tudták teljes körűen megoldani.

A **hadügyi reform** hivatalosan csak 1874-től lépett életbe, de már lényegében 1861-től, Miljutyin hadügyminiszterre történő kinevezésétől kezdve folyamatosan zajlott. 1864-ben az országot 15 katonai körzetre osztották, ezek lettek a hadsereg és a hadügyminisztérium közötti összekötőkapcsok. A katonákat még egyelőre toborozták, a kellő tartalék biztosítása érdekében a létszámot 25%-al felemelték. 1867-től csökkentették a hadügyminisztérium ügyosztályainak létszámát, és megszüntették a tüzérség Nagy Péter óta fennálló különállását. *Katonai középiskolák* országos hálózatát hozták létre, amelyekben több mint 1500 diák tanult, és ahol élő nyelveket és korszerű természettudományos ismereteket oktattak. A kadet hadtesteket felszámolták, csak az udvari apród alakulatokat hagyták meg. *Megszüntették a katonai telepeket*, és velük egyidejűleg az itt szolgálók gyerekei számára létrehozott ún. kantoni iskolákat is. A reformnak tulajdonképpen csak betetőzése volt az 1874-es rendelet, amely bevezette az *általános hadkötelezettséget*, ezzel párhuzamosan új katonai főiskolákat hozott létre, amelyek a katonai középiskolákhoz hasonlóan korszerű szellemben mintegy 600 hallgatót fogadtak a falaik közé. A rendelet szerint 20 éves kortól automatikusan mindenkit besoroztak, kivéve, ha egyedüli gyerek, vagy családfenntartó volt, és szüleit vagy testvéreit tartotta el, vagy egy fiútestvérük már szolgált a hadseregben. Hat évben állapították meg az alap szolgálati időt, amit kilenc év tartalékos állomány követett. Ekkoriban Oroszországban rendkívül megérte tanulni, mert a *műveltségi cenzus csökkentette a katonaidőt*: ha valaki elvégezte az elemi iskolát, akkor 4 évre csökkent a szolgálati ideje, a középiskola sikeres befejezése esetén már csak két esztendő, aki pedig egyetemet végzett, annak mindössze fél évet kellett a hadseregben leszolgálnia. A katonaságnál igyekeztek emberségesebb viszonyokat teremteni, megszüntették a polgári személyekkel szemben testi fenyítést, és a vesszőzését eltörölték a katonák esetében is. *A reformok összességükben egy modern európai tömeghadsereg kialakulása irányába mutattak.*

Az **egyetemi reform** hivatalosan *1863-tól* lépett életbe, de ez is ténylegesen egy hosszabb folyamat eredménye volt. 1855-től megszüntették a felvételik korlátozását, 1857-től ismét engedélyezték az európai jogrendszer oktatását, sőt 1860-tól a filozófiáét is, a felvételi vizsga és tandíj viszont maradt. *1863-tól az egyetemek autonómiát kaptak*, maguk választhatták meg professzoraikat és lektoraikat, az oktatási miniszter megerősítési joga csak névleges volt. Megszüntették az egyenruhát, egyensapkát, és a többi formális kötöttséget is. A tankerületi felügyelőknek és kurátoroknak az egyetem életébe történő beleszólási lehetőségük megszűnt, bár a funkciók megmaradtak, a továbbiakban az alap és középfokú oktatást ellenőrizték. *1863-tól eltörölték a felvételi vizsgát*, ezzel párhuzamosan megszigorították a záróvizsgákat, hogy a képzés színvonala fennmaradjon. Az egyetemen belül a diákok *köröket, egyleteket* szervezhettek, ezekben *autonóm* módon ténykedhettek.

Az egyetemi reformot a **középiszkolai és elemi oktatás** hatásos átalakítása követte. Az 1864 végén bevezetett intézkedés meghagyta a *nyolc osztályos gimnáziumokat*, de a klasszikus, görög-latin műveltséget oktató alma materek mellé új *reálgimnáziumokat* szerveztek, amelyekben már a természettudományos tárgyak oktatására helyezték a fő hangsúlyt. Mindkét iskolatípusnak voltak *négy éves algimnáziumai*, ezek elvégzése után a tanulást be lehetett fejezni. A meglévő kerületi iskolákat vagy megszüntették, azokból vagy algimnáziumot, vagy *kétosztályos egyházközségi iskolát* alakítottak ki. A felvételiknél *a rendi megkülönböztetést eltörölték*. Az új típusú elemi iskolákban az írás-olvasás, a számtan, és a hittan voltak a fő tárgyak, és azokban csak papok taníthattak. A tanítókat a *kerületi iskolaszék* nevezte ki, amelynek tagjai a Belügyminisztérium képviselője, a Szinódus, és két zemsztvo képviselő voltak. Egy szinttel feljebb a *kormányzósági iskolaszékek* fogták össze az elemi oktatást, ennek tagjai a kormányzó, a helyi püspök, az oktatási igazgató és két zemsztvo képviselő voltak.

A **sajtó- és cenzúra-reform** is lényeges mértékben enyhített a korábbi hatalmi présen. A cenzúrát 1860-tól kivették az Oktatási Minisztérium hatásköréből, és külön cenzori igazgatóságot hoztak létre, amelyet 1862-től a BM alá rendeltek. Az állami cenzúra

mellett továbbra is működött *katonai és egyházi cenzúra* is, de a *könyvek és az időszakos kiadványok előzetes cenzúráját eltörölték*, igaz a brosúrákét fenntartották. A könyvkiadóknál és a sajtóban bevezették a *felelős szerkesztő* intézményét, aki nevének megfelelően felelt a kiadvány tartalmáért, tehát tulajdonképpen egyfajta szakmai belső cenzorra vált. Megszüntették a magánlevelek és egyéb kirívó dolgok cenzúrázását is. A 10 ívnél hosszabb irodalmi műveket teljes körűen mentesítették mind az előzetes, mind az utólagos ellenőrzés alól. *A cenzúra tehát megmaradt, de utólagosan, büntető cenzúraként működött*, a megjelenéseket előzetesen már nem akadályozták meg, ugyanakkor a külföldiekét, azok levelezéseit, iratait továbbra is ellenőrizték.

A narodnyik anarchizmus megjelenése, az új értelmiség támadása a hatalom ellen

„A 19. század Pugacsovjai az egyetemekről jönnek majd ki” írta *Kljucsevszkij*, a korszak ragyogó történésze. Valóban, a század közepére kezdtek beérni a reformok, és megjelent egy új „*raznocsinyec*” (vegyesrendű) értelmiség, amely rendkívül kritikusan viszonyult mind a kor orosz valóságához, mind a nyugat-európai korai kapitalizmushoz. A természettudományos és közgazdasági műveltséggel rendelkező „új emberek” meggyőződéses ateisták voltak, a kortársak ezért Turgyev nyomán *nihilistáknak* nevezték őket. Egy-egy illegális, vagy néhány számot megérő legális folyóirat köré tömörülve publikálták radikális nézeteiket Oroszország átalakításáról, és a kapitalizmus átugrásának szükségességéről, legismertebb volt ezek közül a *Szovremennyik* (Modern Ember) - kör, innét kerültek ki a korszak vezető publicistái, *Csernisevszkij*, *Dobroljubov*, *Piszarjev* és mások. Konzervatív-szlavofil szellemi gyökerekből táplálkoztak, úgy vélték, hogy a birodalom jövője az obscsina, és ezt a sajátos orosz intézményt kell kiterjeszteni országos szintre és egy sajátos *obscsina-szocializmust* kell létrehozni. Ennek megvalósítását rendkívül radikális eszközökkel, *forradalommal* képzelték el, az ennek megvívására alkalmas osztályt a

parasztságban vélték meglegelni. Programadó műnek Csernisevszkij „*Mit tegyünk*” című dolgozata számított, amelyben kifejtette, hogy a kapitalizmus rendkívül káros lenne Oroszország számára, ezért a jelenlegi fejlettségi színtről, a tőkés fejlődés átugrásával közvetlenül át kellene térnie a szocializmusra.

Az 1860-as évekre az irányzat radikalizálódott, megjelent az orosz jakobinizmus, amely már a hatalom megszerzésben gondolkodott, és ennek alkalmas eszközét a terrorban látta. Legismertebb figurája Zaicsnyevszkij azt írta, hogy jóval következetesebbnek kell majd lenniük, mint a francia jakobinusok voltak, és nem kell megijedni a vérontástól. A Szovremennyikörből kiváló másik csoport mérsékelt maradt, ők a parasztsággal történő kapcsolatfelvételben, a műveltség vidéki terjesztésében gondolkodtak, ez a szervezet lett 1861-ben a *Zemlja i volja* (Föld és szabadság). Megjelent ezzel a **narodnyikizmus**, a parasztság felvilágosításának és forradalmasításának irányzata. Legjelentősebb alakja Mihail **Bakunyin** (1814-1876) volt, aki „*Allamiság és anarchia*”, valamint „*Gyónás*” című műveiben kifejtett gondolatai szerint gyors áttérést akart az obszcinaszocializmusra, és bízva az orosz paraszt lázadó természetében egy azonnal kirobbantandó forradalom mellett tett hitet. Ő fogalmazta az elsők között valamennyi szláv egyesítésének szükségességét is egy nagy orosz vezetésű konföderatív államban, ezzel a *pánszlávizmus* egyik apostolává vált. A mérsékelt Bakunyinnal szembenálló vezéralakjává P. L. *Lavrov* (1823-1900) vált, aki a korszak másik alapidokumentumát, a „*Történeti levelek*” című művet írta, ebben megalkotta az *értelmiség* új értelmezését, eszerint az tekintheti magát annak, aki a népért, a változásokért tenni akaró, cselekvő ember. Szintén parasztforradalmat kívánt, de Bakunyinnal ellentétben megértette, hogy a parasztság jelenleg erre nem alkalmas, ezért az első lépés a vidéki tömegek felkészítése. A Londonban élő *Herzen*, a korszak kiemelkedő szellemi vezetője és publicistája 1873-ban adta ki a jelszót: „*a nép közé*” s ezzel 1874-től megindult egy *népközé járó egyetemista mozgalom*, amely a parasztság felvilágosítását tűzte ki célul. A kísérlet csúfosan megbukott. Az idegen, városi fiatalokat a bizalmatlan parasztok elkergették vagy rendőrkézre adták. A mozgalom kudarcra tovább polarizálta a narodnyikokat, a

mérsékeltőbb szárny *Kropotkin herceg* vetésével igyekezett kidolgozni egy olyan metódust, amely a fiatal agitátorokat elfogadhatóvá teszi a parasztság számára. A jeles teoretikus „*Hogyan folytassunk forradalmi propagandát*” című művében azt írja, hogy a narodnyiknak le kell telepednie falun, el kell fogadtatnia magát az adott közösséggel, és utána lehet csak elkezdni „téríteni”. A radikalizálódó vonal leghíresebb figurája Pjotr *Tkacsov*, aki úgy gondolta, hogy meg kell fordítani a sorrendet, és egy jól felkészített összeesküvő csoportnak puccsal át kell vennie a hatalmat; ennek birtokában, egy átmeneti diktatúrát bevezetve végre lehet hajtani a szükséges társadalmi változásokat. (Sokan őt tartják Lenin igazi előfutárának). A keményvonal másik hírhedté vált alakja Szergej *Nyecsajev*, aki önálló szervezetet hozott létre 1869-ben Moszkvában, és fanatizmusa már odáig terjedt, hogy csoportjának egyik árulóvá lett tagját meggyilkoltatta.

Ezzel az *anarchisták az elméletről a tettek mezejére léptek*, megkezdődik Oroszországban a merényletek, gyilkosságok időszaka. Miután a nép közé járás továbbra sem hozott megfogható eredményeket, a radikálisok 1878-ban létrehozták a *Zemlja i volja* (Föld és szabadság) nevű szervezetet, amely már illegális politikai pártként működött, öt szekciója közül a hírhedté vált ötödik az árulók megbüntetését, a börtönökből történő szöktetéseket, és hatalom képviselőinek likvidálását szervezte. A mérsékeltek 1879-ben a voronyezsi kongresszuson kizárták a radikálisokat, és új békés célokat, a földreform felülvizsgálatát követelő szervezetet a *Csornij peregyelt* (Fekete újrafelosztás) hozták létre. A kizártak viszont megszervezték a *Narodnaja volja*-t (Népakarat), amely már nemcsak a hatalom képviselőinek megsemmisítését kívánta, hanem *elsősorú célpontként magát az uralkodót*, mind a rendszer szimbólumát és összetartóját *jelölte meg*, ezzel megkezdődik Oroszországban a forradalminak nevezett terror kora.

A narodovolec terroristák merényletek sokaságát hajtották végre a hatalom prominens képviselői, s maga az uralkodó ellen is. A leghírhedtebbek közül felemlítve néhányat Sztyepnyak *Kravcsinszkij* a nyílt utcán, hátulról leszúrta *Mezencev* tábornokot, Pétervár rendőrfőnökét, Vera *Zaszulics* a

dolgozószobájában lőtt rá *Trepov* tábornokra, a Pétervári kormányzóra. II. Sándor rendre túlélte az ellene elküldött merényleteket, pedig számos módon megkísérelték eltenni láb alól: fel akarták robbantani a vonatát, bombát helyeztek el az ebédlőjében, megpróbálták megmérgezni az ételét, több esetben pedig a nyílt utcán, palotája kertjében, vagy éppen a párizsi világkiállításon 1867-ben egyszerűen rálöttek. Az uralkodó sorozatos szerencsésének köszönhetően kapta a „halhatatlan” melléknevet kortársaitól, s a merényletek nem készítették a reformok felfüggesztésére, sőt az 1880-as évek elején *Lorisz-Melikov* belügyminiszter egy alkotmánytervezet kidolgozására kapott uralkodói megbízást, amely lényege szerint a zarszko rendszert emelte volna országos szintre. A hatalom szervezetei is meglepően toleránsan reagáltak eleinte a terrorra. Vera Zaszulicsot például a bíróság felmentette, de a többi esetben is csak börtönt szabtak ki, az uralkodó elleni direkt merényletek kivételével nem született halálos ítélet. A cár és környezete bízott a reformokban, a társadalom megbékélésében, s szilárdan hitte, hogy az államellenes merényletek mögött egy gonosz, idegenekből álló kisebbség áll (főként zsidók és lengyelek), amely semmiképpen sem azonosítható az orosz néppel.

A hatalom toleranciáját a narodovolecek gyengeségként értékelték, s tovább radikalizálódtak; *Isutyin* „*Organizacija*” (*Szervezet*) nevű csoportjának akciómagja „*Pokolnak*” hívta magát, s nemcsak fizikailag, hanem lelkileg is terrorizálta a hatalom embereit; minden merénylet előtt proklamációt bocsátottak ki, amelyben közölték, hogy le fognak csapni, de hogy hol és mire azt nem lehetett tudni. A sikeres merényletek után, pedig újabb közleményben üdvözölték a merénylőt, s a gyilkosságok folytatását helyezték kilátásba, a terror, a rettegés légkörét teremtve meg az orosz nagyvárosokban. A halhatatlan cár szerencséje is véget ért: *1881. március elsején* Szentpétervárott egy lovasparádéra tartott, amikor a nyílt utcán a bányászati főiskola két anarchista hallgatója, *Riszkov* és *Grinyevickij* tankönyvsomagnak álcázott bombával megölték.

IV. fejezet

Konzervatív fordulat a hatalomban.

III. Sándor (1881-1894) és II. Miklós (1894-1917)

uralkodása

A népszerű uralkodó meggyilkolására akkor került sor, amikor a társadalom döntő többsége az eltelt évtizedekben kezdett hozzászokni a reformok által létrehozott új rendhez, és egyre jobban alkalmazkodott a megváltozott körülményekhez. A fáziskésében lévő, saját sikertelenségüktől frusztrált anarchisták kezében öncéllá, önigazolássá vált a terror, s így véget vetettek Oroszország békés modernizációja lehetőségének, a hatalmat erőszakos fellépésükkel „bekeményítésre”, konzervatív fordulatra készítették. Maga a társadalom is mélyen felháborodott, s még olyan csoportok is az anarchisták ellen fordultak, amelyeknek egyébként erőteljes problémáik voltak a cári rendszerrel. Az uralkodógyilkosságot követő dühös hangulatban első reakcióként *visszavonták a Lorisz-Melikov féle alkotmánytervezetet*, mint *Pobedonoszcev*, a megváltozott éra konzervatív teoretikusa fogalmazott az új uralkodó, **III. Sándor (1881-1894)** beiktatásakor mondott beszédében: „semmi szükség állami szócsépekre”, és elhárították a terroristák párbeszédre felszólító békülékeny ajánlatát is. Bevezették a *Lex Ignatyevet*, a *rendkívüli törvényt*, amely lényegében biankó felhatalmazást adott a hatóságoknak házkutatásokra, letartóztatásokra, demonstrációkkal, megmozdulásokkal szembeni fellépésre, az időlegesnek tekintett jogszabály egészen 1917-ig érvényben maradt. Felismerték, hogy a hatalom hagyományos eszközei nem alkalmasak a terrorizmussal szembeni hatékony fellépésre, mert nem ezzel a céllal hozták létre őket, ezért életre hívták az *Ohranát*, a Védelmi Osztályt, amely 13 kormányzóság politikai

és titkosrendőrsége volt egyidejűleg, és alkalmasabbnak tűnt a narodovolecek elleni küzdelemre. A tömegek reakcióit a *dél- orosz pogromok fejezték ki*, a pusztító tömegrohamok, az orosz történelem tatár korból megörökölt sajátos hagyományai, amelyek a letelepedési övezet városaiban élő zsidó negyedek ellen robbantak ki 1881-1884 között, egyértelművé téve, hogy a lakosság többsége őket teszi felelőssé a cárgyilkosságért. A nemesség, érezve, hogy az államgépezet hagyományos eszközei csődöt mondtak, öntevékeny módon, szabadkőműves mintára saját titkos és legális szervezeteket kezdett létrehozni, amelyek közül egyesek, mint a „*Szent Csapat*” az anarchisták saját módszereikkel történő likvidálását, mások, mint pl. a „*Templomi zászlóvivők társasága*” az uralkodó életének megvédését tűzték ki célul. Az új eszközök mellett a hagyományosakat is sokkal erőteljesebben alkalmazták, a 70-es 80-as években valóságos perhullám söpört végig az országon, az ún. *nihilista perekben* több ezer ember állítottak bíróság elé, s itt már sok esetben valóban nagyon súlyos ítéletek születtek. A *II. Sándori reformok többségét visszavonták*, pont azokat, melyek a társadalom és az állami élet demokratizálását tették volna lehetővé, csupán a gazdaság kapitalizációját biztosították továbbra is. A szellemi életben a *neoszlavofilizmus*, illetve a *kincstári konzervativizmus* válik ismét uralkodóvá, ezúttal azonban a II. Sándor előtti állapotokhoz, az I. Miklósi önkényuralmi államhoz történő visszatérés gondolatát hirdetik tehetséges publicisták, mint pl. *Katkov* és *Gringmut*, akik lapjaikban színvonalas érvelést kerekítenek az egyeduralmi állam védelméhez, s a klasszikus konzervatív eszméket erőteljes Európa-kritikával egészítik ki. Folytatták a *gyarmatosítás* politikáját is, amelyet erőteljes *oroszosítás* kísért, csökkentették az autonóm területek, elsősorban Finnország önállóságát.

1894-ben váratlanul, aránylag fiatalon meghalt III. Sándor. Utódjától, **II. Miklóstól** (1894-1917) a regresszió leállítását, és a Sándori reformok folytatását várta mind az értelmiség, mind a közvélemény. 1895 januárjában azonban az új uralkodó a zemsztvo küldöttek előtt mondott beszédében eloszlatta az illúziókat: egyértelműen közölte, hogy az apjától örökölt *autokráciát változatlan formában fenn kívánja tartani*, így tehát a

küldöttek hagyjanak fel az alkotmányosságról szóló értelmetlen álmódzással. Miklós uralkodása más szempontból is rosszul indult: *1896 májusában* az ünnepélyes koronázás alkalmából a *Hodinka mezőn* az ingyekenyer és vodkaosztogatás hírére hatalmas tömeg gyűlt össze, amelynek körében pánik tört ki, s a meglódult tömeg a környéken folyó földmunkák árkaiba taposott rengeteg embert. Estére, mire lecsillapodtak a kedélyek 1282 halottat, és mintegy 500 sebesültet számoltak össze, ezért kapta Miklós kortársaitól a "véres" jelzőt. A századfordulóra világossá vált, hogy Oroszországban legálisan az alkotmány és a jogállam mellett fellépni nem lehet, de ugyanakkor az elmúlt évtizedek fejlődése következtében megváltozott a politikai erőter is. Új szereplők, irányzatok és elképzelések jelentkeztek, amelyek valamennyien a birodalom sorsának alakításából kívántak részt vállalni.

Oroszország kapitalizációja a 19. század második felében

1861 után megindult a külföldi tőke beáramlása Oroszországba, a századfordulóra 4732 millió rubelnyi beruházás érkezett. A külföldi vállalkozók hatszor annyit fektettek be, mint az eleinte gyengébb orosz vállalkozóréteg, a tőkebefektetés volumene csak századforduló környékén egyenlítődt ki. A beruházók sorában első helyen a franciák álltak, őket követték a belgák, majd a németek és az angolok következtek. A kicsi Belgium nagy befektetési volumenét magyarázza, hogy – mint *Majoros István* kutatásaiból tudjuk – a belga cégek nagyobbik része is francia többségi tulajdonban volt. Az első megrendelő, az első vállalkozó maga a cárizmus volt. A nagy volumenű befektetések gyors koncentrációt hoztak létre, a századfordulóra az összes profit 45%-a a vállalatok 1-2%-ának kezében volt, további 8-9% osztozott a másik 50%-on, és az összes többi a maradékon. A fejlesztések húzóágazata itt is, mint Európa más országaiban a vasút volt. A *vasútépítést* különösen aktuálissá tették a nagy távolságok, a keleti gyarmatosítás, az infrastruktúra általános elmaradottsága, és a krími háború tanulságai. Az 1870-es évek végére a Moszkva központú vasútvonalak behálózták az európai

Oroszországot. 1891-re készült el a híres *transzszibériai vasút*, az emberiség addigi leghosszabb ilyen jellegű teljesítménye, amely összesen 30723 km pályatestet tartalmazott, és az Urálon keresztül haladva átszelte Ázsiát és egészen Vlagyivosztokig haladt, összekötve a meleg- és hideg-tengeri orosz kikötőket. Fejlődött a korabeli közlekedés másik kulcságazata a *gőzhajózás* is. Míg 1860-ban csak 399 db „füstokádó szörny” szelte az orosz folyókat, addig 1895-ben már 2539 db. A nagyarányú fém és szén szükséglet előmozdította új ipari központok kialakítását, illetve a régebbiek továbbfejlesztését. A *Donyeck medence* lett a szénbányászat új központja, *Krivoj Rogban* bányászták a legtöbb vasat, *Baku* pedig a kőolajtermelés centrumává vált, a régebbi központok közül az *Ural vidék* is dinamikusan fejlődött. A szénbányászat volumene a századfordulóig 5390%-al, az acélé 1280%-al nőtt az 1860-as állapotokhoz képest. Az orosz ipari fejlődés kvantitása óriási volt, e tekintetben még Amerikát is felülmúlta, de kvalitásában messze elmaradt mind tőle, mind pedig a nyugat-európai fejlődéstől. A költségtakarékosság miatt az új ipari központok a nyersanyaglelőhelyekre települtek, megfelelő infrastruktúra hiányában azonban nem volt alkalmas településszerkezet, ez később súlyos szociális feszültségek forrásává vált. A könnyű és textilipar is fejlődött, de kevésbé voltak látványosak az eredményei: a pamutipar 1028%-al, a gyapotipar 571%-al, a posztóipar 261%-al nőtt mennyiségileg.

A századforduló környékére véget ért a vasútépítési konjunktúra, innentől a jelentősebb befektetések a kohászat és a bányászat felé áramlanak, összességében mintegy 344 millió rubel. A 19-20. század fordulóján már *Belgium* áll a befektetők között az első helyen a vázolt okok következtében, Franciaország formálisan a második helyre szorult, Németország és Anglia pozíciói nem változtak. Az *ipari növekedés volumene* figyelemre méltó volt, 1883 és 1911 között mintegy 30%-ot tett ki, ez 16,5%-os népességnövekedés mellett mintegy 12%-os egy főre jutó termelésbővülést jelent. A monopolformák közül a legfejlettebbnek számító *részvénytársaságok* terjedtek gyors ütemben az erőteljes koncentráció miatt: 1886-ban 462 Rt. működött 594 millió rubel tőkeállománnyal, 1900-ban már 990 Rt. 686 milliónyi vagyonnal. Dinamikusan fejlődött a *bankszektor*

is, jelentősen nőtt az orosz bankok tőkeállománya: 1881-ben 749,8 millió rubelnyi takarékbetétet és folyószámlát tartottak nyilván, 1900-ban már kb. 1 milliárdot. A külföldi bankok, hogy pozícióikat biztosítsák, és vezető szerepüket megőrizték, egyrészt érdekeltségeket szereztek az orosz bankokban, másrészt a gazdaság egy meghatározott szegmensének a finanszírozására álltak rá. Így pl. ha francia befektetők az Ural vidéken jutottak komoly pozícióhoz, akkor azt francia érdekeltségű bankkal finanszíroztatták meg, ily módon csökkentették az állami kisajátítás veszélyeit, és megteremtették a tőke repatriálásának feltételeit is. A vázolt fejlődés eredményeképpen *Oroszország az első világháborút közvetlenül megelőző időszakra a világ negyedik ipari, és hatodik kereskedelmi hatalmává nőtte ki magát.*

A fejlődés ára

Az orosz kapitalizáció egy ellentmondásos, újabb problémákat generáló mezőgazdasági reform környezetében, félbehagyott társadalmi reformok közepette, egy már önmagában is, korábbi elmaradottságából fakadóan számos ellentmondást, konfliktust hordozó gazdasági-társadalmi környezetben játszódott le. Ehhez járultak a korai kapitalizmus „gyermekbetegségei” és a külföldi tőke gyors megtérülési és repatriációs taktikát követő gyarmati jellegű viselkedése. Ezek a *problémák, konfliktusok egymásra torlódtak a századfordulóra*, és az orosz társadalomban robbanásveszélyes helyzetet alakítottak ki. A századforduló környékén a lakosságnak még mindig csak 13%-a élt városokban, az export 3/4-ét továbbra is mezőgazdasági cikkek és nyersanyag tette ki. *Az összes ipari munkavállaló 25%-a városokba koncentrált*, nagyon gyorsan kialakult az orosz ipar nagyüzemi karaktere. Szerkezeti megoszlását tekintve a századfordulón már a közvetlen fogyasztást szolgáló iparágak megelőzték a hagyományos nehézipari ágazatokat: az élelmiszeripar került az első helyre a maga 29%-val, a textilipar 26%-al követi, majd a vas és fémipar következik 20%-al, a kohászat 8,3%-al, az olaj 6,4, a bányászat pedig 5,5%-al. Emellett

azonban fennmaradt a hagyományos orosz *kusztáripár*, sőt nagyon sokan a nagyipar bedolgozóivá válnak, a számuk a századvégen még kb. négymilliónyi.

A létrejövő *nagyüzemi munkásság helyzete* még orosz mércével mérve is elképesztő volt. Mintegy 23,8 milliónyi ember dolgozott a gyáripárban és a bányászatban, és 450 ezer a vasútnál. A nyersanyagra települt koncentrált jelleg, a településszerkezet fejletlensége, az infrastruktúra hiánya, a befektetett tőke gyors visszatérülésének igénye, a munkaadónak történő teljes kiszolgáltatottság az ipari munka kemény fegyelme katasztrofális állapotokat eredményezett a többnyire faluról származó, s a mezőgazdasági munkában bizonyos szabadságot, öntevékenységet élvező munkások számára. Babuskin visszaemlékezéseiben a Bogorodszki *Morozov gyárról* azt írja, hogy a munkások 3db, egyenként 800 fős bércaszárnyában laktak. Két darab emeletes ágy volt összetolva, ezeket deszkával választották el, egy ember számára 1 arsin (kb. 70 cm) széles fekhely jutott. A munkaidő általában napi 14-16 óra volt, a hétvégi pihenőnap fogalma ismeretlen, csak a vallási ünnepeket tarthatták meg. A női és gyermekmunka elterjedt volt, bérezése még a férfimunkánál is komolytalanabb. A csekély fizetés egy részét is utalványban kapták, amit csak a gyári kázinban lehetett a tulajdonos által szabott árakon levásárolni. Munkástörvényhozás nem létezett, legális politikai erőter nem volt, szakszervezetet nem lehetett alapítani, bármiféle szervezkedést vagy megmozdulást *rendőri ügynek* tekintettek. A 90-es években a gyártulajdonosok külön *gyárfelügyelőséget*, afféle privát hadseregeket hoztak létre a munkások sakkban tartására, a rendőrség kiemelt feladatai közé tartozott a munkásmegmozdulások megfékezése. A 19-20. század fordulóján sorra építették a *kozáklaktanyákat* a gyárak mellé, ennek költségeit többnyire a gyárosok viselték, arra az este gondolván, ha már sem a saját erejük, sem pedig a helyi karhatalom nem elegendő a munkástömegek féken tartásához. Ilyen körülmények között a munkásság szerveződése csak illegálisan, és radikális eszmék jegyében mehetett végbe, hiszen a mérsékelt megoldásoknak nem volt gyakorlati lehetősége. Nem véletlen,

hogyan Oroszországban a nyugati munkásmozgalom legradikálisabb irányzata, a *marxizmus* terjedt el.

Új eszmék és irányzatok a 90-es években és a századfordulón

A cárgyilkosság keltette felháborodás, a hatalom újjászerveződése és erőteljes fellépése átmenetileg a narodnyik terrorizmus válságát és hanyatlását hozták, a merényletek megszűntek, a tisztogatási akciókat megúszó anarchisták Nyugatra menekültek. A 90-es évektől a megváltozott körülmények közepette az ismét autoriterré váló állammal szembenálló erők a parasztság helyett immáron a városi nagyüzemi munkásságban látták azt az erőt, amely alkalmas lehet a cárizmus megdöntésére. Munkásszervezetek már a 70-es évek közepétől alakultak Oroszországban, az első *1875-ben* a nemesi származású *Zaszlavszkij*nek a *Dél-orosz munkásszövetsége* volt, a másik *1878-ban* a Viktor *Obnorszkij* és Sztyepan *Halturin* által létrehozott *Észak-orosz munkásszövetség* (jól látható az elnevezésekből és a szervezettségéből a dekabrista párhuzam). A narodnyikok egy része is „áttért” a marxizmusra, *Plehanov* például, a békés narodnyik megoldások híve, a lavrovista vonal követője, a marxizmus egyik oroszországi apostolává vált. Az orosz nagyüzemi munkásság jellegének és körülményeinek megfelelően a munkásság szerveződése illegálisan, föld alatti mozgalomként, mint egy radikális félkatonai szervezet ment végbe, jól mutatja ezt az első jelentősebb organizációnak már a neve is, amely *1895-ben* *Harci szövetség a munkásosztály felszabadítására* elnevezést kapta. Ebből nőtt ki a már minden tekintetben forradalmi marxista illegális **Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt, az OSZDMP**, *Lenin, Martov, Plehanov* vezetésével, a párt *1898-ban, Minszkben* alakult meg. Programja már egyértelműen a cári rendszer munkásforradalommal történő megdöntését, majd a proletárdiktatúra bevezetését tartalmazta.

A narodnyikok kései leszármazottainak másik csoportja továbbra is az egyéni terrorban bízott, de a faluról már ők is a városba helyezték át működésük súlypontját, és bázisuknak a

munkásságot tekintették. 1894-ben *Népjog* néven hoztak létre szervezetet, innentől kezdik **szociálforradalmároknak**, orosz rövidítésükből **eszereknek** nevezni magukat. 1896-ban Szaratovban, 1897-ben Moszkvában Uniót hoznak létre a különböző eszer csoportok, vezetőjük „az orosz forradalom nagymamája” *Bresko-Breskovszkaja*. 1898-as „Feladataink” című programtervezetük már egyértelműen megfogalmazza, hogy a szociális változásokat a munkásságra támaszkodva kell végrehajtani, és az alapvető cél a politikai szabadság és az alkotmányosság kivívása. A mérsékelt vonal mellett *újjáalakul a „neoterrorista” szárny is, 1901-ben Berlinben*, két zsidó származású munkás *Gersunyi, Glotz*, valamint a kezdetektől beépített rendőrségi provokátor *Jevno Azef (Azov)* vezetésével. A terrorista eszer szárny újból meghirdeti a merényleteket, a századforduló után újból megindulnak a gyilkosságok, az erőszakos politikai akciók.

Nemcsak a munkásságra építő erők, hanem a társadalom más rétegei is szervezkedtek. A *zemsztvok* a rendszer országos kiterjesztését, és egy zemsztvo-parlament megalkotását sürgették, vezetőjüknek a moszkvai *Sipov* számított. A tveri *Petrunkevics* köré tömörülő orvosi, mérnöki, jogászi és más *szakmai szervezetek* közigazgatási és szociálpolitikai reformokat követeltek egyre erőteljesebben. Az európai mintájú állam hívei csak külföldön tudták közzétenni gondolataikat, 1902-ben Stuttgartban megjelent az *Oszvobozsgyenyije (Felszabadulás)* első száma és megalakult a *Felszabadulás Szövetsége*, amely elsősorban a radikálisan gondolkodó demokratikus értelmiség irányzatává vált.

Sokáig csak a hatalom ellen szerveződő erőket illetett számba venni egy történeti áttekintésben, ám ugyanolyan spontán módon, ahogy egyes rendszerellenes társadalmi csoportok megfogalmazták követeléseiket, és legálisan vagy illegálisan szervezeteket hoztak létre, a cárizmus hívei is zászlót bontottak. 1901. január 21-én jegyezte be a belügyminiszter az **Orosz Gyűlés** (*Russzkoje szobranyije*) nevű szervezetet, amely alapszabályának tanulsága szerint az 1600-as évek elejének, a *szmuta* (zavaros időszak) korának monarchiamentő, ún. *feketeszázas* tradícióit kívánta folytatni, egyelőre a nacionalista

nemzeti népnevelés eszközeivel. Mint írták: „*meg kívánják ismertetni az oroszokat mindazzal, amit az oroszok a kultúra, a tudomány és a művészet területén alkottak*”. A hamar népszerűvé váló szervezetnek több mint 50 városban jöttek létre fiókjai, különösen az egyetemi központokban erősödött meg. Ezek a részlegek lettek a feketeszázasság szellemi iskolái, s óriási szerepük volt abban, hogy az első orosz forradalom idején egy rájuk épülő monarchista tömegmozgalom meg tudta menteni a cárizmust.

A hatalom válságmegoldó kísérletei: a rendőrszocializmus

A hatalom köreiben jól érzékelhetők voltak a válság tünetei, s a kormányzat próbálkozott is bizonyos megoldásokkal. Pénzügyi tekintetben volt előrelépés, hogy a 90-es években Vitte pénzügyminisztersége idején aranyalapra helyezték a rubelt, az alkoholizmus problémájára jelentett részleges megoldást, hogy üvegekben kezdték árulni a vodkát, (korábban favödörben mérték ki) az agárproblémát kezelte a Paraszti és a Nemesi Földhitelbank, és hogy 12 évente engedték csak az obscsina földjeit felosztani, de mindenekelőtt az, hogy óriási erőket állomásoztattak vidéken. Ez utóbbival kapcsolatban úgy gondolták, hogy mivel a megmozdulások csak a szegényparasztság egy bizonyos rétegére jellemzőek, a vallásos cárhű többség nem csatlakozik hozzájuk, a megmozdulásokat pedig kézben tudják tartani.

E részleges problémakezelési technikák mellett azonban más volt a helyzet a *munkássággal*, amelynek tömegessé válása és koncentrálttsága jól megfogható veszélyeket rejtett magában. A 90-es években egy-két intézkedés már született a munkaidő hosszáról, a női és gyermekmunka korlátozásáról, de a munkabért a „két fél szabad egyeztetésére bízta”, ami nyilvánvalóan komolytalan megközelítése volt a kérdésnek, mint ahogy az sem sokat használt, hogy a kormányzat a gyárosokat önmérsékletre szólította fel. A rendőrség elemzői megértették, hogy a kilátástalan helyzetben lévő munkásság a radikális nyugati ideológiák, elsősorban marxizmus felé fordul, s ez óriási

veszélyeket rejt magában. *Zubatov* moszkvai rendőrfőkapitány ezért 1898-ban kidolgozta *rendőrszocializmus* tervét, amely lényege szerint némi szociális engedményt és szervezkedési szabadságot biztosított volna a munkásságnak, cserébe a mozgalmat a gyárfelügyelőségekkel közösen rendőri ellenőrzés alá helyezte volna. Tulajdonképpen a parasztsághoz hasonlóan, kihasználva a munkásság vidéki gyökereit, vallásosságát, cárhű szellemben kívánták kézben tartani a mozgalmat, azt remélve, hogy ily módon a munkástömegek immúnissá válnak a radikálisabb eszmékre. Rendszerének bevezetésére 1900-ban kapott engedélyt, s az első néhány évben jól működött. Másik elgondolása szerint az eszközök közé titkos ügynököket, provokátorokat építettek be, aki számára még sikeres akciók végrehajtását is megengedték(!), majd láthatóvá téve, előcsalva a kis terrorista eszer sejteteket, lehetővé vált letartóztatásuk, vagy megsemmisítésük. 1903-ban azonban a rendszer megbukott, mert olyan sztrájkok robbantak ki néhány dél-orosz városban, amelyeket monarchista munkásszervezetek indítottak, s a belügy nem volt képes leállításukra. Az eszer likvidációs programot pedig az hiúsította meg, hogy *Pleve* belügyminisztert, a rendszer egyik atyját, egy olyan merénylő – *Szazonov* – ölte meg, akit ügynökként ő épített be a szervezetbe – a rendszer visszafelé sült el.

1903 és 1905 között *Gapon pópa*, szintén rendőrügynök, kísérletezett még a monarchista munkásszervezetek vallási közösségekként történő életben tartásával, de az orosz–japán háború eseményei, a rossz termésű év, a kemény hideg, a háború alatti elbocsátások radikalizálták a munkásságot. Amikor 1905. január 9-én *Gapon pópa* vezetésével egy alkotmány értékű petíciót kívántak átnyújtani a cárnak békés demonstráció keretében – a pópa így vélte kézben tarthatónak a mozgalmat –, a cári palotaőrség tüzet nyitott, s az államilag manipulált munkásmozgalom végleg összeomlott. Megkezdődött az első orosz forradalom, amelynek paradoxona az volt, hogy bár alapvető okai a torlódott orosz társadalmi szerkezetben és az egymásra rakódó konfliktushalmazokban voltak, de közvetlenül az a szisztéma robbantotta ki, amelyet ennek megelőzésére, illetve elkerülésére hoztak létre.

Az első orosz forradalom 1905. január 9 – 1907. június 3.

A sortúzt követően Oroszország szerte sztrájkok és demonstrációk robbantak ki, kitört a forradalom. A hatalom krízishelyzetben gyengének mutatkozott, az infrastruktúra nem működött, az ország gyakorlatilag szétesett, az események alakulása az egyes helyeken nagymértékben a helyi kormányzóktól, illetve a helyi erőviszonyoktól függött. A fellázadt munkások lakóhelyükön és termelési üzemeikben *szovjeteket* (munkástanácsokat) hoztak létre, amelyek egyszerre voltak gazdasági és politikai, majd a forradalom során egyre inkább katonai szervezetek is. Februárban az uralkodó megbízta *Buligin* belügyminisztert egy alkotmánytervezet kidolgozásával, amely a kedélyek lecsillapítását hivatott volna szolgálni, de magának a demokratizálásnak a kísérlete is a monarchia legszélsőségesebb erőit készítette aktivitásra, márciusban megalakult az *Orosz Emberek Szövetsége*, az első *feketeszázaspárt*. A nyár folyamán a hatalom az eseményeken nem tudott úrrá lenni, a helyi karhatalom erői mindenütt elégtelennek bizonyultak, pedig *Ridzejevszkij* hadügyminiszter mobil katonai alakulatokat ún. „repülő osztagokat” szervezett, amelyeknek az egyes helyszíneken a helyi erőket kellett volna kiegészíteni, ám a vasúti közlekedés megszakadása után ők sem tudtak mozdulni. Ősszel már elkerülhetetlennek látszott egy alkotmány kihirdetése, mert az események másképp nem tűntek megfékezhetőnek. Erre az orosz–japán háborút a vereség mértékéhez képest sikeresen lezáró új miniszterelnök, Vitte kapott megbízást, és az általa készített tervezetet II. Miklós nem kis vonakodás után aláírta, s azt *október 17-én*, mint az *orosz történelem első elfogadott alkotmányát* ki is hirdették, ez lett az *októberi manifesztum*.

Az év folyamán, kihasználva az események okozta társadalmi földindulást, aktivizálódtak és párttá szerveződtek azok az erők, amelyek már a századforduló óta bontogatták szárnyaikat. Létrejött az *alkotmányos demokraták*, orosz nevükből *kadetok* pártja, amely elsősorban a liberálisan gondolkodó oroszországi nagytőkét tömörítette, politikai elképzeléseik egy nyugati mintájú demokrácia felé mutattak. Az októberi manifesztumban foglalt mérsékelt alkotmányossággal elégedett középosztálybeli erők

létrehozták az *Október 17-i Szövetséget*, ők lettek az *oktobristák*. Az oroszországi *szociáldemokraták* a *Trockij* vezette szovjetek köré tömörültek, és egy nem kellően előkészített felkeléssel Moszkvában 1905 decemberében át kívánták venni a hatalmat, ám ez a kísérletük még korainak bizonyult, a karhatalom és a monarchia spontán módon szerveződött irreguláris erői, a *feketeszásas harci druzsinák*, felszámolták őket. A szociáldemokratáktól is balra álltak az *eszerek*, akik a forradalom körülményei között is folytatták egyéni terrorakcióikat, súlyos események, megtorlások előidézőivé válva ezzel. A paletta jobbszélén az ultrakonzervatívok álltak, a feketeszasok, akik a Monarchia bármilyen eszközzel és módon történő megvédését tekintették a feladatuknak, 1905 október végén jött létre *Puriskevics* besszarábiai kismemes, belügyi hivatalnok vezetésével a gyűjtőpártjuk, az *Orosz Nép Szövetsége*.

Az októberi manifesztum mindkét oldal erőit aktivizálta; a liberálisok és szociáldemokraták eufórikusan ünnepeltek, a monarchisták ugyanilyen elkeseredetten vonultak az utcára, több helyütt rendkívül súlyos összecsapásokra került sor. *1905 novemberének* első felében játszódott le az *orosz történelem legsúlyosabb pogromhulláma*, a provokációk által is felheccelt feketeszásas tömegek megtámadták az egyes városokban a zsidó negyedeket, és ott irtóztatás pusztítást vittek végbe, a halottak száma megközelítette a 10 ezret. A karhatalom nem avatkozott az eseményekbe, sőt sok helyütt a pogromistákat támogatta. Ősszel időközben lezajlottak az *első дума-választások* is, 1906 januárjában összeülhetett az orosz történelem első legálisan választott parlamentje, a „népi reménység dumája”. Bár a választási kúriák rendkívül aránytalanul voltak felállítva, és a szocdemek valamint a feketeszasok is bojkottálták a választásokat, a testület összetétele még így is túl radikálisra sikeredett. Miután a *trudoviknak* nevezett parasztküldöttek az első ülésnapokon élesen felvetették a földosztás és a nemesi birtok végleges felszámolásnak kérdését, II. Miklós 6 hét után úgy döntött, hogy a dumát feloszlatja. Tovább szűkített választójog alapján kiírták ugyanakkor az alkotmányosság látszatának fenntartása végett a 2. дума-választásokat, amelyet már az egyes politikai erők sem bojkottáltak, így összetétele még az elsőnél is

radikálisabbra sikeredett, ez lett a „népharag dumája”. Ezt a testületet, miután követelései nem kevésbé voltak élesek, mint az elsőé, az uralkodó már nem akarta feloszlatni, hanem a feladatot az új miniszterelnökre, *Sztolipinra* bízta. A tehetséges fiatalember, korábban Szaratovi kormányzó, a szociáldemokratákat vádolta meg a terrorizmussal történő együttműködéssel, és követelte a terroristák kiadását, majd ennek megtagadására hivatkozva *1907. június 3-án szétkergette a második Állami Dumát* is. Az új дума, sorrendben a harmadik – tovább szűkített, tovább szigorított választójog alapján – már megfelelt a hatalom igényeinek, ez lett az „urak, pópák, lakájok dumája”, s ez már nem lépett fel radikális követelésekkel a kormányzattal szemben, így ki is tudta tölteni öt éves mandátumát. Ezzel a miniszterelnöki puccsal véget ért az első orosz forradalom, és megkezdődött a cárizmus utolsó időszaka, a *Júniusi Monarchia* (1907-1917).

A cárizmus végjátéka: a júniusi monarchia az első világháború kitöréséig

Sztolipin ambiciózus és tehetséges ember volt, ahogy írták, Oroszország utolsó utáni reménysége. Kemény kézzel felszámolta a forradalom maradványait, a súlyos bűncselekményeket keményen megtoroltatta, igyekezett elérni, hogy mindkét oldal bűnösei az igazságszolgáltatás elé kerüljenek. Nem rajta múlt, hogy míg az eszer és szociáldemokrata résztvevőket sok esetben kivégezték, addig a feketeszázas pogromisták a cári bíróságok részrehajlása miatt csak formális büntetéseket kaptak. Tisztában volt vele, hogy a birodalmat csak *hatékony reformok* menthetik meg, s ezeket próbálta olyan módon megoldani, hogy jó kompromisszumokkal minél kevesebb érdeksérelmet okozzon. *1906-os agrárreformjával* lezárta az 1861 óta húzóódo földkérdést. Az obscsinákat két részre osztották, egyikben továbbra is felosztották a földeket, a másikon azonban, ha a közösség tagjainak egyötöde úgy kívánta, véglegesen ki kellett mérni a földeket, és át kellett térni az *egyéni telkek* rendszerére. Ám az első esetben is bárki kikérhette a földjét a közösből és önálló

gazdálkodásba foghatott, minden további díj fizetése nélkül. Ha az obscsina fennmaradt, de valaki önálló gazdává vált, akkor *otrubnyiknak*, külön telkesnek nevezték, ha az obscsina felszámolta önmagát, akkor mindenki *hutornyik*, azaz tanyás gazda lett. A modell főbb vonásaiban az amerikai farmgazdaságokra emlékeztet, ami mindenkinek az álma volt a századelő Oroszországában. A kormányzat hitelekkel, vetőmaggal támogatta az új egyéni gazdákat, igyekezett elősegíteni megerősödésüket, mert ez nemcsak gazdaságilag stabilizálta a hatalmat, hanem politikai értelemben is lehetőséget nyújtott egy szilárd középosztályszerű bázis megteremtésére. További zsenialitása volt reformjának, hogy a parasztság földigényének kielégítését, a földéhség problémájának megoldását a nemesi birtok érdeksérelme nélkül vitte végbe, úgy, hogy végre felszámolta fejlődés gátját jelentő, sokáig érinthetetlennek gondolt obscsinát. Egy szarotovi jobboldali lapnak ekkortájt adott nyilatkozatában úgy fogalmazott, hogy ha Oroszország kap 20 békés esztendő, akkor problémái reformok és békés átalakítás útján megoldhatóak. Az *obnovlenista* (megújuló, a korlátozott alkotmányos monarchiát politikai realitásként elfogadó) monarchista és nacionalista erők támogatásával szilárd parlamenti többségre tett szert, s ez kormányzatának stabil támaszt biztosított. Sztolipin veszte az lett, hogy a reformokat túlságosan is komolyan gondolta. Igyekezett fejleszteni az öngazgatási rendszert, növelni a bíróságok önállóságát, megszüntetni a lakosság egyes csoportjainak hátrányos megkülönböztetését, rendezni a jövedelemadót. Akkor lőtt túl a célon, amikor a *nemzetiségi területekre is ki akarta terjeszteni a zemsztvo-rendszert*, ekkor a szélsőséges és konzervatív erők időszerűnek érezték eltávolítását a hatalomból. Ez azonban nem ment békésen, ugyanis az első miniszteri válság idején egy, a hadsereg kormányellenőrzés alá vonására irányuló javaslata miatt már egyszer, 1909-ben lemondásra kényszerítették, ám mivel úgy tűnt, hogy nem mennek nélküle a dolgok, kénytelenek voltak visszahívni, s ekkor II. Miklós írásos, nyilvános ígéretet tett, hogy nem fogja többé leváltani. Ezek után *1911-ben a Kijevi Operában egy Bogrov nevű eszer merénylet ágyonlőtte*, miközben a cár két székkal arrébb ült mellette.

Bogrov két napja volt tagja az eszer pártnak, színházjegyét a kijevi Ohrana főnökétől kapta, ezért már a kortársak körében szilárdan tartott magát a meggyőződés, hogy a miniszterelnök meggyilkolását a hatalom legfelsőbb köreiből rendelték meg.

Ugyanebben az évben robbant ki a *Bejlisz-ügy*, a 20. századi orosz történelem egyik legnagyobb botránya. Kijevben megöltek egy 12 éves kisfiút, s a gyilkossággal a közeli téglagyár zsidó származású művezetőjét, Mendem *Bejliszt* vádolták meg. Bár a nyomozás során már a legelső napokban kiderült, hogy a tettet Bejlisz nem követhette el, a francia Dreyfus-ügyhöz hasonlítható jelentőségű per az orosz belpolitikai élet erőinek nyíltszíni mérkőzésévé vált. A konzervatívok és a jobboldal el kívánták ítéltetni, s zsidó származását a Volga vidéken antiszemita hisztéria keltésére és újabb pogromokra, valamint rendőrségi hamisítványok, így a hírhedt „Cion Bölcsőinek Jegyzőkönyvei” kiadására és terjesztésére használták fel. (Ennek a dokumentumnak volt feladata bizonyítani a zsidók világművelői szándékát és összeesküvését). Az orosz liberálisok, radikálisok, alkotmányosok és szociáldemokraták pedig a tárgyilagos és igazságos ítéletért küzdöttek, de a jobboldal legjobbjai (pl. *Sulgin*) is belátták a per kutyakomédia jellegét, s a befejezésére szólítottak fel. Végül 1913-ban a bíróság felmentő ítéletet hozott, ami önmagában a sztolipini konszolidáció sikerét bizonyította.

Oroszországnak azonban az a 20 év, amire annyira szüksége lett volna az első világháború miatt nem adatott meg, s Sztolipinhez hasonló formátumú államférfit sem sikerült a kormányzat élére találni. A cári család misztikusok, sarlatánok befolyása alá került, a leghírhedtebb volt közülük *Raszputyin*, a cárné kegyence, aki gyakorlatilag az egész birodalom sorsát érintő kérdésekben befolyásolta az uralkodópárt. A reformok még nem tudtak megerősödni, időre, és folytatásukra, újabbakra lett volna szükség. *Bár az első világháború kitörésekor a politikai pártok látványosan békét kötöttek egymással* a háború sikeres megvívása érdekében, már országhatárokon belül és kívül készülődtek azok az erők, amelyek szerették volna végigvinni azt, amit 1905-ben elkezdtek. A rosztag cári rendszer a háború nyomását nem bírta ki, s 1917-ben látványosan összeroppant, hogy aztán a huszadik század egyik legkülönösebb, az egész korszak sorsát befolyásoló képződményének, a monarchia romjain létrejött *Szovjetunió*nak adja át a helyét.

Kronológia

1796-1801	<i>I. Pál uralkodása</i>
1801-1825	<i>I. Sándor uralkodása</i>
1801	<i>Cári manifesztum kiadása Grúzia Oroszországhoz csatolásáról</i>
1801-1804	<i>A Titkos Bizottság működése, reformtervezetek kidolgozása</i>
1802	<i>Minisztériumok felállítása</i>
1803-1813	<i>Orosz-perzsa háború, dagesztáni és azerbajdzsáni területek bekebelezése</i>
1805-1807	<i>Orosz–francia háború</i>
1807. július 8.	<i>A tilsiti béke megkötése Oroszország és Franciaország között</i>
1806-1812	<i>Orosz–török háború, a bukaresti béke értelmében Oroszország megszerzi Besszarábiát</i>
1808	<i>I. Sándor orosz cárt az erfurti találkozón fogadja Napoleon</i>
1808-1809	<i>Orosz–svéd háború, melynek végén I. Sándor cár proklamálja Finnország bekebelezését</i>

1810	<i>I. Sándor jóváhagyja Szperanszkij alkotmánytervezetét.</i>
1812. június-december	<i>Napóleon oroszországi hadjárata</i>
1812. augusztus 16. (szeptember 8.)	<i>borogyinói csata</i>
1813. október	<i>A lipcsei népek csatája</i>
1814-1815	<i>A bécsi kongresszus tanácskozásai</i>
1815. szeptember 26.	<i>A Szent Szövetség megalakulása</i>
1816	<i>Muravjov ezredes vezetésével megalakul a Honmentő Szövetség, a dekabrista mozgalom egyik elődszervezete</i>
1816-1821	<i>Arakcsejev katonai telepeinek létrehozása</i>
1825. december 14. (26.)	<i>Dekabrista felkelés Szentpéterváron</i>
1825-1855	<i>I. Miklós cár uralkodása</i>
1826. június 3.	<i>A hírhedt harmadik ügyosztály felállítása</i>
1826-1828	<i>Orosz–perzsa háború, amelynek legfőbb eredményeként Oroszország megszerzi Örményországot</i>

Oroszország története a 19. században

1828-1829	<i>Orosz–török háború</i>
1829. október 14.	<i>A drinápolyi béke megkötése</i>
1830-1831	<i>A lengyel felkelés</i>
1831. január	<i>A lengyel szejm megfosztja I. Sándort a lengyel tróntól</i>
1833	<i>A münchenraetzi konferencia</i>
1836	<i>Csaadejev publikálja a „Filozófiai levelek egy hölgyhöz” c írását a Tyeleszkop folyóiratban</i>
1838-1848	<i>A „csodálatos évtized”, a szlavofilek és a zapadnyikok szellemi vitája az orosz fejlődés útjáról</i>
1849	<i>Orosz intervenció a magyar szabadságharc leverésére</i>
1853-1856	<i>Krími háború</i>
1856. március	<i>A Krími háborút lezáró párizsi béke megkötése</i>
1855-1881	<i>II. Sándor cár uralkodása</i>
1861. március	<i>II. Sándor aláírja a jobbágyok felszabadításáról szóló manifesztumot</i>
1863-1864	<i>Felkelések törnek ki Lengyelországban, Litvániában és Belorussziában</i>

Bebesi György: A roskatag kolosszus bukása

1863	<i>Az egyetemi reform életbe léptetése</i>
1864	<i>A zemsztvók létrejötte, a bírósági szervezet és eljárás átalakítása.</i>
1864-1884	<i>A közép-ázsiai kánságok ellen indított orosz hódító hadjáratok</i>
1866	<i>II. Sándor felszámolja a katonai telepeket</i>
1867	<i>7,2 millió dollár értékű aranyért az USA megvásárolja Alaszkát az Orosz Birodalomtól.</i>
1870	<i>A városi reformra vonatkozó törvény megszületése</i>
1873	<i>A Német–orosz–osztrák három császár szövetségének létrejötte</i>
1877. február	<i>Lezajlik a 193-ak pere, a narodnyik felkelők egy részének elítélése</i>
1877-1878	<i>Orosz–török háború</i>
1878. március 3.	<i>Az orosz–török háborút lezáró san-stefanó-i béke aláírása</i>
1878. június-július	<i>A nagyhatalmak részvételével zajlik a berlini kongresszus, amelyen a Balkán-kérdést igyekeznek rendezni.</i>

Oroszország története a 19. században

1879. augusztus	<i>Megalakul a Narodnaja Volja (Népakarat), a történelem első modern terrorszervezete.</i>
1881. március 1.	<i>Riszakov és Grinyevickij anarchista diákok merényletet követnek el II. Sándor cár ellen</i>
1881-1894	<i>III. Sándor cár uralkodása.</i>
1881. június	<i>A három császár szövetségének megújítása.</i>
1891	<i>Elkészül a híres transzszibériai vasút</i>
1892. augusztus	<i>Aláírják az Orosz–francia katonai szövetséget. (Ezt III. Sándor 1893 decemberében ratifikálja.)</i>
1894-1917	<i>II. Miklós cár uralkodása</i>
1898	<i>Az OSZDMP alakuló kongresszusa Minszkben.</i>
1898	<i>Zubatov moszkvai rendőrkapitány kidolgozza rendőrszocializmus-tervezetét (bevezetésére 1900-ban kap engedélyt)</i>
1904-1905	<i>Orosz–japán háború.</i>
1905. augusztus 23. (szept. 5.)	<i>Az orosz–japán háborút lezáró portsmouthi béke megkötése.</i>

1905. január-1907. június	<i>Az első orosz forradalom</i>
1905. január 9. (22.)	<i>A szentpétervári „véres vasárnap”</i>
1905. október 17. (30.)	<i>Kihirdetik az orosz történelem első elfogadott alkotmányát, az októberi manifesztumot</i>
1905. november	<i>Az orosz történelem legsúlyosabb pogromhulláma</i>
1905. december	<i>Az oroszországi szociáldemokraták fegyveres felkeléssel kívánták átvenni a hatalmat Moszkvában</i>
1906. július	<i>Az Első Duma feloszlata, Pjotr Sztolipin miniszterelnöki kinevezése</i>
1907. március-1917. február	<i>A cárizmus utolsó időszaka, a Júniusi Monarchia</i>
1907. június 3.	<i>Sztolipin miniszterelnök szétkergeti a második Állami Dumát</i>
1907. augusztus	<i>Oroszország csatlakozik az angol–francia szövetséghez, ezzel teljessé válik az antant szövetségi rendszere</i>
1907. november-1912. június	<i>A harmadik Állami Duma, amely már kitölti a teljes ciklust</i>

Oroszország története a 19. században

- 1911. szeptember 15.** *Bagrov merénylet agyonlövi Sztolipin miniszterelnököt*
- 1911-1913** *Zajlik a Bejlisz-ügy, az orosz vérvádper*
- 1912. november-1917. február** *A Negyedik Állami Duma*
- 1914. augusztus 6.** *Az Osztrák–Magyar Monarchia hadat üzen Oroszországnak*

Névmutató

I. Ferenc	24	Csernisevszkij	36, 58
I. Miklós ..	26, 27, 30, 35, 36, 38, 39, 40	Ferenc József	40
I. Pál	4, 12, 15, 20	Gapon pópa.....	71
I. Sándor ..	6, 14, 18, 19, 20, 24, 27, 29, 36, 38, 77	Gersunyi.....	69
II. Sándor 16, 42, 43, 44, 46, 53, 54, 61, 63		Glotz	69
III. Frigyes Vilmos	24	Golicin	11
III. Sándor	62, 63	Grinyevickij	61
Akszakovok.....	35	Gyerzsavin	10
Arakcsejev.....		Herzen.....	36, 59
15, 16, 17, 18, 80		Homjakov	35
Babuskin.....	67	Istrias.....	25
Bagratyion.....	20, 22	Jevno Azef	69
Bakunyin	59	Kirejvszkij.....	35
Benkendorf.....	27	Kiszeljov	30, 34
Bresko-Breskovszkaja	69	Kljucsevszkij.....	58
Buligin.....	72	Kocsubej	7, 30
Castlereagh.....	24	Konysztanytyin	19
Chartorsky	7	Kravcsinszkij	60, 91
Chlopicky	38	Kropotkin herceg	60
Csaadajev	35	Kutuzov.....	20, 21, 23
		Lavrov	59
		Lenin	60, 68
		Lorisz-Melikov	61, 62

Magnyickij	15, 16, 17, 18	Sulgin.....	77
Martov.....	68	Szperanszkij	
Menysikov.....	41	12, 14, 16, 21
Metternich.....	22, 24, 25	Sztolipin.....	74, 75, 77
Mezencev	60	Sztroganov	7
Miljutyin.....	53, 56	Talleyrand.....	24
Morozov.....	32	Tkacsov.....	60
Muravjov.....	18, 19	Trepov.....	61
Nagy Katalin	6	Trubeckoj herceg	19
Nagy Péter.....	6, 8, 36, 56	Turgenyev	16, 58
Napóleon		Uvarov	29
.....	15, 20, 21, 23, 24, 41, 52	Vera Zaszulics	60, 61
Novoszilcev.....	7	Vitte	49, 70, 72
Nyecsajev	60	XVIII. Lajos.....	24
Ogarjov.....	36	Ypsilanti.....	25
Paszkievics	38, 40, 95	Zaicsnyevszkij	59
Pavlovics	38	Zaslavszkij	68
Pesztyel	18, 19	Zubatov	70
Plehanov.....	68		
Pleve.....	71		
Pobedonoszcev.....	62		
Puskin.....	16, 35		
Rilejev	18, 19		
Riszakov	61		
Rumjancev	7		

Tárgymutató

Állami Duma.....	13	Grand Armée.....	22
Austerlitz.....	20	gyeszatyina	
barscsina.....	44	45, 47, 50, 52
Bejlisz-ügy	77	Habsburgok.....	40
bírósági reform.....	54	hadügyi reform.....	56
Borogyinó.....	22	harmadik ügyosztály	27
Cion Bölcsseinek		Havasalföld.....	41
Jegyzőkönyvei.....	77	hlisztek.....	11
Cirill-Metód Társaság.....	29	Honmentő Szövetség	18
csodálatos évtized	35	hutornyik.....	75
Déli Intézőség	18	Isutyin „Organizacija”	
Déli Társaság.....	18	61
Drinápoly	37	jobbágyfelszabadítás. 16, 44,	
Egyesült Szlávok Társasága		46, 50	
.....	19	jobbágykérdés	7, 30
egyetemi reform.....	57	Júniusi Monarchia.....	74
erfurti találkozó.....	21	Katonai középiskolák.....	56
Északi Társaság.....	18, 19	katonai telepek	
eszerek.....	68, 71, 73	15, 46, 56
feketeszázak	69	Kaukázus.....	38
Felszabadulás Szövetsége	69	Kiszeljov-Bizottság.....	30
Finn Nagyhercegség.....	21	lengyel szabadságharc.....	37
francia forradalom.....	37	Lex Ignatyev	62
		marxizmus.....	67, 68, 70

megváltási díj.....	44	Orosz Birodalom..	18, 30, 39
Metternich formula	25	Orosz Emberek Szövetsége 72
mir	44, 48, 51, 53	Orosz Gyűlés	69
Moszkva		Orosz Nép Szövetsége 73
.....	23, 33, 53, 55, 64	Orosz Tudományos	
münchengraetzi konferencia		Akadémia.....	9
.....	39	Oroszország és Európa vita 36
Narodnaja volja	60	OSZDMP	68
narodnyikizmus.....	59	otrubnyik.....	75
narodovolec terroristák		pánszlávizmus.....	59
.....	60	Paraszti Földbank 46, 52
Navarrinó	37	parasztság	
négyhatalmi szövetség		.. 8, 14, 29, 34, 38, 44, 46,	
.....	25	47, 49, 50, 52, 59, 68, 75	
nemesség		Petrasevszkij Kör	29
..7, 13, 14, 19, 23, 29, 33,		raznocsinyec	34, 58
38, 44, 54, 63		rendőrszocializmus	70
népek tavasza	36, 39	sajtó- és cenzúrareform....	57
obnovlenista	75	Szent Csapat.....	63
obrok	16, 34, 44	Szent Szövetség .. 10, 24, 25,	
obscsina-szocializmus		42	
58, 59		Szentpétervár	
obscsina.....	75 24, 33, 41, 53, 55	
obszervációs hadtest.....	27	Szevasztopol	42
Ohrana.....	62	Szinopé	41
Október 17-i Szövetség			
.....	73		
októberi manifesztum			
.....	72, 73		

Oroszország története a 19. században

szkopok.....	11, 12	Tyeleszkop folyóirat	35
szlavofilek	35, 36	Ural vidék	32, 65
szmuta	69	városi polgárság.....	34
szociálforradalmárok.....	68	városi reform.....	55
sztarozta	47	Varsói Nagyhercegség	
Templomi zászlóvivők		24, 37
társasága.....	63	voloszty	47
Tikos Bizottság		Waterloo	24
.....	7, 8, 9, 10, 14, 21	zapadnyikok.....	35, 36
Török Birodalom.....	40	zsidókérdés	10
transzszibériai vasút	64		

Válogatott magyar nyelvű bibliográfia a téma további tanulmányozásához

Források, visszaemlékezések

- *A dekabristák válogatott írásai.* [Szerk.: NIEDERHAUSER EMIL]. Művelt Nép, Bp., 1954.
- *A "pétervári Oroszország" története: Válogatott szövegek az újkori orosz történelem tanulmányozásához.* [Szerk.: BEBESI GYÖRGY] Pécs, JPTE; Szekszárd, IPF, 1997.
- *Az orosz történelem egyetemessége és különössége* [Szerk.: KRAUSZ TAMÁS, SZVÁK GYULA, BÉLÁDI LÁSZLÓ] Budapest, ELTE, 1982.
- *Azef levelei. (1893-1917). Forráskiadvány a kettősügynök, Jevno Azef leveleiből.* [Szerk.: KOLONTÁRI ATTILA – LENGYEL GÁBOR] MOSZT Könyvek 2. Pécs, 2009. Terra, Moszkva 1994, MOSZT-ABTL, Pécs, 2009.
- BAKUNYIN, MIHAIL: *Államiság és anarchia.* Politikai gondolkodók. (Kun Miklós utószavával) Gondolat, Bp., 1984.
- BAKUNYIN, MIHAIL: *Gyónás.* Európa, Bp., 1983.
- FILIPPOV, SZERGEJ [Szerk.]: *Az újkori orosz történelem forrásai. XIX. század.* Egyetemi segédkönyv. Pannonica, Bp., 2007.
- KISS ILONA [Szerk.]: *A megváltó Oroszország. Válogatás szlavofil gondolkodók írásaiból.* (Tallár Ferenc utószavával) Századvég, Bp. 1992.
- KISS ILONA [Szerk.]: *Az orosz forradalom démonai.* Századvég, Bp., 1990.

- KROPOTKIN, P. A.: *Egy forradalmár feljegyzései*. Európa, Bp., 1966.
- RAGYISCSEV, ALEXANDER: *Utazás Pétervárról Moszkvába*. Európa, Bp. 1979.
- SZILÁGYI ÁKOS: *A negyedik Oroszország*. Szabad Tér, Bp., 1989.
- SZTYEPNYAK-KRAVCSINSZKIJ, SZ. M.: *Oroszország a cárok uralma alatt*. Európa, Bp. 1988.

Monográfiák, tanulmánykötetek, tanulmányok

- ANDREJ SZAHAROV: *Az orosz történelem új terminológiája*. ELTE Ruszisztikai Központ, Bp., 2000.
- APRISKO, P. P.: *Az orosz filozófia története*. Osiris, Bp., 2007.
- BEBESI GYÖRGY: *A cári monarchia "védőszentjei": Pogromlovagok és szürke kardinálisok*. Habilitációs Füzetek 3. PTE Interdiszciplináris Doktori Iskola, Pécs, 2004.
- BEBESI GYÖRGY: *A cári monarchia védőszentjei. Pogromlovagok és szürke kardinálisok*. Kelet-Európa és Balkán tanulmányok 2. PTE Kelet-Európa és a Balkán története és kultúrája Kutatási Központ. Pécs, 2001.
- BEBESI GYÖRGY: *A fekete század lovagjai. Portrék az orosz szélsőjobb század eleji történetéből*. IPF. Tanszéki Közlemények 2. IPF, Szekszárd, 1999.
- BEBESI GYÖRGY: *A feketeszázak : az orosz szélsőjobb kialakulása és története a századelőn*. Ruszisztikai könyvek 6. Magyar Ruszisztikai Intézet, Bp., 1999.
- BEBESI GYÖRGY: *Az orosz politikai konzervativizmus 100 éve (1820-1920)*. Tanulmányok. B&D Stúdió, Pécs, 2005.

- BEBESI GYÖRGY: *A rendőrszocializmus, a feketeszázak és a munkáskérdés Oroszországban*. In: *Múltunk*, 1999/3. 138-181. o.
- BEBESI GYÖRGY: *Az orosz ultrakonzervatív hatalomfelfogás néhány eleméről*. In: *Hatalmi ideológiák a szláv népek körében*. In: *Kelet-Európa és Balkán tanulmányok*. PTE, Pécs, 2001. 174-190. o.
- BEBESI GYÖRGY: *Oroszország ázsiai gyarmatainak megszerzése*. In: *Anyországok és volt gyarmataik 1*. PTE Afrika-Amerika-Ázsia Universitas munkacsoport. Szerk. Szabó Loránd – Ölbei Tamás – Wilhelm Zoltán – Bebesi György. Pécs, 2002. 125-136. o.
- BEBESI GYÖRGY: *A szlavofilektől a nemzeti bolsevizmusig: Az orosz politikai konzervativizmus 100 éve*. In: *Múltunk*, konzervativizmus szám, 2002/3-4. 298-337. o.
- BEBESI GYÖRGY: *A feketeszázasság és az agrárkérdés*. In: *Agrártörténeti Szemle* 1997. 39. évf. 1-2. szám. 142-176. o.
- BEREND T. IVÁN – RÁNKI GYÖRGY: *Európa gazdasága a 19. században*. 1780-1914. Gondolat, Bp., 1987.
- BERGYAJEV, N: *Az orosz kommunizmus értelme és eredete*. Századvég füzetek 5. Bp., 1989.
- BERKI FERIZ [Szerk.]: *Az orthodox kereszténység*. Magyar Orthodox Adminisztrátúra, Bp., 1975.
- BLOK, A. A.: *A cári hatalom végnapjai*. Európa, Bp., 1987.
- BODNÁR ERZSÉBET: *A keleti kérdés és a Balkán az orosz külpolitikában a 19. század első felében: Tanulmányok*. Hungarovox, Bp., 2008.
- BODNÁR ERZSÉBET: *Oroszország a 18-19. században: Tanulmányok*. Hungarovox, Bp., 2000.

- BOZÓKI ANDRÁS – SÜKÖSD MIKLÓS [Szerk.]: *Anarchizmus. Századvég, Bp., 1991.*
- BURCEV, VLAGYIMIR: *A Cion Bölcsseinek Jegyzőkönyvei. Közönséges hamisítvány.* (Kun Miklós utószavával). *Múlt & Jövő* könyvek, Bp., é.n.
- CZÖVEK ISTVÁN: *Oroszország külpolitikája II. Sándor korában és a közvélemény.* Bessenyei György Kiadó, Nyíregyháza, 1991.
- DIÓSZEGI ISTVÁN: *A hatalmi politika másfél évszázada, 1789-1939.* História, MTA-TTI, Bp., 1997.
- FONT MÁRTA – KRAUSZ TAMÁS – NIEDERHAUSER EMIL – SZVÁK GYULA: *Oroszország története.* Egyetemi tankönyv, Maecenas, Bp., 2001.
- FONT MÁRTA – SASHALMI ENDRE: *Állam, hatalom, ideológia: Tanulmányok az orosz történelem sajátosságairól.* Pannonica, Bp., 2007.
- FONT MÁRTA – VARGA BEÁTA: *Ukrajna története.* JATE Press, Szeged, 2006.
- GECSE GÉZA: *Bizáncról Bizáncig: Az orosz birodalmi gondolat.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2007.
- GECSE GÉZA: *Bizáncról Bizáncig. Epizódok az orosz pánszlávizmus történetéből.* Interetnica, Bp., 1993.
- HELLER, MIHAIL: *Orosz történelem.* Osiris, Bp., 2003.
- HERMANN KINDER – WERNER HILGEMANN: *Világtörténelem.* SH-Atlasz. Springer-Verlag, Bp., 1992.
- KENDE TAMÁS: *Vérvád.* Osiris, Bp. 1995.
- KENNEDY, PAUL: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása.* Akadémiai, Bp., 1992.
- KISSINGER, HENRY: *Diplomácia.* Panem-Grafo, Bp. 1998.

- KLJUCSEVSZKIJ, VASZILIJ: *Az orosz történelem terminológiája*. Ruzsisztikai Könyvek XXI. Russica Pannonica, Bp., 2007.
- KÖVES ERZSÉBET: *Kelet és Nyugat: Orosz eszmék I. Miklós korában*. Magvető Kiadó, Bp., 1982.
- KRAUSZ TAMÁS: *A cártól a komisszárokig*. Kossuth, Népszerű történelem, Bp., 1987.
- KUN MIKLÓS: *A Pánszlávizmus gyökereinél*. In: *Világtörténet*, 1981/4. 54-75. o.
- MAJDÁN JÁNOS: *A transzszibériai vasút, mint az orosz gyarmatosítás eszköze*. In: *Anyországok és volt gyarmataik 1*. Pécs, 2002. 257-266. o.
- MENYHÁRT LAJOS: *Az orosz társadalmi-politikai gondolkodás a századfordulón*. Akadémiai, Bp. 1983.
- MENYHÁRT LAJOS: *Az orosz vihar, 1905*. Kossuth, Bp., 1984.
- NIEDERHAUSER EMIL: *Kelet-Európa története*. História, MTA TTI, Bp., 2001.
- NIEDERHAUSER EMIL: *Nemzetek születése Kelet-Európában*. Kossuth, Bp., 1976.
- NIEDERHAUSER EMIL – LUDMILLA SARAGINA: *Az orosz kultúra a XIX. században*. Gondolat, Bp., 1970.
- NIEDERHAUSER EMIL – SZVÁK GYULA: *A Romanovok*. Pannonica, Bp. 2002.
- NOSZOV, N. J. [Szerk.]: *A Szovjetunió története I.* Progressz-Kossuth, Moszkva-Bp., 1980. (A korszakra vonatkozó részek)
- ORMOS MÁRIA–MAJOROS ISTVÁN: *Európa a nemzetközi küzdőtéren: felemelkedés és hanyatlás, 1814-1945*. Osiris, Bp., 2003.

- "Önkényuralom, alkotmányosság, forradalom": *Előadások és tanulmányok az első orosz forradalom 100 éves évfordulója alkalmából.* [Szerk.: POLGÁR TAMÁS]. Pécs, MOSZT-TCE, 2006.
- PANKRATOVA, V.: *Oroszország története.* Szikra, Bp., 1950.
- PANKRATOVA, A. M. [Szerk.]: *A Szovjetunió története.* Szikra, Bp., 1950. (A korszakra vonatkozó részek)
- PIPES, RICHARD: *Az orosz forradalom története.* Európa, Bp., 1997.
- RADZINSZKIJ, EDVARD: *Az eleven Raszputyin.* Európa, Bp., 2000.
- RADZINSZKIJ, EDVARD: *Az utolsó cár, II. Miklós élete és halála.* Európa, Bp., 2006. [cop. 1995.]
- RADZINSZKIJ, EDVARD: *II. Sándor, az utolsó nagy cár.* Európa, Bp., 2006.
- ROBERTS, ELIZABETH: *Miért nem bírjuk a ruszokat? Kis nemzethatározó.* Pannonica, Bp. é.n.
- SCSEBBAKOV, ALEXANDR: *Paszkievics Magyarországon.* Európa, Bibliotheca Historica, Bp., 1984.
- SISÁK GÁBOR: *Az állam, mint princípium... a klasszikus szlavofilizmus államfelfogása.* In: *Hatalmi ideológiák a szláv népek körében.* Pécs, 2001. 151-173. o.
- STEIN, FRANK: *Raszputyin, a szerzetscsuhába bújt ördög.* Gabo, h.n. 2006.
- SZILI SÁNDOR: *Szibéria meghódításának koncepciói a kora újkori orosz történetírásban. (16. sz. vége - 18. sz. első negyede).* In: *Századok, 2002/3.* 637-668. o.
- VADÁSZ SÁNDOR [Szerk.]: *19. századi egyetemes történet. 1789-1890.* Az Oroszországra vonatkozó rész szerzője: Palotás Emil. Korona, Bp., 1998.

- WARNES, DAVIS: *Az orosz cárok krónikája: az Orosz Birodalom uralkodóinak története*. Geopen, Bp., 2002.
- ZIEGLER, GUDRUM: *A Romanovok Titkai. Az orosz cárok története és végzete*. GABO, h.n., 1999.

TARTALOM

Előszó	4
I. Fejezet	
I. Sándor uralkodása (1801-1825)	6
<i>A nagy változások - a reformok kora</i>	6
<i>Reformkoncepciók - A Titkos Bizottság</i>	7
<i>Belpolitika a század első évtizedében</i>	10
<i>Szperanszkij alkotmánytervezete</i>	12
<i>Regresszív fordulat - az „Arakcsjevcsina” és Magnyickij</i>	15
<i>A dekabrista mozgalom</i>	18
<i>I. Sándor külpolitikája – Oroszország a napóleoni</i> <i>háborúban</i>	20
<i>Új nagyhatalom az új európai rendben: a Szent Szövetség</i> <i>megalkotása</i>	24
II. fejezet	
I. Miklós uralkodása (1825-1855)	27
<i>Az abszolutista rendőrállam kiépítése</i>	27
<i>Gazdaság és társadalom a 19. század első felének</i> <i>Oroszországában</i>	31
<i>Szlavofilek és a Zapadnyikok</i>	35
<i>A Miklósi-kor külpolitikája</i>	36
<i>A krími háború</i>	40
III. fejezet	
II. Sándor, a reformer cár uralkodása (1855-1881) ...	43
<i>Lépéskényszerben a Birodalom</i>	43
<i>A reformok kora</i>	44

<i>A jobbágyfelszabadítás és az agrárkérdés 19. század 2. felében</i>	44
<i>A reformok hatása, és Oroszország agrárfejlődése 1905-ig</i>	48
<i>II. Sándor további reformjai</i>	53
<i>A narodnyik anarchizmus megjelenése, az új értelmiség támadása a hatalom ellen</i>	58
IV. fejezet	
Konzervatív fordulat a hatalomban. III. Sándor (1881-1894) és II. Miklós (1894-1917) uralkodása	62
<i>Oroszország kapitalizációja a 19. század második felében</i>	64
<i>A fejlődés ára</i>	66
<i>Új eszmék és irányzatok a 90-es években és a századfordulón</i>	68
<i>A hatalom válságmegoldó kísérletei: a rendőrszocializmus</i>	70
<i>Az első orosz forradalom 1905. január 9 – 1907. június 3.</i>	72
<i>A cárizmus végjátéka: a júniusi monarchia az első világháború kitöréséig</i>	74
Kronológia	79
Névmutató	87
Tárgymutató	89
Válogatott magyar nyelvű bibliográfia a téma további tanulmányozásához	92

LDSZ
Biztonságtechnika